د افغان او انګرېز دوهمه جګړه

لیکونکي: پوهاند حسن کاکړ

Download from: aghalibrary.com

((زه د هندوستان کوم راجا نه يم، چې هغه تر سره کړم .))[30] امير ته د دې وينا نسبت ورکول د هغه د رقيب سردار ولي محمد خان له قوله، ښايي شك رامنځ ته کړي؛ خو سردار يحيا خان حتا د بريتانوي وکيل په حضور کې د جولاى پر لسمه په يوه دربار کې دا په ډاګه کړې وه، چې ((د هندوستان راجه ګان او پاچاهان، چې د هغوی سيمه د بريتانيې د قلمرو په مرکز کې قرار لري، دا واك لري، چې په خپله خوښه ځوك وستايي او ځوك سپك کړي . دلته په افغانستان کې موږ ځنګه د معاهدې دويمه ماده ذکر کړو .))[31]

له دې اختلاف نه وروسته د امير په سلوك کې د معاهدې د منلو او د هغې له عملي کولو نه ځرګنديږي، چې امير اصلاً د هغې د عملي کولو توان او قدرت، د هغه مخالفت پر وړاندې چې له ده سره ښوول کېده، نه درلوده . او د افغان مشرانو پر وينا د امير له دې کمزورۍ نه حتا((برتانوي چارواکي هم خبر وو .))[32] او ځنګه چې امير قاطع او ځواکمن شخصيت نه درلود، له هغه نه عاجز و، چې په پوره زړورتيا سره په ښکاره توګه يوه لار غوره کړي او پر هغې په پوره ځواك او کلك ايمان سره عمل وکړي. په دې اساس اميرد پيښو د انکشاف په تمه پاته شو . د دې پر ځاى چې پر او ضاع او شرايطو اغېزه وشيندي، پخپله د هغه پلوی شو او هيله من و، چې ښايي د عامه مخالفتونو له مخې د ده د دغې معاهدې د موادو په اړه ((سفير له وېرې پخپله خوښه ښار پرېږدي؛ مګر هغه (امير) هيله من و ، دا فشار د خپلواکو قبايلو له خوا وارد شي، نه د هغه د خپل لښکر له خوا .))[33] په کابل کې عمومي نظر هم همداسې و او د واترفيلد په وينا ((دلته هم عمومي نظر داسې دی، چې خپل پلاوي ته نجات ورکړي؛ خو اوس چې پيښه دا ډول شوې، متاسف دی . هغه نه خلك په واك کې لري او نه لښکر او ښايي اړ شي خپل ځان د هغوی په سر کې راولي او دا به د هغه د ساتنې يواځېنی چانس وي ...)) ځکه چې ((د خلکو عمومي غوښتنه دا ده، چې پاما (انګرېزان) مخالف وکړي .))[34] خو امير دا هيله او قدرت هم بايلی و او په داسې حال کې، چې پلار يې د وروستي مقاومت په هيله له تزاري روسيې ځخه د مرستې په تمه له يرغلګرو ځواکونو نه تېښته وکړه، امير يعقوب خان پخپله يرغلګرو ځاکواکونو ته پناه يوروړه او له هغوی ځخه يې د ناامنيو په له منځه وړلو کې مرسته وغوښته .

__دويم تېری :__

ليتن د کوګناري او د هغه د ملګرو د مرګ د خبر په اورېدلو سره، هغه خوشحالي او برياليتوب، چې د ګندمك د تړون په پايله کې په برخه شوی و، له لاسه ورکړ او د دسمبر پر ځلورمه يې پر کابل د پوځونو د مارش امر صادر کړ . رابرتس هغه مهال په سملـه کې و په ۲۴ ساعتونو کې کرم ته ورسېد او هلته له پيوار غاښې (کوتل) ځخه له پوځ سره، چې شمېر يې د ۶۰۰۰ او ۷۰۰۰ وسله والو ترمنځ و، د کابل په لور روان شو . په کندهار کې ستيورات ته لارښوونه وشوه . هغه ښار چې تاکل شوې وه خالي کړي، بېرته د پخواپه ځېر په خپل اشغال کې ولري . د خيبر مقيمه قوه تقويه شوه او زيات احتياطي پوځونه شا ته آماده شول .

په عين حال کې ليتن امير ته خبر ورکړ، چې ((د برتانيې يو قوي پوځ به له شترګردن ځخه د هغه مرستې ته په ډېره چټکۍ سره ورشي او د هغه د پرمختګ لپاره به هر ځه، چې په وس او توان کې وي، دريغ نه کړي .))[35] په هغه ليکونو کې چې هماغه ورځ يې د برتانيې صدراعظم ته ولېږل، ځرګنده کړه، چې ((د سياست هغه شبکه، چې په ځومره دقت او حوصلې سره جوړه شوې وه، په ځومره بې پروايۍ له منځه لاړه ...)) اوس به اړ اوسو، چې د افغانستان د جوړښت تل پاته تجزيه په لاس کې واخلو، چې زموږ موخه د هغه استحکام و...سره له دې هم هغه نوې او ښايي پراخه شوې هڅې، چې اوس پر موږ تحميل شوې؛ په هغه صروت کې، چې په سمه توګه تعقيب شي، بله پايله نه شي درلودلای؛ خو پرته له سند نه تر آمو پورې د برتانيې د بلامنازعې کلك او لوړ، له استقرار ځخه... او دا د هغه دهېواد(کوګناري) دنده ده، چې د هغه د مرګ غچ دې

---

[30] - پخوانی یاد شوی راپور ،651.مخ
[31] - ایضاً
[32] - رابرتس ته افغان مشران، در رابرتس به لایل، ۳۰ دسمبر 1879 ، م ض س س هـ ، ج 24 ، 624مخ .
[33]- د علی حسن خان قزلباش پخوانی یاده شوه وینا ، 720 مخ.
[34] - واتر فیلد، ۱۴ سپتمبر ۱۸۷۹ ، م ض س س هـ ، ۲۴توك، 721 مخ.
[35]- بالفور ، ص ۳۵۸ ــ ۳۶۱

Download from: aghalibrary.com

د امیر او رابرټس ترمنځ اړیکې (مراودت) :

امیر د کوکناري د وژنې پر لومړۍ او دویمه ورځ د رابرټس په نامه دوه مکتوبونه کرم ته ولېږل او په دویم هغه کې یې د پېښې له شرحې وروسته څرګنده کړه، چې ((زه له خدای وروسته د حکومت د ساتنې لپاره ستا مرستې اوسلا (مشورې) ته په تمه یم . زما صمیمي دوسته زما پر موخه په ښه توګه ورسېږې . ما په دې بد چانس سره خپل صمیمي دوست، سفیر او خپل سلطنت له لاسه ورکړ .))[37] له دې نه وروسته په یوه ځانګړي ګړني (شفاهي) پیغام کې چې د خپل یوه نوکر په واسطه یې رابرټس ته واستاوه د هند له حکومت نه مشوره وغوښتله .[38] په عین حال کې امیر د ځینو راپورنو له مخې د ځینو نظامي قطعو په لېږدولو لاس پورې کړ. زرمت، ګردېز،سپیګه یې په سوارو او پیاده قطعو پیاوړې کړې، څو د هغې سیمې غلجي او منګل د انګرېزانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو کړي . ویل کېږي چې امیر په دې فُرصت کې خپل باور د انګرېزانو پر وړاندې له لاسه ورکړی و او په فعاله توګه یې د خپلو خلکو په جلب او ملاتړ لاس پورې کاوه[39] همدارنګه ویل کېږي امیر د مهمندو خلك، چې ماماخېل یې وو، د انګرېزانو پر وړاندې مقابلې ته راوبلل. له بله پلوه رابرټس د سپتمبر پر ۱۳ مه امیر ته د یوه لیك په ترڅ کې څرګنده کړه، چې حتا په مرکز کې یې هم قدرت بایللی دی ((دبرتانیې پوځ ستاسې جلالتماب د قدرت د ملاتړ په موخه افغانستان ته درځي او ستاسې جلالتماب څخه هیله کېږي، چې یو باصلاحیته استازی د لیدنې کتنې په موخه دلته راولېږئ .))[40] رابرټس د سپتمبر پر ۱۶ مه په پارسي ژبه د یوې اعلامیې په ترڅ کې د افغانستان خلکو ته اعلام وکړ، څنګه چې د امیر واك او قدرت کمزوری شوی ((... د برتانیې پوځ له وژونکیو (قاتلانو) څخه د غچ اخیستنې په موخه او همدارنګه د معاهدې د موادو د استحکام لپاره ګام پورته کوي . برتانوي پوځونه په دې موخه افغانستان ته ننوځي، چې د ولاحضرت شاهي واك (قدرت) ته قوت ورکړي، چې نوموړی ولاحضرت له

دغه قدرت څخه، د برتانیې له حکومت سره د دوستۍ د دوام لپاره ګټه واخلي . د برتانیې پوځ به پرته له هغو کسانو څخه چې د سفارت د غړیو په وژنه کې یې لاس درلود، نه چاته سزا ورکړي او نه به یې زخمي کړي .))[41]

له هغه وروسته نور په افغانستان کې د نظامي لېږدونو خبره وا نه ورېدل شوه او امیر یو پلاوی (مستوفي حبیب الله وردګ او د بهرنیو چارو وزیر شاه محمد) له رابرټس سره د کتنې _ لیدنې په موخه ولېږه، چې د دسمبر پر ۱۳ مه د کرم علي خېلو ته ورسېد . مستوفي له رابرټس نه وغوښتل، چې خپل وړاندې تګ (پرمختګ) د یو څه وخت لپاره وځنډوي او امیر ته اجازه ورکړي، چې د پېښې مرتکبینو ته سزا ورکړي او خپل واك (قدرت) دخپل پلار د وخت د پوځ په ترخیضولو او یوه نوي پوځ پر جوړولو د دویم ځل لپاره پر پښو ودروي . مستوفي وویل، څرنګه چې ((یاغي پوځ له ټول قومونو څخه جوړ دی؛ که د برتانیې پوځونه هغه له منځه وړي او د مقابلې په صورت کې همداسې وکړي، ښایي ټول هېواد یو موټی شي او د برتانیې او امیر پر وړاندې پاڅون وکړي .)) هغه زیاته کړه، چې یاغي پوځ ((په غالب احتمال سره دلته او هلته تیت شي او ښایي ټول هېوادوال پاڅون ته اړ باسي... او امیر په هر حال تیار دی، چې د برتانیې د حکومت پر خوښه کار وکړي.)) رابرټس په داسې حال کې، چې د امیر له دې توصیې نه مننه وکړه، له مستوفي یې وغوښتل، چې که نور څه ویل غواړئ !؟ هغه یې په ځواب کې وویل ((خو که د برتانیې پوځ غواړي د کابل خواته مخه وکړي، یو څه باید ووایم، پرېږده چې دا پوځ په دومره قدرت سره وخوځېږي، چې د شرارت ټولې هیلې له منځه یوسي او په ټول

---

36 _ لیتن سیکیفیلد ته، ۴ سپتمبر ۱۸۷۹، بالفور کې، ۳۵۸ – ۳۶۰ مخونه.
37 - امیر رابرټس ته ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۴۸۴ مخ .
38 - لیتن کرین بروك ته، ۵ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك، ۴۴۴مخ.
39- ایضاً ، ۴۴۴ مخ.
40 - رابرټس امیر ته، ۱۲ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك ، ۷۱۷مخ .
41 - له علي خیل څخه صادره شوې اعلامیه، ۱۶ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۶۸۶ مخ.

Download from: aghalibrary.com

ځنګه چې کابل ته د پرمختګ لپاره د رابرټس عزم پیاوړی شو ، په کابل کې د انګرېز د خپلولو او باور لپاره د امیر یعقوب خان او ((کوګناري زیو)) تر منځ یو ډول سیالي پیل شوه . لومړی سردار ولي محمد خان له سردار عبدالله خان او نورو سردارانو سره په زرغون ښار کې له رابرټس سره یوځای شول . ځنګه چې امیر له هغه نه خبر شو، د امیر دوست محمد خان غونډې، چې له دې نه څلوېښت کاله وړاندې، په داسې حال کې چې د کابل ګاونډ ډېری خلك له دوښمن سره په جګړو کې ښکېل وو، په ناڅاپي توګه د مکناټن پر وړاندې راڅرګند شو ((په پټه توګه یې کابل پرېښود، په خوښۍ او بېړه سره لاړ، پرته له دې چې کومه خیمه یې له ځان سره وړې وي.)) [44] ځنګه چې امیر د سپتمبر پر ۲۵ مه د جنرال بیکر په کامپ کې ځای پر ځای شو، په واقعیت کې نور امیر نه و . سره له دې هم هغه غلجیان او د پوځ صاحب مصبان له یرغلګر پوځ سره د مقابلې له فکر څخه منع کړل، چې خلك هغه پر ځای راوړي او انګرېزانو ته یې د لېږد رالېږد وسایلو او اذوقه د مرستې ژمنه وکړه [45] له دې نه وروسته د عمومي پاڅون او مقاومت هیلې کمزورې شوې، سره له دې چې غلجیو او منګلو د دسمبر پر ۱۷ مه د شترګردن په لور دتګ پر مهال د رابرټس پر پوځونو یرغل وکړ، خو کومه ګټه یې ونه کړه. [46] د مهمندو خلك هم د دکه په شاوخوا کې تیت شول . امیر د رابرټس له راتګ وروسته په خوښۍ سره خپله پخوانۍ غوښتنه پخپله تکرار کړه، ویې ویل چې ښایي په بالاحصار کې ځای پرځای شوی پوځ د انګرېزانو د تېري له امله پاڅون وکړي او د هغه کورنۍ له منځه یوسي . [47] خو رابرټس و نه منله او هغه داسې فکر وکړ، چې پر دوباره ځنډ(معطل) باندې د تېنګار موضوع ښایي یوه پلمه وي . د امیر اصلي موخه ښایي له انګېزانو سره د مخالفت د کوم پلان طرحه کول وي [48] د امیر دا هیله، چې غوښتل یې له ((کوګناري زیو)) روغه جوړه (مصالحه) وکړي، هم تر سره نه شوه او رابرټس ((د داسې روغې جوړې لپاره وخت او موقع ناموزون وبلل .)) [49] امیریعقوب خان په خپل هېواد کې په خپله خوښه د یرغلګر پوځ سردار (مېلمه) وګرځېد او انګرېزي ساتونکي د هغه د خیمې چارچاپېر دېره شول . رابرټس د لوګر له خوشي څخه یوه بله اعلامیه صادره کړه او په هغې کې یې خپل پخوانی مطلب په دې ټکو کې څرګند کړ، چې ((د هندوستان حکومت پرېکړه کړې ده، چې په کرم کې ځای پرځای شوی پوځ په پوره او ممکنه چټکتیا سره د امیر د غوښتې په ځواب کې د مرستې لپاره کابل ته ولېږل شي .)) [50] دا مطلب د احمدزیو او غلجیو سرلاري پاچاخان ته لا هم څرګند افاده شوی و، چې کابل ته د پوځ له لېږلو څخه مطلب دادی، چې ((له علا حضرت امیر سره د دوستۍ مرسته وشي او له هغو یاغیانو څخه غچ واخیستل شي، چې سفارت یې نړولی دی .)) [51] حقیقت داو، چې امیر اصلاً د یرغلګرو ځواکونو د ځنډ (معطل) غوښتنه کړې وه او رابرټس هغه شمېر افغانان، چې د لوګر په بېلابېلو برخو کې یې شبخون کاوه او د یرغلګرو ځواکونو لاسونو ته ورتلل، په دې نامه یې په نظامي نیاوتون (محکمه) کې په دار کول، چې ((د خپل پاچا پر وړاندې یې په ناقانونه بغاوت لاس پورې کړی دی .)) [52]

د چاراسیاب جګړه :

[42]- له مستوفي سره د رابرټس مرکه، ۲۳ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك، ۷۹۷ مخ .
[43]- په علي خېلو کې له مستوفي سره د رابرټس مرکه، ۲۵ سپتمبر ۱۸۹۷، م ض س س هـ، ۲۳ټوك، ۸۰۳ مخ. هنا، ۳ ټوك، ۵۲مخ .
[44] - د رابرټس نقل قول له بالفور ، ۳۶۲ مخ.
[45] - لیتن کرین بروك ته ، ۱- ۱۲ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س، ۲۴ ټوك ، ۶۸۸ مخ.
[46]- ایضاً
[47] - بالفور، ۳۶۱مخ
[48]- هانا ، ۳ټوك، ۵۸ مخ.
[49]- بالفور، ۳۶۲ مخ
[50]- نقل قول در هنسمین،۱۷ مخ
[51]- رابرټس پادشاه خان غلجي ته، ۱۹ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك، ۷۹۰ مخ .
[52]- هنسمین، ۲۶ مخ.

Download from: aghalibrary.com

يرغلګر پوځونه په داسې حال کې، چې د افغان زړورو خلکو له خوا له چريکي (ګوريلايي) بريدونو سره مخ وو، د اکتوبر پر ۲ مه سفيدسنګ ته ورسېدل او دهغو اعلاميو په لړ کې يوه ځانګړې اعلاميه د کابل د خلکو په نامه صادره کړه، چې هغه وخت يې نفوس (۷۰۰۰۰) و [53] په دې اعلاميه کې راغلي وو، چې ((برتانوي لښکر د کابل د نيولو په موخه پر هغه ښار تېرى کړى، که غواړئ دا کار په آرامۍ تر سره شي، ښه به وي او که نه، نو د پوځ په زور به ونيول شي ... د برتانيي حکومت غواړي له ټولو طبقو سره په عدالت وچلېږي. د هغوى مذهب، احساساتو، دودونو ته درناوى ولري، په داسې حال کې چې له يرغلګرو څخه به غچ واخيستل شي ... په دې اساس د دغې اعلاميې تر خپرېدو وروسته، هغه کسان چې په کابل ښار کې د وسلې سره وليدل شي، د برتانوي حکومت د دوښمنانو په توګه به وپېژندل شي .)) [54] همدارنګه په دې اعلاميه کې راغلي وو، چې د جلالتماب اميريعقوب خان پر وړاندې مقاومت کوونکي به هم خپله سزا ويني . رابرتس لا هم په ظاهر کې د برتانيي حکومت د امير دوست بالله . د دغه څرګند منافقت موخه يواځې د خلکو د مقاومت د ځواک کمزوري کول وو، سره له دې هم د اکتوبر پر ۶ مه په چاراسياب کې خلکو خپل ټينګ مقاومت وښود .

عجيبه ده، چې په چاراسياب کې خلك د هغه امير په نامه جنګېدل، چې ځان يې د هغوى دغوښتنې پر خلاف يرغلګرو پوځونو ته سپارلى و . د امير دوست محمد خان زوى سردار نېك محمد خان د اکتوبر پر ۵ مه په چاراسياب کې له امير سره ليدنه _ کتنه وکړه او بېرته ژر ښار ته راستون شو او له ځنډ پرته يې ((کوتوال راوغوښت او امر يې ورته وکړ، چې په ښار کې اعلام وکړي چې دا د امير امر دى ، چې هرڅوك بايد له انګرېزانو سره جګړې ته تيار وي . بله ورځ خپله نېك محمد خان د انګرېزانو پر وړاندې د پوځ د سر په ليکه کې راڅرګند شو او د امير ډېرو نژدې ملګرو او د باور کسانو د چاراسياب په جګړه کې برخه واخيسته.)) [55] د کوتوال له قوله محمد اسلم خان ((هغوى په ښار کې ګرځېدل او خلکو ته يې چيغې وهلې، چې امير بندي دى او بايد ټول مسلمانان لاړ شي او د هغه د راخوشې کېدلو لپاره وجنګېږي . دا اعلاميه د نېك محمد په امر ټولو خلکو ته ورسېدله او د ښار خلکو باور وکړ او داسې فکر يې وکړ، چې هغه اعلاميه اصلاً له کوم لوړ مقام څخه صادره شوې ده .)) [56] کوتوال د ښار ډوډۍ پخوونکيو (نانوايانو) ته پيسې ورکړې، چې غازيانو ته ډوډۍ تياره کړي او پوليس يې وګومارل، چې خلك د جګړې په لور راوکاږي . له جنګ نه يوه ورځ مخکې د پوځ جنرالانو (جنرال غلام حيدرخان چرخي، جنرال سيف الدين خان، جنرال عبدالکريم خان...) او هغو سردارانو (سردارنېك محمد خان او سردارخوشدل خان او نور) چې د چاراسياب په جګړه کې يې برخه اخيستې وه ، لومړى جرګه وکړه او وروسته يې چاراسياب ته پوځ ولېږه، چې لوړ ځايونه (مواضع) ونيسي . پخپله ده هم په بله ورځ په جګړه کې ګډون وکړ او په کابل کې يواځې جنرال سيف الدين خان پاتې شو او جنګياليو ته يې د وسلو د توزيع کولو دنده پر غاړه واخيسته . [57] رابرتس حتا په دې فکر و، چې امير محمد يعقوب مخکې له دې چې له کابل نه د يرغلګرو پوځونو په لور راوخوځېږي، خپل تره سردار نېك محمد خان ته لارښوونه کړې وه، چې د (رابرتس په وينا) ((پوځ او خلك زموږ پر وړاندې مقاومت ته وهڅوي او د شېرمې ورځې جګړه مستقيماً د هغه د اطاعت او امر پايله وه .)) [58] رابتس د چاراسياب تر جګړې وروسته له سردار ولي محمد خان سره له ليدنې _ کتنې څخه دې پايلې ته رسېدلى و، چې دچاراسياب په جګړه کې ((امير او دهغه ټول ورسره پلاوي، په دسيسه کې ګډون درلود او له هغه څه نه چې تېرېدل، په بشپړه توګه خبر وو .)) [59] خو څرنګه چې د امير په اړه د رابرتس ذهن د سردارولي محمد خان له خوا مغشوش شوى و، په جنګ کې د امير په برخې اخيستې پوره ډاډه نه و او ښايي هغه له دې امله په جنګ کې د امير دبرخې اخيستنې په فکر کې شوى وي، چې په چاراسياب کې کلك خو لنډمهاله مقاومت سره مخ شو، خو په دې کې هېڅ شك نشته، چې سردار((نېك محمدخان د ښار خلك او پوځ د امير په نامه سپېڅلي جهاد ته راوبلل .)) [60] په هر حال څرنګه چې يرغلګرو ځواکونو غوره او پرمختللې وسلې په واك درلودلې (په داسې حال کې له افغان توپونو څخه هېڅ کار وا نه خيستل شو) په هغه جګړه کې چې د اکتوبر پر

---

[53]- هنسمين ، ۶۶ مخ .
[54]- هنا ، ج ۳ ، ص ۶۴ .
[55]- د برتانيې د سفارت د نړولو په اړوند، په کابل کې د وروستيو پېښو دلاملونو په اړه څېړنيز راپور، ۱۵ نوامبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۶۷۹ مخ
[56]- ايضاً
[57]- د سردار خوشدل خان نقل قول ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۷۲۱ مخ.
[58]- رابرتس به لايل _ ۲۰ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك، ۱۲۵۵ مخ. هنا ، ۳ ټوك، ۸۸ مخ .
[59]- وايسراى کرين بروك ته _ (تلګرم) ۱۱ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۹۰۹ مخ .
[60]- رابرتس لايل ته _ ۲۰ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك، ۱۲۵۵ مخ.

Download from: aghalibrary.com

څلورم څپرکی
په کابل کې د انګرېزانو نظامي حکومت

سریزه :

په دې څپرکي کې د امیریعقوب خان استعفا، په کابل کې د انګرېزانو نظامي حکومت، د افغان جنګیالیو اعدامول، د پردې حکومت کړنې، چې بالاخره د دسمبر په میاشت کې په شیرپور کې په سختو جګړو او د یرغلګرو ځواکونو په محاصرې سره پای ته ورسېدې، تر بحث لاندې نیول کېږي .

د امیر استعفا :

د چاراسیاب تر جګړې وروسته افغان جنګیالیو د (چل ستون) د هندکی له لارې په شا تګ وکړ او ښاریانو د یرغلګرو له وېرې ښار پرېښود . جنرال محمدجان وردګ، چې د کوګناري له وژنې وروسته د سپاهیانو له خوا د (غټ) مشر په توګه ټاکل شوی و، ښار ته راوګرځېد او له خپل پوځ سره یې د اسمایي په غره کې موضع ونیوله او له انګرېزانو سره، چې د شیرپور دروازه یې نیولې وه، سنګر ونیو، خو نوموړي جنرال خان د مقاومت جوګه ونه باله او د شپې له خوایې د تېښتې لار غوره کړه، خو د قرق غره ته نژدې د یرغلګرو ځواکو یوه ټولي، چې د هغه په تعقیب پسې روان وو نتچزم وکړ او خپله د غزني او وردګو خواته لاړ . [62]

یرغلګرو ځواکونو د مرنجان پر غونډۍ خیمه ووهله او امیر ته یې هم یوه ځانګړې خیمه، چې په دقت سره یې څارنه کېده، ورکړل شوه . د اکتوبر د ۱۱ مې پر ماښام څرګنده شوه، چې جنرال فریدرك رابرتس، چې اوس د انګرېزانو تر منځ ((د شمالي افغانستان د پوځ قوماندان)) بلل کېده، سبا د کابل بالاحصار ته ننوځي او هغه حصار، چې له ۱۷۶۷ نه تر هغې ورځې د افغانستان د پاچاهانو ځای و او د لوړو او ښکلیو ودانیو په درلودلو سره یې پر ښار باندې یوه حاکمه منظره جوړوله، د ختیځو واکمنانو د یوه دربار په توګه لاس ته راوړې او د برتانیې توغ پرې پورته کېږي، ټاکل شوې وه، چې د ښار لویان او د محمدزیو سرداران د امیر په ګډون په هغه کې ګډون وکړي .

له هغه مخکې یو شمېر انګرېزپلوو په چاراسیاب کې د رابرتس هرکلي ته را دانګلي وو . امیر پخپله په هغه غونډه کې ګډون نه درلود . د اکتوبر پر ۱۲ مه د سهار په شپږو بجو د رابرتس خیمې ته ورننوت او هغه ته خپله استعفا وړاندې کړه او څرګنده یې کړه، چې ((دا غوره بولم، چې ژرترژره د انګرېزانو په یوه کمپ کې باغوان شم، نه دا چې په کابل کې د امیر په توګه پاتې شم .)) [63] **د رابرتس په وینا امیر غوښتل د لوګر په خوشي کې خپله استعفا وړاندې کړي، خو هغه وخت د خپلو وزیرانو په غوښتنه له هغه کار نه راوګرځېد. امیر د خپلې استعفا لامل داسې بیانوي : ((برتانوي کمپ ته زما د راتګ له امله، ټول خلك ما کافر بولي او زما خپل ملازمان هره ورځ له ما تښتي، هېڅوك زما امر نه مني او نور ماته د امیر په سترګه نه ګوري .))** [64] **باید وویل شي، چې د دې خبر سرچینه یواځې او یواځې پخپله رابرتس دی . دا هم ویل کېږي، چې امیر له دې امله نه غوښتل، په دربار کې شتون ولري، چې ښایي د رقیبانو (کوګناري زیو) پر وړاندې سپك شي . په داسې حال کې چې وروسته یعقوب خان په هند کې څرګنده کړه،چې دا استعفا د ظالمانه او ناعدالانه فشار له امله ورڅخه واخیستل شوه . او د برتانیا حکومت دا حق نه درلود، چې هغه یې دې کار ته اړ ایستلی وای .** [65] **لکه پخوا چې ذکر شول**

---

[61]- سراج التواریخ –۳۵۳ مخ.
[62]- سراج التواریخ –۳۵۴مخ .
[63]- هنسمین –۱۰۵ مخ.
[64]- ۳۹ نمبر ضمیمه – م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۱۸۱ مخ.
[65]- هنا –۳ ټوك–۹۲ مخ. بالفور –۳۹۸ مخ.

رابرټس امیر ته وویل، چې د وایسرای له خوا د استعفا د منلو تر وخته په تمه شي .

<u>((رایت کل)) په بالاحصار کې :</u>

رابرټس داکتوبر پر ۱۲ مه د سردار موسی جان او انګرېز منصبدارانو او د پوځ د یوې قطعې په ملتیا د ځانګړو تشریفاتي مراسمو په ترڅ کې بالاحصار ته ننوت، خو (کوګناري زیو) پرته دښار نور مهم خلک حاضر نه وو، مستوفي حبیب الله، سرار یحي خان او دبهرنیو چارو وزیر، سره له دې چې رابلل شوي وو، پخپله رانغلل، تر څو چې احضار شول . له ښار څخه ځینې نندارچیان هم راغلي وو. هغوی چې د یرغلګرو پوځونو د قوماندان لنډه ونه (قد) لغړ سر ، ګڼ اوږده برېتونه ولیدل، له هماغې شېبې نه یې هغه (راپټ کل) وباله . د همدغه (راپټ کل) دا اعلامیه په دري ژبه ولوستل شوه ((زه جنرال رابرټس د برتانیې دحکومت له خوا په دې توګه اعلام کوم، چې امیر پخپله خوښه استعفا ورکړې ده او افغانستان یې پرته له یوه حکومت څخه پرې اېښی دی .

د برتانیې حکومت اوس امر کوي، چې ټول افغان ملت مقامات سرلاري او سرداران دې د امنیت د ساتنې په برخه کې خپلو دندو ته ادامه ورکړي او د اړتیا په صورت کې دې ماته مراجعه وکړي . د برتانیې حکومت هیله لري، له خلکو سره په عدالت چلند وشي . د خلکو مذهبي دودونو او احساساتو ته درناوی وشي . د هغو سردارانو او سرلارو خدمتونه، چې د امنیت په ساتنه کې مرسته کوي، بالاستحقاق وګڼل شي، خو هغه کسان چې امنیت ګډوډي او هغه چې پر برتانوي مقاماتو باندې بریدونه کوي، سخته سزا ورکړل شي . د برتانیې حکومت به خپله اراده د راتلونکې دتل پاتې ترتیباتو په اړه، چې د خلکو د غوره حکومت لپاره به ونیول شي، دعمده قومونو له مشرانو او سردارانو او هغه چې د ښارونو او ولایتونو ګټې او هیلې تمثیلوي تر مشورې وروسته اعلام کړي .[66] د مستعفا امیر د ستر حکومت تر ختمېدو وروسته ، څنګه چې مستوفي حبیب الله ، سرداریحي خان، وزیر شاه محمد او سردار زکریا خان بندي شول او لامل یې څرګند شو، چې هغوی د حکومت مقتدر خلك او د رابرټس په وینا هغوی له خپل دریځ څخه د انګلیس پر ضد ګټه پورته کړې ده .[67] په عین حال کې نظامي حکومت د لس کیلو مترۍ په واټن سره له بالاحصار څخه اعلان شو او میجر جیمز هلتر د نظامي ګورنر په توګه وټاکل شو او نواب غلام حسن خان یې نایب وبلل شو . خلکو ته دا ابلاغ شوه، چې هغو کسانو، چې د کوګناري او د هغه د ملګرو په وژنه کې یې برخه اخیستې وه، سزا به ورکړل شي او له یوې اونۍ وروسته که له هر چاسره وسله وموندل شوه ، پر اعدام به محکوم شي . همدارنګه په اعلامیه کې راغلي وو، هر هغه چاته به ۵۰ روپۍ انعام ورکړل شي، چې د هغه چا په باره کې معلومات ورکړي ، چې پر سفارت یې یرغل کړي وي او د هغه معلومات د هغه شخص پر نیولو منجر شي .[68] خو خلك په ټولیزه توګه بې تفاوته پاتې شول .داسې فکر کېده چې دغه غج اخیستونکی پوځ به هم لکه د ۱۸۴۲ کال غونډې تېردونکی او لنډمهاله وي، خو په څنګه چې په ښار کې په دې وخت کې د خوراك اساسي توکو په کافي اندازه بسنه نه کوله او کوم به چې وو، هغه به د زیاتو پیسو په مقابل کې انګرېزانو مصرفول،بیې ډېرې لوړې شوې .

---

[66]- بالفور –۳۶۸ مخ. هنسمین ۱۰۷۰ مخ. رابرټس ، یوڅلوېښت کاله په هندوستان کې، لندن، ۱۹۷ ۴۲۲ مخ.

[67]- بالفور ، ۳۶۷ مخ.

[68]- رابرټس سکرتر خارجه ته، (تیلګرام) ، ۱۴ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ ، ۲۳ټوك، ۱۰۴۷ مخ. هنا ، ۳ ټوك ، ۹۷ مخ.

په عین حال کې دوه کمېسیونه، یو نظامي او بل سیاسي،چې هر یوه یې درې غړي دلودل، تشکیل شول . لومړی پر دې دنده گومارل شوی و، دهغو اشخاصو په اړه، چې د اعلامیې پر اساس ، د انگرېزانو په اصطلاح (تورن) گڼل کېږي، شواهد راټول کړي او دویم پر دې مامور شوی و، هغه کسان محاکمه کړي، چې د څېړنې کمیسیون د هغوی په اړه شواهد لاس ته راوړي وي .

سیاسي کمېسیون له (کولونل چارلز، کریگر، هنري بیلیو او محمد حیات خان د هندي مسلمانو سیاسي مرستیال، چې پر پښتو او دري ښه پوهېده ، تشکیل شوی و. په نظامي کمېسیون کې جنرال مسي او نور غړي وو. **له دې وروسته دغو دواړو کمېسیونونو داسې کړنې، چې د رابرټس د تایید وړ وې ترسره کولې او همدارنگه په کابل کې یې د نظامي حکومت له کړنو سره سره یوه د انسان وژنې، ترور او وېرې ډکه دوره منځ ته راوړه . خو مخکې له دې چې هغوی په کار پیل وکړي؛ د اکتوبر پر ۱۶ او ۱۷ مه دبالاحصار په جبه خانه کې دوې چاودنې وشوې، عاملین یې ونه نیول شول، خو په پایله کې یې څو تنه برغلگر پوځونه هلاك شول او گڼ شمېر جنگي توکي له منځه لاړل، چې له هغو څخه د افغانانو پر وړاندې کار اخیستل کېده . دغو چاودنو په بالاحصار کې د برغلگرو پوځونو استوگنه له گواښ سره مخ کړه . رابرټس د نومبر پر نهمه ځان او خپل پوځونه شیرپور (شیرآباد) ته ولېږدول، چې د بي بي مهرو د غونډۍ جنوب او لوېدیځ په دوه میلۍ کې پرته سیمه ده .**

رابرټس د دغه پراخ نظامي استحکام د نابشپړو ودانیو د بشپړولو لپاره ډېر مواد او لرگي د بالاحصار له ودانیو څخه لاس ته راوړل او بالاحصار یې په ډېره چټکتیا سره له اساسي موادو نه تش او په ویرانه بدل کړ .

په کابل کې د انگرېزانو بلواگرۍ او انسان وژنه :

د اعدام او ترور دوره، چې د نظامي حکومت له اعلام وروسته په کابل کې پیل شوه، د لیټن او لندن له لارښوونو څخه یې سرچینه اخیستې وه او د رابرټس د ځناورۍ او انسان ضد څېړې نښانه پکې ښکارېده . لیټن د سپتمبر پر ۲۹ مه رابرټس ته لارښوونه کړې وه، چې ((د دغه ډول جرم لپاره (کوگناري وژنه) له امله باید ټول افغان ملت ته سزا ورکړل شي .)) او د دغه عمل سزا باید هم افغان ملت ته او هم هغو کسانو ته، چې په دغه پېښه کې یې برخه اخیستې وه، ورکړل شي . عمومي مجازات د افغانستان پر تجزیې تجویز شول، چې وروسته به بحث پرې وشي او خلکو ته د سزا دورکولو په برخه کې د لیټن لارښوونه داسې وه، چې سزا باید ((تېزه، سخته او اغېزناکه وي، پرته له دې چې افراط اوتفریط پکې وشي .)) او ((په ډېره چټکتیا سره پلې شي؛ ځکه ښایي ستاسې نامعینې کړنې د تمدید پر اساس په بهر کې د خطر زنگ وکړنگېږي .)) [69]

په دې اساس لکه څنگه چې هنا وایي، د لیټن د لارښوونو روحیه پر دې فریضه ولاړه وه، چې ((ښایي هر افغان د برتانیې د سفارت په نړولو کې مسوول وگڼل شي .)) [70]

په کابل کې د ښکېلاك دعاملینو لپاره یوه لویه معضله دا وه، چې څه ډول د قانوني کار بڼه او روحیه، معولاً په برتانیه کې له هغو وحشیانه اعمالو سره موافقه کړي، چې هغوی یې په کابل کې د ترور په دوره کې د غچ اخیستنې د حیواني حس د تسکین لپاره په قصدي توگه مرتکب کېدل او له امله یې بې گناه او بې دفاع انسان په دار ځړېدل . حتا ځینو نظامي منصب لرونکیو لکه مسي (massy) په ډاگه ویل ((څرنگه چې موږ یو غچ اخیستونکی پوځ یو، باید د قوانینو دقیق رعایت ته پام ونه کړو .)) [71] په عین حال کې د څېړنې د کمېسیون په کار کې اساسي نیمگړتیا لیدل کېده، هغوی چې د څېړنې په ماموریت گومارل شوي وو، ونه توانېدل (تورن کسان) په مستقیم ډول تر څېړنې لاندې ونیسي. هغوی یواځې پر هغو شواهدو عمل کاوه، چې حیات خان د هغوی په اړه له جاسوسانو څخه لاس ته راوړل . دا کړنه د دې لامل کېدله، چې ((تورن له هغه چانه، چې تور یې پرې لگولی وي ،بې خبره وبولي او دایې نه شوای کولای د ردولو لپاره خپل شواهد وړاندې کړي .))[72] یواځې ځینې وختونه چارلزمك گریگریك د سیاسي کمېسیون غړي د مستقیمي مداخلې له امله، هغه تورن کسان چې د دسمبر د

---

[69]- نقل قول له بالفورنه ، ۳۷۲ – ۳۷۴ مخونه.
[70]- هنا ، ۳ ټوك، ۱۴۰ مخ.
[71]- هنا ، ۳ ټوك، ۱۴۰.مخ
[72]- هنا ، ۳ ټوك، ۱۳۹مخ.

نظامي کمېسيون د اکتوبر پر ۱۶ مه پر کار پيل وکړ او د نومبر تر ۱۲ مې يې د ۲۶ ورځو لپاره په ډېره چټکۍ سره خپل کار ته ادامه ورکړه او په همغه ورځ منحل شو . رسمي اعلان داو، چې د اعدام سزا په دوو صورتونو ورکول کېږي، د سفارت د غړيو په وژنه او خيانت سره، د امير پر وړاندې په بغاوت سره .)) [75] د امير په برخه کې بايد ووايم، چې هغه د دسمبر له ۲۷ مې وروسته د رابرتس په کمپ کې د بندي په توگه ژوند کاوه او د اکتوبر پر ۱۲ مه يې استعفا ورکړه او په دې وخت کې د هغه پر وړاندې بغاوت په عملي او قانوني توگه بې مفهومه و . خلك په بېلا بېلو نومونو اعدام شول. د بېلگې په توگه يو سړی يواځې په دې نامه، چې په دار وځړول شو، چې يوه چاقو وسره و موندل شوه چې په کاليوکې يې پټه کړې وه . [76] نور خلك په دې غرغره شول، چې يا د سفارت مالونه ورسره وموندل شول او يا يې د يرغلگرو پر ضد خلك هڅول . [77] يو شمېر هغه خلك چې ياغي بلل شوي وو او په دار وځړول شول، هغه څوك وو، چې د چاراسياب په جگړه کې يې گډون کړی و او يا يې نور خلك له انگرېزانو سره جگړې ته هڅولي وو، د هغوی په منځ کې کوتوال، محمد اسلم خان، خواجه محمد نظر او يو روحاني سړی، چې صاحب زاده فرح نومېده، شامل وو . [78] هغوی په حقيقت کې د يوه بهرني يرغلگر پوځ پر ضد د انساني ژوند له عزيزو ارزښتونو، لکه هېواد، خپلواکي او دين څخه دفاع کوله . د خلکو ممثلينو او استازو د هغوی په هڅونه خپلې دندې په ښه توگه تر سره کړې، په داسې حال کې چې له يوه دولت سره په جگړه کې هېچاته حق نه ورکول کېږي، چې د ملي مقاومت مشران په دار وځړوي . افغان عسکر چې په چاراسياب کې جنگېدل او امير يې د يرغلگرو پوځونو په نزد چې د يوه بندي په توگه يې قرار درلود اوهغه د رابرتس په باور هغوی (افغاني عسکر) له انگرېزانو سره مقابلې ته مامور کړي وو او يرغلگرو پوځونو د هغوی دوه واکمن بې وسلې کړي وو او دوو قانوني حکومتونو ته يې سقوط ورکړی و .[79] هنا ښايي د همدې کسانو په پام کې نيولو سره وايي، چې يو شمېر افغانان له کوم دليل پرته نه؛ بلکې د دې لپاره غرغره شول، چې پر خپل هېواد باندې د تېري پر ضد يې مقاومت ته لاسونه بډوهلي وو . [80]

رابرتس د ټول اعدام شويو شمېره له هغې ورځې چې له علي خېلو يې حرکت کړی و، په کابل کې د دسمبر تر ۲۶ مې پورې ټول ۹۷ کسه ښيي [81] په داسې حال کې د فرېډرك هري سن د احصايې له مخې چې په يوه جامع مقاله (په کابل کې نظامي حکومت) کې دا شمېره، پرته له هغو کسانو، چې له انگرېزانو سره په جگړه کې وژل کېدل د ۱۸۸۰ د جنورۍ تر ۲ مې پورې ۱۲۲ کسه ښيي .[82] رابرتس په خپل راپوټ کې اعدام شوي کسان تر بېلابېلو سرليکونو لاندې ذکر کړي دي او په يو بل ځای کې يې داسې خلاصه کوي : ((هغه کسان

---

[73]- نقل قول له هنا، ۳ ټوك، ۱۴۱ مخ.
[74]-هنسمين، ۸۸ مخ .
[75] - هنسمين، ۸۳ مخ .
[76] - رابرتس لايل ته، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۹ مه ، م ض س س هـ، ټ ۲۳ ، ۱۵۸۹ مخ .
[77] - هري مس، (په کابل کې نظامي حکومت دويمه برخه) پنځه لس ورځنۍ مجله ، د ۱۸۷۹ د سپتمبر لومړۍ ، ۴۴۵ مخ .
[78]- ستياو غبار له جنرال خسرو خان او سردار سلطان عزيزخان بن نواب، زمان خان هم ورکې شامل بلل کېږي خو په پټو او رسمي راپورنو او نوروناجاپوانکليسي اثارو کې يې نومونه نه دي ليدل شوي .
[79] د هري سن مخکينۍ ياده شوه مقاله، لومړۍ برخه ، ۷۷۴ مخ .
[80] - هنا ، ۳ ټوك ، ۱۴۳ مخ .
[81] - رابرتس خارجه سکرتر ته، تيلگرام، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۳ مه، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۳۸۳ مخ .
[82] د هري سن ياده شوې مقاله، دويمه برخه، ۴۵۷ مخ .

د افغانستان د وېشلو طرحه :

تر دې ځایه د وګړو په اړه د انګرېزانو له وحشیانه کړنو څخه بحث وشو. اوس د افغانستان په اړه د هغوی د غچ اخیستنې طرحه څېړو. لیتن لکه څنګه چې مخکې ورته نغوته شوې ده، د کوګناري له وژنې څخه تر خبرېدو وروسته د نورو اقداماتو له جملې څخه، چې لاس یې پرې پورې کاوه، یو هم د افغانستان وېشلو طرحې ته اشاره ده . دا طرحه د ده او نورو انګرېزانو په اند دامیر تر استعفا وروسته جدي تره او عملي کېدونکې و برېښېده، په ځانګړې توګه هغه وخت، چې د کابل د شاوخوا سیمو اوضاع څه ناڅه د ترور په دوره کې آرامه وه . رابرتس د اکتوبر پر ۲۲ مه خبر ورکړ ((اوس دلته بل څوك سیاسي نفوذ نه لري. زه د مرکزي حکومت د تاسیس لپاره کومه څېره او شخص نه وینم، پرته له هغو کسانو، چې د برتانیې د پوځ ملاتړ ورسره دی. دا څرګندېږي چې هر څه د وېشل کېدو په لور اشاره کوي .))[89] لیتن البته مخکې له دې دا فغانستان د وېشلو فکر په سر کې درلود او له تفصیل څخه یې د اکتوبر پر ۱۹ مه کرین بروك ته، چې د هند چارو وزیر و، خبر ورکړ((د خصوصي کربښو د امیر دفوري لرې کولو پرېکړه راتلونکی سیاست اساسي کوي . دغه اټکل چې د هغه جرم به ثابت شي دومره پیاوړی او په هر حال د ده په لاس راتلونکې واکمني تر دې حده ناشونې برېښېده، چې اټکل کېده د غه استعفا به د یو لړ وروستیو ترتیباتو نیول اسانه کړي . هر تردد او کمزوري په زموږ له خوا اوسمهال خطرناکه ثابته شي . موږ باید هرو مرو د افغانستان خلك ژرترژره قانع کړو، چې موږ مطلق صاحبان یو، مخالفت به تحمل نه کړو او زموږ پر وړاندې مقاومت به تباهي رامنځ ته کړي او اطاعت او معاضدت به یقیناً جایزه له ځان سره ولري .))

((کندهار او شاوخوا سیمې یې باید ژرترژره په تل پاتې توګه د برتانیې په امپراتورۍ پورې وتړل شي، موږ دا سیمه په اسانۍ سره ساتلای شو .))

---

[83]- د رابرتس یادښت، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه ، م ض س س هــ، ۲۴ ټوك ، ۸۵۲ مخ .
[84]- هنا ، ۳ ټوك ، ۱۴۴ مخ .
[85]-هنسمین ، ۸۷ مخ .
[86]- د هري سن مخکینۍ یاده سوې مقاله ، لومړۍ برخه، ۷۷۹ مخ .
[87]- هنسمین، ۸۶ مخ .
[88]- د هري سن مقاله ، لومړۍ برخه ، ۷۸۳ مخ .
[89]- رابرتس خارجه سکرتر ته، تیلګرام، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۲ مه، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك ، ۱۱۶۵ مخ

((تر هندكوشه پورې دسميو مستقيم پيوستون (الحاق) غير مطلوب دی ، خو لازمه ده په كابل او نورو مهمو عسكري نقطو كې نظامي پوستونه تاسيس شي، چې خپل لګښتونه پخپله تهيه كړي . تر هندوكش اخوا په يقين سره موږ كوم حكومتي قدرت نشو درلودلای . موږ يوائې سياسي علويت ټينګولای شو .)) [90]

سراربوټ ناټ (sir arbut nat) د هند دولتي شورا غړی پر دې تجويز سخت اعتراض وكړ او په ضمن كې يې يو مفصل يادښت داسې استدلال كړ، چې د دغه تجويز مانا داسې كيږي چې امير ګويا په خپلې استعفا سره، خپل هېواد برتانيې ته لېږدولی دی ، په داسې حال كې ((هېڅ واكمن واك نه لري، په خپله خوښه او عمل خپل خلك د يوه بهرني قدرت قلمرو ته ولېږدوي .)) اربوټ ناټ د خپل يادښت په پای كې هغو اصلاحي او خيرخواهي نقطو ته چې ټاكل شوې وه رابرتس د ليتن دتجويز له مخې د افغانستان خلكو ته وښيي او په هغه كې له هغه ظلم او زبېښناك څخه، چې باركزايي واكمنو پخوا پر خلكو باندې رواه باله ، ژمنه وكړي، په سمه توګه وړاندوينه وكړه، چې آيا دا ډول د عدالت او خيرخواهۍ څرګندونه ((د قدرت د واكمن عمل پر وړاندې د پوچو او تشو تمرينونو په توګه محكوم نشي ؟ ايا د خلكو هغه غوسه، چې مخكې له هغه زموږ سره مخالفت لري او د هند نيول يې زموږ له خوا په عبوسيت سره مشاهده كړي دي، راتلونكو نسلونو ته ، پرته له دې كتلو څخه به په بل نظر وګوري ، چې موږ د يوه غير نژاد داسې منفور فاتحان يو، چې د ملك نيولو شهرت موږ اړ كړي يو د هغوی بې حاصله او بې سرپناه هېواد ونيسو؟)) [91] ممكن د اربوټ ناټ د همدې مستدلل اعتراض له امله وي، چې ليتن لندن ته په خپلو څو وروستيو يادښتونو كې د خپل لومړني تجويز قاطعيت كې تعديل راوست او خپل تجفاويز يې د هغه څه په اړه، چې د شمالي افغانستان په نامه وړندې كړ، لنډ مهاله وباله، خو دا يې څرګنده كړه، د امير مقام چې د استعفا له امله تش شوی و، د انګرېزانو له خوا سره له دې چې موقتي هم دي بايد ډك او اشغال شي او هغوی د قدرت په كړنو (اعمالو) كې ((څرګند، چټك او ډېر باثباته وي .)) يوائې د كندهار په نامه چې لوېديځ افغانستان بلل كېده، ليتن صراحت كاوه چې بايد يو د ((خراج وركوونكيو هېوادونو او د هندوستان د امپراتورۍ تابع)) په توګه د افغانستان د ټولې ادارې په آيده كې د يوه واحد واكمن تر واك لاندې ناممكن وبلل شو .

ليتن په خپل دغه يادښت كې حتا د افغانستان له تخليې څخه، وروسته له هغه ،پخپل لاس راوستلي چاواكي تابع واكمنان په بېلابېلو سيمو كې وټاكل شول، خبرې وكړې، خو د پوځونو وتل يې د راتلونكي كال تر مني پورې وځنډول، چې تر هغه وخته د پرلپسې لښكر كشيو په واسطه دبرتانيې زور او قدرت، د هغه په عقيده، د افغانستان خلكو ته مسلم شوی وي . [92] دبرتانيا حكومت د ليتن له نظرياتو سره همغږي وښووه او د دسمبر پر ١١ مه يې ليتن ته خبر وركړ، چې (٩ د افغانستان د ټول پخواني سلطنت لپاره نور ديوه واحد حكومت تاسيسول ناشوني دي او دپايښت هيله ترې نه كيږي . [93]

د امير تبعيد:

عجيبه ده ، يا لږترلږه افغانانو ته دا معلومه وه، چې امير يعقوب خان د افغانستان حكمران و ، خو هغه خپله استعفا د پرديو پوځونو يوه قوماندان ته وسپارله . امير وروسته تر هغه پوځ او د كابل خلك د برتانيې د سفارت په نړولو، د انګليس حكومت د ځان دښمن وګرځاوه . د خلكو د غوښتنې پر خلاف يې له هغوی سره اړيكې ټينګې كړې او د ځان د ساتنې او احياناً د قدرت ساتنې په هيله يې پر يرغلګرو پوځو تكيه وكړه . داكار د هغه د واكمنۍ په اعادې (راګرځېدو) سره ګټور ثابت نه شو، خو د هغه د شخصي ژوندانه تضمين يې وكړ. ليتن نه غوښتل د امير شيرعلي خان د كورنۍ هېڅ غړی هم نور د افغانستان او يا يې د يوې برخې واكمن شي او هغه وروسته له دې، چې د څېړنې كمېټې خپلې پايلې اعلان كړې، د تاج او تخت بېرته وركول يې اميرته ناممكن وبلل . د څېړنې د كمېټې پايله دا وه چې ((امير او د هغه نژدې مشاورين) په دې سره چې پر سفارت باندې په تېري كې د ځان سپيناوی وكړي، هغوی هغه وخت چې بريد پيل شو او لايې دوام درلود، موقع كې درلودله، چې د سفارت د نجات او ساتنې لپاره په اغېزمنه توګه كار وكړي او هغوی لږترلږه د سفير او د هغه د ملګرو په برخليك كې بې پروا پاتې شول . [94] بې وسلې شوی امير په خپل آريايي هېواد كې تر يوې مياشتې زيات نور هم د رابرتس (مېلمه)

---

[90]- ليتن كرين بروك ته ، تلګرام، ١٨٧٩ د اكتوبر ١٩ مه ، م ض س س هـ ، ٢٣ ټوك ، ١١٨٧ مخ .
[91] - د سراربوټ ناټ يادښت، ١٨٧٩ د اكتوبر ٢٢مه ، م ض س س هـ ، ٢٣ ټوك ، ١١٨٩ مخ .
[92]- په بالفور كې نقل قول ، ٣٧٦- ٣٨١ مخونه .
[93]- په بالفور كې نقل قول ، ٣٨٧ مخ .
[94] - په كابل كې د برتانيې پر سفارت دبريد راپور ، ١٨٧٩ نومبر، م ض س س هـ، ٢٤ ټوك ، ٢٥ مخ . بالفور ، ٣٧٦ مخ .

د انګرېزانو د واکمنۍ د ټينګښت لپاره ناکامي هڅې :

د رابرټس له راتګ سره سم د کابل ښار واقعي واکمني د هغه په لاس کې وه؛ خو د امير د استعفا تر منلو (د اکتوبر تر ۲۸ مې) پورې لا هم د امير محمد يعقوب خان د واکمنۍ تمه کېدله او د افغانستان خلکو لا هم ځانونه د يوه اسلام پال واکمن تر سيوري لاندې بلل او داسې فکر يې کاوه، چې دا استيلا به د ۱۸۴۲ د غچ اخيستنې د لښکر کشۍ غوندې لنډ مهاله او تېرېدونکې وي .

رابرټس د کابل د ادارې د امارت په برخه کې د يرغلګرو پوځونو د ستر قوماندان په توګه د يوه پرېکنده او وروستي تصميم تر نيولو پورې د امارت واګې په خپل لاس کې واخيستې او ويېپيل شوه، چې د محمد زايي سردارانو ، د ښار د اماميانو او ميرزايانو په مرسته به، چې ځان يې د ټولو انګرېزي چارواکو واکمن باله، اداره شي او د ځمکې د عوايدو او ماليانو لاس ته راوړني او د عامه شتمنيو لګښت به د هغه له خوا تنظيمېږي او هغه کسان به سزا ويني، چې د ماليانو په ورکړه او په هغو پورې له اړوندو موضوع ګانو سرغړاوی وکړي او يا پکې خنډ راولي . په عين حال کې لکه څنګه چې ژمی راتلونکی و، د خوراکي توکيو د رانيولو او حتا د سون د توکيو لپاره د نغدو پيسو لپاره ډېرې هڅې کېدلې .

د دغه پروګرام د پلي کولو لپاره دوې لارې په کار واچول شوې ، د کابل په ګاونډ سيمو کې د انګرېز پلويو واکمنو ګومارل او د هغوی د ساتنې او د خلکو د کرارولو او تابع لپاره د ډېرو چټکو سورو قطعو لېږل . البته د دغه پروګرام برياليتوب په نهايت کې د انګرېزانو د واکمنۍ پر ټينګښت او پاتېدوباندې تمامېده . د ((کوکناري زيو)) په منځ کې يو شمېر خلک له رابرټس سره مرستې کولو ته تيار وو . دا به بې ځايه نه وي، ووايو چې د دغو سردارانو لوی امتياز دا و، چې واکمنې کورنۍ (حاکم خاندان) ته منسوب وو . هغوی چندان شخصي لياقت نه درلود او په قومي او ولسي خلکو کې يې اعتبار له لاسه ورکړی و؛ په ځانګړې توګه وروسته له هغه چې د پرديو يرغلګرو، خو واکمنو پوځونو سره يې په ډاګه معاضدت پيل کړ. بدبختانه د دغو سردارانو په اړوند او د دوی د دريځ په اړه معلومات زموږ په لاس کې نشته او ښايي د دوی عمده محرک شخصي ګټې وبللای شو. خو په بشپړه توګه ثابته شوه چې هغوی د رسمي مقاماتو په لټه او د امتياز مستحق وو او د نيل بان لپاره يې انګرېزي مقاماتو ته واسطې او شکايتونه کول او هغه وخت چې په کابل، غزني، وردګو، تګاو، لوګر او ننګرهار کې د پرديو د تسلط پر وړاندې د مقاومت طرحه جوړېدله، دغو سردارانو به له پرديو پوځونو سره مرسته کوله .

رابرټس د نومبر په مياشت کې د کوهدامن، ميدان او لوګر لپاره واکمنان د نومونو په ترتيب سردار شهباز خان [95]، سردار محمد حسن خان [96] او سردار عبدالله خان [97] وټاکل . د امير دوست محمد خان زوی سردار ولي محمدخان، چې په ((لاټې)) سره مشهور و، د ترکستان د ولايت د واکمن په توګه ونومول شو؛ خو هغه لاهم د سفير سرشته نيوله، چې په کابل کې د ((سپټمبر توپان)) پېښ شو . رابرټس د سردارمحمد شريف

---

[95] - سردار شهباز خان د سردار محمد اکرم زوی او د امير دوست محمد خان لمسی و . مور يې د پروان له سيدانو څخه وه . پر ۱۸۷۹ کال له سردار ولي محمد خان سره يوځای د رابرټس سره دليدنې کتنې په موخه زرغون ښار ته لاړ . د خبرو کلالت يې درلود . حتا د خبرو کولو دوام ورسره ناممکن و (ش ز س س ، ۱۸۰ – ۱۸۲ مخونه .

[96] - سردار محمد حسن خان د امير دوست محمد خان زوی و . د غه سرادر د دې لپاره، چې د امير شيرعلي په خدمت کې داخل شي خپل ورور يې چې د امير مخالف و، پر ۱۸۷۱ کال يې په زندان کې وواژه . د امير شيرعلي خان په وينا ((د هغوی مور يوه کشميرۍ فاحشه وه، چې له هغوی څخه داسې چارې تر سره کېدلې .)) سردار محمد حسن خان د يوه افغان لپاره له حد نه زيات غوښن و. (افغانستان د مشرانو ، سر دارانو او نور مخکښانو د ژوندانه شرحه) (له دې وروسته ش ز س س ، دبرتانوي هند خپرونه ۱۸۸۸، ۹۵ – ۹۶ مخونه .

[97] - دا څرګنده نه ده ، چې دا مير کومې کورنۍ ته منسوب و . په دې نامه پو بل سردار د هرات د پخواني والي سردار سلطان جان زوی و؛ خو دا سردار د انګرېزنو ډېر سخت دوښمن و .

کله چې نوي حاکمان وټاکل شول، سربېره د ځمکې د مالیاتو له راټولو یې دا هم ومنله، چې اضافي خوراکي توکي او مهمات د پیسو په مقابل کې له خلکو څخه په لاس راوړي . د هغوی په تعقیب پسې نظامي قطعې ولیږل شوې ، لومړی یوه د سپرو قطعه د بېکر تر کوماندانۍ لاندې میدان ته ننوته، چې د هغه ځای خلکو د جنرال محمدجان خان وردګ او ملا مشك عالم د پیروانو د بهرني ضد فعالیت له امله د مخالفت لومړۍ نښې راښکاره شوې. بېکر د امنیت دکلي د مشرانو د نیولو ادعا وکړه ؛ خو بهادرخان امرخېل غلجي په نرخ کې د هغه مقابلې ته ودرېد او د بېکر قطعه د بسیارمتین خان موصوف له قلعې څخه د سختو توغوندیو تر برید لاندې راغله او بېرته ناکام راوګرځېدل .[98] بله ورځ په داسې حال کې چې فردریك پخپله میدان ته لاړ ، د سوارو یوه قطعه یې چې په ټانکونو سمبال وه، د بهادر خان مقابلې ته واستول ؛ خلکو خپل پټنځایونه (مواضع) تش کړل او د دوښمن پوځونو لس کلي ، چې خلك پکې نه وو، ونړول او خوراکي توکیو، لرګیو او هر څه یې ته اور ورته کړ او حیوانات یې ټول چور کړل .[99] د نومبر پر ۲۷ مه بېکر د وردګو بیني بادم ته ورسېد، د کلي خلکو مېلمستیا ورته وکړه؛ وروسته چې د ملا مشك عالم پیروان نوموړي کلي ته ننوتل، له یرغلګر پوځ سره ونښتل؛ خو په شاتګ ته اړ شول ، یرغلګرو پوځونو دغه لوی کلی ټول وسوځاوه .[100] بېکر د نومبر پر ۳۰ کابل ته راوګرځېد. له هغه وروسته د ملا مشك عالم پیروانو سردارمحمد حسن خان ته له یرغلګرو پوځونو سره د لاس لرلو په تور د مرګ سزا واوروله . سردار شهباز خان په پروان کې له ۲۰ تر ۳۰ نامهم ملکان وهڅول، چې له رابرټس سره کابل ته لاړ شي؛ خو نورو خلکو هغه ((فرنګی)) وباله او ویې ګواښه، چې له پروان نه ووځي او که نه نو ژوند به یې له خطر سره مخ شي[101] سردار عبدالله خان هم دسله والو پوځونو د تېریو له امله لوګر پرېښود او کابل ته یې پناه یوړه .

په عمومي توګه د دسمبر تر ۴ مې پورې د کابل ګاونډیو سیمو کې د انګرېزانو د واکمنۍ د پایښت او ټینګښت لپاره د رابرټس هڅې نه یوازې ناکامې شوې؛ بلکې له هغه وروسته یو عمومي پاڅون راپورته شو او پر کابل یې هجوم وکړ . هنسمین د دغه پروګرام ناکامۍ ته په دوو دلیلونو سره نسبت ورکوي ((لومړی دا چې په ټول هېواد کې یو افغان هم دا روحیه نه لري، چې موږ دې دلته پاته شو او دویم له دې نه هم جدي تر دی، چې موږ ځانونه د یوه داسې واکمن ساتونکي بولو او هغه مو تر لاس لاندې دی او هېڅ واك او قدرت نه لري .))[102] د هنسمین تشخیص سم دی؛ خو هغه یوازې پر کابل باندې د انګرېزانو د ولکې پر وړاندې د عمومي عکس العمل یو جز و، چې د راتلونکي څپرکي موضوع جوړوي .

پینځم څپرکی
د دسمبر عمومي پاڅون

سریزه : هغه خت چې د کابل ښار د انګرېزانو تر واکمنۍ لاندې آرام و او درباري خلکو او ځینو نورو ښارې اوبیوروکراټانو د پردیو واکمنۍ ته د تسلیم سرونه ابښي وو؛ د مقاومت زنګونه د کابل په شاوخوا سیمو کې د ولسي خلکو له خوا وکړنګول شول او د یرغلګرو نظامي قطعې یې د کابل په شاوخوا سیمو او خپله کابل کې تر سختو جګړو وروسته په شا وتمبولې او بلاخره په شیرپور کې محاصره شوې . په دغه څپرکي کې هم دا موضوع ګانې څېړل کېږي .

---

[98] - هنا ، ۳ ټوك ، ۱۵۵ مخ .
[99] - هنا ، ۳ ټوك ، ۱۵۵ مخ .
[100]- هنا ، ۳ ټوك ، ۱۰۴ مخ .
[101] - هنسمین، ۳ ټوك ، ۱۸۲ ـ ۱۸۳ مخونه .
[102] - هنسمین ، ۹۹ مخ .

د وسله والو خلکو د مقاومت لپاره هڅوني :

دا به ستونزمنه وي ووايو، چې د پردیو یرغلګرو پر وړاندې د مقاومت ولولې له کومې سیمې او د کوموخلکو په منځ کې راپورته شوې؛ خو په دې نهضت کې درې مرحلې (پړاوونه) لیدل کیږي . لومړۍ مرحله یې د دوښمن د پوځونو، له دویم یرغل څخه پیلیږي، دویمه هغه یې د امیر د استعفا په منلو او دریمه یې د هغه په تعبید سره پیلیږي . د لومړۍ مرحلې ځانګړني عمدتاً د بهرنیو پر ضد احساساتو څرګندونه او له هغه وروسته په عمومي پاڅون کې د همدغو احساساتو افاده کول وو . کله چې د انګریزاو د دویمې لښکر کشۍ اوازه خپره شوه. د کابل پټوشویو استازو د ختیځ افغانستان په قومي سیمو کې خلك هڅول، چې وسله راواخلي او د بهرنیو پوځونو په مقابل کې مقاومت وکړي . حتا ویل کیږي چې امیر یعقوب خان د مهمندو، اپریدیو او شینواریو قومونو ته مکتوبونه ولیږل او ترې ویې غوښتل، چې سره راټول شي . رابرتس د سپتمبر پر ۱۷ مه د پکتیا له غلجیانو څخه واورېدل، چې امیر هغوی ته لارښوونه کړې، چې ټول هغه سرکونه پرې کړي، کوم چې د کرم له علي خېلو نه کابل ته غځېدلي دي . په کندهار کې د انګلیس سیاسي استازي سان جان خبر ورکړ، چې خلکو ته لارښوونه شوې وه، چې د انګرېزانو د پوځونو د پرمخیون خنډ ونه ګرځي؛ خو ځانونه د هغوی پر مواصلاتي کرښو د برید لپاره چمتو کړي .[103] دا هڅونې ښایي له هغه وروسته وي، چې ویل کېدل د کوګناري له وژنې وروسته د غلجیانو مشرانو او نورو ((په کابل کې غونډه وکړه او په هغې کې لوړه وشوه، چې د یرغلګرو پوځونو مقابلې ته به درېږي . د محمد زیو د دو سردارانو په قول، چې نومونه یې معلوم نه دي، پخپله امیر په هغې غونډه کې شتون نه درلود او له موضوع څخه د مستوفي حبیب الله وردګ او سپه سلار داوود شاه په وسیله خبر شو .)) لکه څنګه چې ویل کېدل ((هغه موافقه وکړه، له هغوی سره د انګرېزانو پر وړاندې یو ځای شي؛ خو په کابل کې عمومي نظر داسې و، چې امیر په داسې یو حالت کې تر اغېز لاندې و، چې ممکن پر هر څه توافق وکړي .))[104] په هر حال علي خېلو ته رابرتس ته د پلاوي په استولو سره او ورپسې د لوګر په خوشي کې د امیر په تسلیمېدلو سره له بهرنیو پوځونو سره مقاومت ظاهراً پای ته ورسېد او له هغه وروسته قومي مشرانو، مذهبي عالمانو، نظامي جنرالانو، ځینو دولتي چارواکیو او (یعقوب زیو) ته منسوبو سردارانو یا په وګړنیزه (فردي) او یا په ټولیزه توګه عملي هڅې پیل کړې او ډېر شمېر عامو خلکو یې ملاتړ وکړ .

رابرتس د اکتوبر پر ۱۶ مه څرګنده کړه چې له شك پرته د افغانستان د خلکو یوه برخه د انګرېزانو دوښمنان دي؛ خو هغه په دې ناسم فکر و، چې دا دانګلیس ضد احساسات به ښایي د وخت په تېردلو سره له منځه لاړ شي .[105] سان جان له کندهار نه خبر ورکړ، چې جنوبي غلجیان، یانې هغوی چې د کابل او کلات تر منځ پراته دي، ټول د انګرېزانو مخالف دي .[106] په عین حال کې ((... ګڼ شمېر کسان چې ډېری یې د کابل د پخوانیو نظامي قطعو غړي وو، اوسمهال په غرونو او کلیو کې په کمین کې پټ دي . دا خلك یواځې یوه مشر ته اړتیا لري، چې جنجال راپورته کړي .))[107] دا وضع البته د پردیو پر ضد د هڅونو پایله وه، چې مخکې پیل شوې وې . ویل کېدل چې ((افغان عسکرو، چې مخکې په کابل کې وو، د هېواد په ډېری برخو کې یې د پاڅون تخم شیندلی و .[108] منظمې هڅونې د ملامشك عالم اندړي له خوا کېدای شوای، چې خپل استازي یې د همدې موخې لپاره هر لور ته استولي وو. د زابل په کلات کې د هغه یو مخفي استازی، چې هغه پخپله هم ملا و، خلك یې د یرغلګرو پوځونو پروړاندې راپارول او د ملا مشك عالم په وینا د سواټ د اخوندصاحب زوی د خپلې سیمې خلك د انګرېزانو پر وړاندې پاڅون ته رابلل او ملا مشك عالم انګرېز پلوي مشران سرادار ولي محمد خان او د غزني واکمن سخت تقبیح کول .[109] خو د جهاد بیرغ مخکې له دې، چې یرغلګر پوځونه د لوګر خوشي ته ورسېږي، د درو پیاده قطعو او په غزني کې د یوه توپچي غونډ له خوا د لومړي ځل لپاره پورته شو او هغوی د غزني له حاکم څخه وغوښتل، چې مشري یې پر غاړه واخلي .[110] ورپسې ملا مشك عالم او د سیمې نورو

---

103 - لیتن کرین بروك ته ، ۱۸۷۹ د سپتمبر ۲۵ مه ، م ض س س هـ ، ۳ ټوك ، ۵۹۸ مخ .
104 - سان جان لایل ته، د هند خارجه سکرتر، ۱۸۷۹ د نومبر ۲ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك ، ۱۴۲۷ مخ .
105 - رابرتس لایل ته ، (تیلګرام)، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۱۶ مه ، م ض س س هـ، ۲۳ ټوك، ۱۱۷۹ مخ .
106 -سان جان لایل ته ، (تیلګرام)، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۸ مه ، م ض س س هـ، ۲۳ ټوك، ۱۱۷۱ مخ .
107 - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۴ مه ، م ض س س هـ، ۲۳ ټوك، ۱۴۲۳ مخ .
108 - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۴ مه ، م ض س س هـ، ۲۳ ټوك، ۱۴۲۴ مخ .
109 - سان جان خارجه سکرتر ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۱۷ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۴۲۱ مخ .
110 - د غزني حاکم رابرتس ته، ۱۸۹۷ د نومبر لومړۍ ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك ، ۱۶۵۴ مخ .

د امیر په تبعید او د یوه پردي او نامسلمان شخص په واسطه د امارت د مقام په نیولو سره ، چې رابرټس نومېده، قومي مشرانو او اسلامي علمانو د جهاد اعلان خپله دنده وګرځوله او جنرال محمد جان خان وردګ چې مخکې ((د الوسي لښکر د برابرولو په موخه د وردګو قوم ته داخل شوی و، د خلکو په زړونو کې یې د جهاد او غزا مینه وروا‌چوله او غزني ته ننوت او هلته د ملا دین محمد چې په محمد مشکین مشك عالم اندړ سره مشهور و ، ملا عبداغفور لنګري او نورو سپین ږیرو، مشرانو، عالمانو، د وردګو، اندړو، ترکي، سلیمان خېلو، وزیرو، ځدرانېو، خواجه ګانو، تاجیکو او نورو قبیلو سره غونډې وکړې ... له غزني نه یې د جهاد احرامونه وتړل . [113]

هغه چا چې د دغې موضوع په اړوند د افغانستان د مسلمانو خلك احساسات ښه درك کړي وو او د هغه نظر موږ ته رارسېدلی دی، هغه د فراه حاکم سردار میر افضل خان و. نوموړي په یوه مفصل لیك کې خپل د تره زوی سردار شیرعلي خان ته، چې په کندهار کې انګلیس پلوی والي و، لیکلي وو چې ((... د مذهب ساتنه پر هر مسلمان وګړي فرض ده ... او د دین ساتنه په یوه حکومت پورې تړلې ده، خو کله چې حکومت له منځه ځي، په هغه صورت کې له شك پرته به زموږ دین باقي پاتې نه شي، لکه همدا اوس چې د اختر د لمانځه اداکول بند شوي دي .)) [114] (یعقوب زیو) سردارانو، دکابل ښار سوداګرو او د کابل د قزلباشانو مشرانو او نورو درابرټس په نامه په یوه مفصل لیك کې، له هغه وروسته چې د امیر په استعفا ورکولو کې یې شك درلود، څرګنده کړه چې ((حتا که چېرې هغه استعفاورکړې وي، ولې د هغه زوی، چې د ټولو افغان مشرانو له خوا د هغه د ځای ناستي په توګه منل شوی و، له امارت نه محروم شي .)) [115]

د دغه اعتراض یوه مانا دا کېدای شوای، چې د یوه مسلمان امیر په نه شتون سره د یوه مسلمان هېواد خپلواکي له منځه تللې او دا حالت دخلکو لپاره د منلو وړ نه دی . په هر حال د عمومي جهاد تر اعلان پورې د غزني، وردګو ، لوګر، کوهستان، تګاو نجراب د سیمو خلك د یرغلګرو پروړاندې سره یو موټی شوي وو، حتا د نومبر په منځنیو ورځو کې ملامشك عالم ډېرې خلك د دغې موخې لپاره راټول کړي وو . [116] هغه د نومبر تر وروستیو پورې په وردګو کې و او استازو یې په کوهستان کې د خلکو په هڅولو لاس پورې کړی و، چې له امله یې د کوهستان ، کوهدامن او تګاو خلك چمتو او عملیاتو ته تیارشوي وو[117] . د کوهستان او کوهدامن خلك د میر بچه او سرورخان پرواني په مشرۍ د نومبر پر ۲۹ مه په شیرپور کې پر یرغلګرو پوځونو باندې تېري ته تیار وو او محمد عثمان خان صافي تګاو له خپلو پیروانو سره په ځان پسې کړی و. [118]

په عین حال کې د وردګو خلکو د لوګر خلك جهاد ته راوبلل او ویې هڅول .[119] حتا کله چې د ږوب د سیمې کاکړ د غلجیانو له پاڅون نه خبر شول، له کفارو سره د مقابلې لپاره یې د کندهار له والي سره د ۶۰۰۰ جنګیالیو د لېږلو ژمنه وکړه . [120] البته د کندهار انګلیس پلوي والي هغوی د هڅونې پرځای زړه توري کړل . د نومبر په پای کې د غزني د سیمو ۷۰۰۰ جنګیالیو د احمدخان، امین خان او عبدالقادر تر مشرۍ لاندې د غزني انګلیس پلوی حاکم حاجي محمد سعید له محاصرې وروسته له هغه ښار نه تېښتې ته اړ کړ . [121] په دې ډول هندوستان

---

[111] - د غزني حاکم محمد سعید اغاز رابرتس ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۳۰ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك ، ۱۶۵۱ مخ .
[112] - سراج التواریخ، ۳۵۳ مخ .
[113] - سراج التواریخ، ۳۵۵ مخ .
[114] - سردار میرافضل شیرعلي خان ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۲ مه ، ی ك ۱۸۷۹ د دسمبر ۸ مه ، م ض س س هـ ، ۳ ټوك، ۱۷۹۹ مخ .
[115] - افغان مشران رابرتس ته ، لایل ته درابرتس په راپورکې، ۱۸۷۹ د دسمبر ۳۰ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۶۴۲ مخ .
[116] - ی ك ، ۱۸۷۹د نومبر ۱۵ – ۱۹ ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۵۹۹ مخ .
[117] - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۲۹ مه، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۶۳۱ مخ
[118] - ی ك ، ۱۸۷۹ د نومبر ۲۹ مه ،م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۶۰۷ مخ
[119] - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د سپتمبر لومړۍ ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۶۳۱ مخ
[120] - رابرتس لایل ته ، ۱۸۷۹ د سپتمبر ۳ مه ،م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۶۳۲ مخ
[121] - د غزني حاکم رابرتس ته ، ۱۸۷۹ د نومبر ۳۰ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۶۵۱ مخ.

د انګرېزانو دفاعي لشکر کشي :

د نومبر پر ۲۵ مه له میدان څخه د رابرتس تر راګرځېدلو وروسته اوضاع په کابل کې ظاهراً ارامه، خو کړکېچنه شوه . له هر چا اورېدل کېدل، چې له یرغلګرو سره د مقابلې وخت رارسېدلی دی او د شیرپور مستحکمه چهاوني به د شپې له خوا د افغان جنګیالیو تر ګوریلایي بریدونو لاندې راشي . د کابل ښار صرافانو چې ډېری یې اهل هنود وو،ویل چې د تګاو او کوهستان خلك چې په سرای خواجه کې راټول شوي وو، ښایي هره شېبه د شیرپور په مقابل کې راڅرګند شي . جنرال داوودشاه چې په دې وخت کې د انګرېزانو په خدمت کې و، رابرتس یې وېراوه، چې عمومي پاڅون نژدې او دا پاڅون د هغه څه پر خلاف چې ویل کېدل افغانستان له مشرانو څخه محروم شوی، د یو شمېر مشرانو له خوا رهبري کېده . [122]

رابرتس د دفاعي ترتیباتو نیول حتمي وبلل. هغه ته څرګنده وه، چې څلوېښت کاله وړاندې د برتانیې یو قوي پوځ په همدغه غرني هېواد کې له منځه تللی و. په دې اساس یې هڅه وکړه چې د څلوېښت کاله پخوا د یرغلګرو پوځونو قوماندان جنرال الفستن پر خلاف ځان په دې بحراني ورځو کې اغېزناك ثابت کړي . رابرتس لومړی د یوه ستر حکمران په توګه په شیر پور کې دربار تشکیل کړ او له هغه مخکې یې وړاندیز کړی و، چې خلك خپلواك دي، چې خپل غوښتنلیکونه هغه ته وړاندې کړي ، خو داسې یې هېڅ هم ونه کړل . [123]

رابرتس چې څنګه د دسمبر پر ۴ مه خبر تر لاسه کړ، چې کوهستانیانو د هجوم اراده کړې ده او ملا مشك عالم له خپلو جنګیالیو سره له بیني بادام څخه ارغندی ته راغلی دی د دفاعي عملیاتو د نیولو په اړه یې تصمیم ونیو او له خپلو همکارانو سره یې په یوه علمي شورا کې دې پایلې ته ورسېد، چې د افغانستان جنګیالي مخکې له دې، چې کابل او شیرپور له خطر سره مخ کړي ، باید د توپخانې اوسوارو په اغېزمنو او چټکو عملیاتو سره مغلوب شي . په دې اساس د میکفیرسن تر قوماندانۍ لاندې یوه نظامي قطعه د ناناچي (د باغ بالا د غاړې) د کوتل له لارې د چهاردهي د وادي په لور او بله قطعه یې د جنرال بېکر تر قوماندانۍ لاندې د سنګ نوشتې د تنګي او د لوګر د چهل دختران له لارې د میدان په لوري ولېږله .چې افغانان په ارغندی کې له اړخه او د شا له لوري تر برید لاندې ونیسي، په عین حال کې یوې قطعې ته، چې په جګدلك کې وه، لاربښوونه وشوه، چې په بېړه کابل ته راشي .

خو میکفیرسن ته هماغه وخت، چې له افشارو یې حرکت پیل کړ، لاربښوونه وشوه، چې خپله موخه (تګ لاره) بدله کړي او د سره کوتل (خیرخانې د کوتل) له لارې پر کارزمیر او کوهستان هجوم وروړي او د هغه ځای جنګیالي مخکې له دې چې د میدان له جنګیالیو سره یو ځای شي ، تیت و پرك کړي . میکفیرسن هغه کوهستانیان چې په کارزمیر کې راټول شوي وو، د لنډ وخت لپاره تیت و پرك کړل، خو له هغه وروسته متصل په بېلابېلو محاذونو کې مجاهدینو په ځانګړې توګه په ارغندی کې کلك مقاومت پیل کړ، چې د رابرتس ټول جنګي پلانونه یې له ماتې او ناکامۍ سره مخ کړل .

دا ممکنه نه ده، هغه وړې او لویې جګړې چې د دسمبر له ۱۱ – ۱۵ پورې په کابل او شاوخوا نژدې سیمو کې د افغانانو او انګرېزانو ترمنځ پېښې شوې، په دقیقه او مفصله توګه بیان کړو ، خو د دغو جګړو عمومي شرحه حتمي ده . د همدې جنګونو له امله وه، چې وروسته د افغانستان په اړه د برتانیې په تګلاره کې بدلون راغی، چې وروسته به بحث پرې وشي . د دغو جګړو د دقیق بیان د ناممکنوالي عمده لامل د افغاني سرچینو محدود والی او برعکس له حده زیات د انګرېزي سرچینو مفصل والی بلل کېدای شي . د دغو پېښو شرحه له سراج

---

[122]- هنا ، ۳ ټوک ، ۱۶۱ مخ .
[123] - هنا ، ۳ ټوک ، ۱۶۲ مخ .

پر کابل د تېري پلان:

د ۱۸۷۹ کال د دسمبر په دویمه اونی کې، کابل د جنوب، لوېدیځ او شمال له لوري د افغان جنګیالیو تر بریدونو لاندې راغلی، چې پردي یرغلګرو وباسي او یا یې د مقابلې په صورت کې له منځه یوسي. د لوګر، زرمت، منګل او ځدرانو خلك د جنوب له لوري د لوګر له خوا، د کوهدامن، کوهستان، تګاو او نجراب خلك د شمال له لوري او دمیدان وردګو او غزني خلك د لویدیځ له لوري پر یو وخت په کابل ور وخوځېدل[124] په لنډه توګه د میدان جنګیالي د جنرال محمدجان خان وردګ په قوماندانی د ارغندی د چوك له لارې قاضي کلا (قلعه قاضي) ته ننوتل، وروسته له هغه چې یرغلګرو پوځونو ته یې ماتې ورکړه، ځانونه یې په چټکۍ سره دهمزنګ او کابل ته ورسول. د شمالي قواوو د میربچه خان بابه قشقار او محمد سرور خان پرواني په مشرۍ د کاریزمیر او اسمایي غره له لارې او جنوبي قوواوې د غلام حیدرخان چرخي تر مشرۍ لاندې د هندکې، ویسل آباد، د همزنګ او د بني حصار د یوې برخې له لارې کابل ته راننوتلې.

د قاضي کلا جګړه:

هغه پېښې چې د دغه عمومي هجوم په پایله کې د افغان جنګیالیو او بهرنیو یرغلګرو تر منځ پېښې شوې ډېرې زیاتې دي. د انګلیس نظامي لیکوال هنا، هغه پېښې چې د سمبر پر ۱۱ مه په قاضي کلا کې رامنځ ته شوې، راسې بیانوي:

((ډېره موده لا نه وه تېره شوې، چې ټول افغان پوځونه چې صف جلوې یې نژدې دوو میلوته رسېدله او په داسې حال کې، چې سره سپین او آبي بیرغونه یې په لاسونو کې وو او هغوی یې سواره، په ستایلي ډول رهبري کول، یوځل بیا یې د یوه قوس په بنه په پرمختګ پیل وکړ او موخه یې ظاهرا دا وه چې د برتانیې پوځونه احاطه کړي او له شیرپور نه وباسي. مسي (massy) په دې هیله چې د توپونو اور او غرزهار افغان جنګیالي ووېروي وي، خپل ټانکونه یې نور هم قاضي کلا ته نژدې کړل او هغوی یې جګړې (عمل) ته راوبلل، لومړی د دو نیمو زرو او وروسته د دوو زرو ګزو په واټن سره؛ خو دا کار اغېزناك تمام نه شو په هغو ځایونو کې به چې دټانک ګولې لګېدلې، افغانان به د یوې شېبې لپاره تیتېدل؛ خو احاطه کوونکی خوځښت په بنه توګه پر مخ تللو. مسي د دې لپاره له هغه خطر څخه چې هره شېبه یې دوی ګواښل، نجات ومومي؛ ځان یې اړ وباله، چې په بېړه په شاتګ وکړي او د کابل سیند له یوه مرستیال سره، چې د افغانانو له لومړی لیکې څخه ۱۷۰۰ ګزه لرې و، د ځلورم ځل لپاره ځای پر ځای شي، په دې وخت کې د افغانانو د توپکونو ګولی د هغوی د ټانکونو شا و خوا لګېدلې. ګو (Gougu) چې له خپل لانسرز (Lancers) پوځ سره د دښمن کېڼ اړخ ته د خوځون په حال کې و، په همدې موقع کې یې پر سورو جلویانو هجوم ور وړ؛ سره له دې چې له هغوی نه یې یو شمېر ووژل او یو بېرغ یې لاس ته راوړ؛ په دې ونه توانېدل چې د عمده لښکر پر مخیون ودروي. ټانکونه څو څو ځله شاته و تمبول شول او په لنډ واټن کې به یې پر دښمن (افغانانو) ګوزارونه کول، هغوی چې په لوړو اوازونو سره الله، او بسم الله ویل، په وېرووونکیو نارو سره پر مخ تلل او په هره ناره سره به وړاندې تلل.

مسي د وروستۍ مایوسۍ چاره په دې کې ولیده چې د نهم لانسرز ۳۰ سواره پیاده کړي او د ټانکونو په شاتګ مصئون وساتي، خو څنګه چې له هغوی سره د کارابین توپکونه وو پر شاوخوا ګڼو ډلو یې اغېزه ونه کړه او

124- د افغان دویم جنګ رسمي شرحه، ۲۴۹ مخز رابرتس، ۴۲۹ مخ.

د هغوی په مخکې افغان پوځ قرار درلود چې د جنګي کتارونو په شکل وړاندې تللو، ببرغونه یې خوځول او د بریالیتوب ناري وهلې. په داسې حال کې داسې انګېرل کېدل، چې د بې خبرۍ په حال کې به په ارغندۍ کې له منځه لاړ شي. د دغه لښکر په څنګ کې ټانکونه او سورې او کچرې توپخانې د تېښتې په حال کې وې. او هغوی سره له دې چې په خپل حال نه وو، پاتې، له دې نه عاجز شوي وو، چې د هغو زرګونو کسانو مخه ونيسي، چې د ناناجې د کوتل په لور د پرمختګ په حال کې وو، دا هغه هدف و، چې باید پرېښې یې نه وای؛ ځکه چې تر شا یې شیرپور واقع و او هلته د غلو دانو، علوفه اوسون توکیو زیاتې ذخیرې پرتې وې.

رابرتس په ډېره چټکۍ سره هیوګو (hagh gough) ته چې هغه یې د چهاونې د آمر په توګه پرېښې و، یو لیکنې امر ولېږه او هغه ته یې لاربښوونه وکړه، چې له یاد شوي کوتل څخه ساتنه وکړي. په عین حال کې یې مسې ته یو ګړنی امر وکړ او له هغه یې وغوښتل، چې پر دوښمن برید وکړي. که چېرې د هغوی پرمختګ درولای نه شي، لږ لږ خو یې وځنډوي.... عموما داسې انګېرل کېدله چې، (شيرپور) له لاسه وتل، د رابرتس د ټولو پوځونو د نابودۍ په مانا دي. چې نه به ورته د راټولېدو کوم ځای او نه به هم ورته خوراکې توکي پاته شي... د نهم لانسرز یوه قطعه په داسې حال کې چې کلې لیند(Cleland) هغه په ځانګړې ډول رهبري کوله او د بنګال څوارلسمو لانسرونو هغه حمایه کوله مستقیما د جنګیالیو په لور وروخوځېدله چې هغوی یې تر اور لاندې نیولي وو، او دګو په رهبرۍ قطعه د دې په لټه شوه چې د دښمن یو وزر په یوه هجوم سره مغشوش کړي. د وېرونکيو ټوپکونو تر برید لاندې راغلل او ډېرې سرتېري په چټکۍ سره د لیدونکیو له سترګو په دواړو او غبار کې ورك شول. وروسته له دغو څپو(موجونو) څخه آسونه راڅرګند شول، چې په ټوپونو ټوپونو ببرته راغلل، پر ځېنو څوك سواره هم نه وو او پر نورو هم خلك داسې سواره وو، چې ځانونه یې د اس له زین سره سم کړي وو.... دغه برید عمومي وضع هېڅ د ښه والي لورته يونه وړله.))

((رابرتس په داسې حال کې چې دتوپچیانو بد حالت یې ولید او امید یې د هغه امید پر بنسټ چې باید ټانکونه نجات ومومي؛ کفتان سیستوارت – میکنزي چې د نهمو لانسرونو قومانده یې پر غاړه وه، د دویم مارش امر وکړ امرېې ومنل شو؛ خو هغو عسکرو چې جرئت یې له لاسه ورکړی و او پر اسونو سټړي سواره وو او دهغه څو تنه منصب لرونکي پاتې وو، چې رهبري یې کوله دا ورته په ډاګه شوه چې پر افغانانو یې هېڅ اغېزونه شوای شیندلای.[125]

او د سمایت وندهم (smith wind ham) مرسته د دې لپاره چې ټانکونه له خندق نه تېر کړي، په دې منجر شوه چې په هغه کې ولوېږي.... بل کار پاتې نه شو، پرته له دې چې دغه ټانکونه، په کوم ځای کې چې لویدلي وو، مبخ کړي او هغو په خپله ځان ته د امکان په صورت کې نجات ورکړي. له دې وروسته یوه وېرونکې صحنه واقع شوه ځېنې سواره باغونوته ننوتل او ځېنو د رابرتس لاره غوره کړه او ورسره څو تنو منصب لرونکيو د جنوبي دیوال

[125]- هنسمین دا پېښه داسې بیانوي: ((کله چې دوړې له منځه لاړې. ولیدل شول، چې سواره ټولي پر دښمن هېڅ اغېز نه دی شیندلی او هغوی لا هم په مېړانه سره د کشتلت زار په لور په داسې حال کې چې تورې او چاړې یې اړولې را اړولې او خپل توغونه یې په ډېر غرور سره له ځان سره وړل، خپل پرمختګ ته ادامه ورکوله، سواو خلکو یې له یوه کتار نه بل ته ټوپونه وهل، حرکتونه یې رهبري کول او هغوی یې منظمول.)) هنسمین، ۱۹۳ مخ.

د همزنګ ته انګريزي پوځونو تېښته:

((د غه عمليات په دې اواره برخه کې سره له دې چې پر ماتې پيل شوي وو، تر هغه ځايه چې فاتحانو ته اړوند وو، يوازې يوه ضمني پېښه بللل کېده، يوازې له هغوی څخه په هغه کې (شهم*) نيولې وو. او عمومي لښکر د ناناچي د کوتل په لور د پرمختګ په حال کې و. څنګه چې د هغه ۱۰۰۰ ګزي واټن ته ورسېد، پرمختګ يې ناڅاپه ودرېد او تر لږ ځنډ وروسته کيڼ اړخ ته راوګرځېد او له ټول لښکر سره د دهمزنګ د تنګي په لور وخوځېد. محمد جان د کوم دليل له مخې چې مشوشو ليدونکو ته څرګند نه شو، له لومړي پلان (شيرپور باندې له هجوم) څخه راوګرځېد او تصميم يې ونيو چې د کابل د ښېردروازې لوړې ونيسي. انګريزانو د څو شېبو لپاره په آرامۍ سره ساه وايستله؛ خو رابرتس پوهېده، چې شيرپورته مهلت ورکړل شوی دی، نجات يې نه دی موندلی؛ ځکه چې د ځواکونو د وېشلو په حالت کې يې د ښار له لارې پر شيرپور بريد بايد د يو مستقيمې او توندې حملې په پرتله له خطرو کم ونه ګڼل شي؛ هغه د دې موضوع پر پوهېدو، تصميم لاره، چې په بهر کې د هغوی د مېړانې، مهارتونو او احساساتو په ساتلو سره وکولای شي، له ښار څخه د هغوی له داخلېدو مخنيوی وکړي.([126])

ماتې خوړلي رابرتس، چې خپل پلانونه ناکام وليدل، لومړی پر خپلو هغو افغان متحدينو چې په دهمزنګ کې ورسره وو، او د سدار ولي محمد خان په مشرۍ (د کوګناري زو) ته منسوب له يوې ډلې سردارانو څخه جوړ وو، غوسه وکړه. هغوی له داوود شاه سره ((د خپل هېواد له دښمنانو سره مرسته کړې وه او اوس يې ځانونه د خاينينو د محکوميت په خطر کې ليدل.)) [127]رابرتس ((دغه بدبختان د ناسمو اطلاعاتو په ورکولو سره سخت وځپل.)) [128]هغوی د ځآن د سپيناوي لپاره همدومره وويل، چې دوی ته ناسم اطلاعات رسېدلي وو، سره له هغه هم رابرتس قانع نه شو او ((هغوی يې تر بل هر وخت نه زيات نګران او متاثر پرېښوول؛ ځکه داسې ښکارېده چې که هر لوری په دغه جګړه کې بريالی شو، هغوی به د خپل خيانت سزا ووينې.)) ([129]) خو رابرتس په هغه فرصت کې له سختې ستونزې سره مه و، چې هغه د افغان جنګياليوپه شا تمبول وو او هغوی انګريزان په خپله د ښار د ننه ګواښول او دغه کار له دې امله اړين وبلل شو، چې د جنرال مسي د قطعې تښتېدونکيو، چې ځانونه يې شيرپورته رسولي وو د افغانانو د قوت او]ټکتيا وپرووونکي خبرونه يې ورکړي وو، په دې اندازه چې ((چهاوني پوځ په يوه داسې خطرناك حالت کې قرار لري، چې که هيو بې تجربې سړی وای هغو تيت پرك کېدل.)) [130] په دې اساس د های لندرز (High Landers) په نامه قطعې په شمول ځينې قطعې دځان د تقويې لپاره د همزنګ ته احضار کړې. په عين حال کې يې هغې قطعې ته چې دلته بند په سه باباي کې د کولونل جينکنز په قوماندانۍ مستقره شوې وه، لارښوونه وکړه، په چټکۍ سره د هغه مرستې ته وروداننګي.

د د همونګ د وخت پر سر د مرستندويه پوځونو وتل په ځانګړې توګه د براون لو (Brown low) په قوماندانۍ د قطعې وتل، د دې لامل شو چې افغان عمده لښکر د جنرال محمد جان خان وردګ په مشرۍ وروسته له

---

[126]- هنا، ج ۳، ۱۷۶ – ۱۸۲ مخونه.
[127]- هنا ، ج ۳ ، ۱۸۲ مخ.
[128]- هنا ، ج ۳ ، ۱۸۲ مخ.
[129]- هنا ، ج ۳ ، ۱۸۲ مخ.
[130]- هنا ، ج ۳ ، ۱۸۶ مخ.

د شاه د تخت د نیولو لپاره راخ و ډب

د شاه تخت تر دې مهاله د انګریزانو د یوې قطعې د قوماندان رابرتس په لاس کې و او هغه له دغه لوړ تخت څخه د خپل لښکر او افغانانو حرکتونه، چې په قاضي کلا او چهاردهي حوزه کې واقع شوي وو؛ د برېښنايي هنداري په واسطه خپلو مراجعو ته مخابره کوله. [131] د افغانانو د پرمختګ د شېبې په راتګ سره د بالاحصار په لور ودرېد او بل اړخ ته، وحشت ځپليو انګریزانو، د رابرتس په ګډون په شیرپور کې پناه واخیستله. په دې ترتیب د دسمبر یوولسمه د انګریزانو په ماتې او د افغانانو په چټک پرمختګ او بې شانه بریالیتوبه سره پای ته ورسېدله. یرغلګرو پوځونو ۷۱ تنه مړي او ۵۲ تنه ټپیان پر ځای پرېښوول او د افغانانو تلفات حتما ښايي ډېر وي، ځکه چې ډېری یې بې وسلې، نامنظم او شمېر یې ډېر و.

د دسمبر ۱۲ مه د شادتخت د جګړې ورځ وه. د دغې ورځې په پای کې به وورسته له هغه چې انګریزانو ته زیاته مرستندویه قوه ورسېدله او توپونو یې له حاکمه نقطه څخه پر افغان سنګرونو د شیردروازې لاندنی برخې په پر له پسې توګه تر برید لاندې ونیولې . افغان جنګیالي پر شا وتمبېدل خو د په شاتګ دوام یې ستونزمن، بلکې ناممکن و، او ډېره ژر له لوګر او کوهستان څخه ملاتړي پوځونه ورسره یو ځای شول او له سنګ نوشتې نه تر بیني حصار پورې یې موقع ګانې ونیولې، په داسې حال کې چې د محمدجانخان ملګري (معیتي) جنګیالي د شیردروازې د جنوبي لوړو په اوږدو کې، چې چهاردهي له کابل څخه بېلوي، سنګرونه نیولي وو، [132] په مقابل اړخ کې یوه مرستندویه قوي قطعه چې جنرال بیکر یې قوماندانۍ پر غاړه درلودله او د تېرې ورځې په ماښام له میدان نه شیرپور ته رارسېدلې وه، بالاحصار ته ننوتله، څو نورې قطعې د ګایډز (Guides) په نامه او د ګورکه یانو قطعې یې تقویه کړې. د سپتمبر پر ۱۳ مه له هر لورې د شاه د تخت د نیولو هڅې پیل شوې.

د توپکونو متنوعو ډزو، د توپونو غرزهار او د الله اکبر تورو نارو فضا کې انګازې خورې کړې وې، او غرونو کې هلکانو ترانې ویلې. په داسې حال کې چې د یرغلګرو پوځونو هر قدم د هغې لوړې سطحې په لور شاته اخیستل کېده او د افغان جنګیالیو له زړور او بې شانه مقاومت سره مخ وو، هغوی بالاخره د همغې ورځې په نیمايي کې هغې سطحې ته ورسېدل. خو د انګلیس د عسکرو د ا پر مخیون یوازې سیمه ییز اهمیت درلود او ګڼ شمېر مجاهدین له هر لورې ډلې ډلې په ډېره مېړانه سره د شیرپور او ښار تر منځ په هوارو سیمو کې راځرګند شول، یو له بل سره یې د سیاه سنګ د غونډیو لورته پرمختګ پیل کړ او هم یې د شمال ختیځ له لورې شیرپور له ګواښ سره مخ کړ، د انګلیس سوارو او توپچي قواوو د بالاحصار له محاذ او د شا له تخت نه هغوی چې غالبا د بیني حصار له لورې د سیاه سنګ خواته د پرمختګ په حال کې وو، تر بریدونو لاندې ونیول. هنا لیکي ((په دې مقابله کې قومي خلکو بې شانه مېړانه، عزم او زړورتیا وښووله، سره له دې چې درانه تلفات ور واوښتل.)) د هغوی یو شمېر لا هم په هر تنګي او ژوره کې خانونه ټېنګ کړي دي او څنګه چې دلته ډېر له تعقیب څخه په امن کې پاته شول. پر لنډ مهاله فاتحانو یې ژوندی او تونديْ ګولې وورولې .)) [133]

د اسمايي غره اخ و ډب:

رابرتس په دې فکر و، چې د نن ورځې (د سپتمبر ۱۳) عملیاتو د افغان قومونو یووالی له منځه یوړ او ګڼ کسان بېرته خپلو کورونو ته وګرځېدل، د های لینډرز (Highlanders) غښتلي قطعې یې شیرپور ته

---

[131]- هنا ، ج ۳ ، ۱۸۶ مخ.
[132]- هنا ، ج ۳ ، ۲۰۲ مخ.
[133]- هنا ، ټوك ۳ ، ۲۰۶ مخ.

په سهار يي (د دسمبر ۱۴) له بېلابېلو قطعو څخه يوې سورې اشغالي قوې د جنرال بېکر تر قوامادانی لاندې د هغوی پر وړاندې په د همزنګ کې پر سختو عملياتو پيل وکړ. په لومړي سر کې غلبه د هغوی په نصيب شوه؛ خو د ورځې يوې بجې ته نژدې له هندکي او چهاردهي څخه د ډېر زياتو مجاهدينو په راتګ او له کوه بچه مخروطي څخه د کوهستانيانو خوځښت انګريزي پوځونه په شا و تمبول؛ خو محمدعثمان تګاوي په همدغه ورځ ووژل شو. مجاهدينو له شمال، لوېديځ او جنوب له لارې برياوې لاس ته راوړې او انګليسي پوځونو له څرګند تفوق، توپخانې، وسلو، نظامي توکيو او دسپلين سره سره لکه د سل اوبو پر وړاندې د خسو او خاشاکو غونډې تېښته وکړه او د رابرتس په خپله وينا د دې لپاره چې ((لويه چهاوني وسائل شي او له بې ځايه وژنو څخه مخنيوی شوی وي.)) تولو قطعو ته لارښوونه وکړ، چې د شيرپور چهاونی ته پناه يوسي.[134]

د هغه استدلال داسې و، ((د سپتمبر د ۱۴ مي تر غرمي پورې زه هېڅ په دې فکر نه وم، چې هغوی دې وکولای شي، دومره ډېر خلك راټول کړای شي. او دليل راسره نه و، چې د هغوی لپاره ممکنه وای، د بادسپلينه پوځونو مقابلې ته درېدلي وای؛ خو هغوی له داسي لارې چې مخروطي ډوله غونډۍ يې ببرته ونيوله. د خپل قوي عزم او ارادې اندازه يې وښودله او زما باور يې د خپل واړه پوځ له قابليت سره، زموږ د ډېر پوځ د شمېر په برابر ولړزاوه...) [135] د همغې ورځې په دوو بجو يې د تيلګرام په واسطه ليتن ته خبر ورکړ((موږ ټوله ورځ له سهار نه جنګ پيل کړی: په پيل کې مو ستر برياليتوبونه لاس ته راوړل خو دوښمن په داسې شمېر سره پر مخ راتلو، چې ما تصميم ونيو، خپل پوځ د شيرپور په چهاونی کې راټول کړم او د ښار او بالاحصار لوړې له لاسه ورکړم او زما لپاره ممکنه نه ده، داسې يو پراخه دريځ په لاس کې ولرم، په داسې حال کې چې دوښمن دومره زيات دی، ښاغلی جلالتماب تاسې پر هغه څه چې زما لپاره ممکن دي ډاډه کېدای شئ ، خو زه تاسې ته وړاندوينه کوم، چې زما لپاره به ممکنه نه وي، هغه څه چې بايد ويې ښيم، ترسه يې کړای شم؛ مګر په دې چې نور پوځونه مې ملاوتړي او ژرترژره راولېږل شي. ما مخکې د اربوټ ناټ قطعې ته لارښوونه کړې وه، چې ژر تر ژره له جلال آباد نه د کابل په لور راوخوځېږي [136] د همغې ورځې په ماښام يې د يوه تيلګرام په واسطه له وايسرای نه مرسته وغوښتله او په هغه کې يې څرګنده کړه ((زما په فکر ټولې هغه مرستې چې تاسې يې رالېږلی شئ، زه ورته اړتيا لرم. جګړې د ورځې له لسو بجو نه تر ماښامه دوام وکړ، د دښمن شمېر زيات و او ښايي د ۳۰۰۰۰ کسانو په شاو خوا کې به و او ډېر مصمم وو.)) [137]

شپږم څپرکی

په کابل کې افغان جنګيالي او په شيرپور کې محاصره شوي انګريزان

سريزه:

په دې څپرکي کې په شيرپور کې د يرغلګرو پوځونو په محاصرو کېدو او په ښار کې د مجاهدينو د کړنو هپ اړه بحث کېږي، د عمومي پاڅون مشران معرفي کېږي، په جګړه کې د ښځو ونډه، د عمومي پاڅون لاملونه، له شيرپور څخه د يرغلګرو پوځونو وتل او پر کابل باندې د هغوی مجدد مسلط والی او د افغان جنګياليو په شاتګ تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

---

[134]- هنا ، ټوك ۳ ،۲۱۴ مخ.
[135]- له هنا نه نقل قول، ۳ ټوك، ۲۱۳ مخ.
[136]-د ليتن په تيلګرام کرين بروك ته د رابرتس نقل قول، ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۸ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوك، ۵۷ مخ.
[137]- هنا ، ټوك ۳ ،۲۳۰ مخ.

د د سمبر د عمومي پاڅون لاملونه:

په تاريخ کې يوه مهمه موضوع په تېر مهال کې د انسانانو د ټوليزو کړنو د لاملونو موندل دي، په ځانګړې توګه د هغو انګېزو درك کول، چې انسان د هغو له امله د ژوند با ارزښته نعمت، ياني خپل خوږ په قصدي توګه له ګواښ سره مخ کوي او له خپلو عزيزو ارزښتونو څخه د دفاع په پار، ځاربېدني (قرباني) ته حاضرېږي. لکه څنګه چې په مخکيني ځپرکي کې وليدل شول، د ۳۰۰۰۰ په شاو اخوا کې افغان جنګيالي، چې لکونه نور انسانان يې تر شا ولاړ و، د کابل د شاوخوا سيمو او کليو څخه، يا له چاړو سره، يا له چاقو، ټوپك او يا هم خالي لاس او يا له رنګه بيرغونو سره، خو په هر حال له عزم او جزم سره ه کابل په لور وخوځېدل، تر څو هغه انسانان، چې د هغوی په فکر ناموس ته (په عمومي مفهوم) لاس اچولی و، او په مساوي اندازه د هغوی د ورکولو تصميم ورسره و، له خپل هېواده وباسي او د مقابلې او مقاومت په صورت کې د ژوندانه له نعمت نه محروم کړي؛ ولې؟

د دې پوښتې ځواب په لنډه توګه په هغه ليك کې نغښتی، چې د يو شمېر افغان مشرانو (ملايانو، نظامي منصب لرونکيو او خانانو) له خوا رابرتس ته لېږل شوی و. په هغه کې راغلي وو، چې د کوګناري له وژنې وروسته ((امير له خپل زوی او مشرانو سره په خوشي کې برتانوي کمپ ته لاړ، څو دوستي پياوړې شي او اختلاف او دوښمني له منځه لاړه شي. هغه ټول پوځ، په هر ځای کې چې و، او ټولې سيمه ييزې قواوې، په هر ځای کې چې راټولې شوې وې رخصت کړې. کله چې د برتانيي پوځونه راننوتل، امير بندي شو، مالونه يې غصب شول او کورنی ته يې سپکاوی وشو.))

((سربېره پر دې برتانويانو پر دې پيل وکړ، چې ګنهکار او بې ګناه کسان ټول يو شان ووژني او هره ورځ شل يا دېرش کسه غرغره کړي، هغوی په دې کيسه کې نه وو، چې ويني دې توی کړي، ملکيتونه چور کړي او کورونه وران کړي. په دې اساس خلك ووېرېدل او پاڅون يې وکړ او تصميم يې ونيو، چې له انګريزانو سره وجنګېږي.))

((جګړه د دواړه لوريو له ويني تويېدني پرته بله ګټه نه لري. په دې موضوع کې مسلمانان دومره کلك هوډ لري، چې دې ته حاضر دي، خپل ځانونه ځار کړي.))138

له دغه ليك نه جوتېږي، چې اميرمحمد يعقوب خان د افغانستان د مسلمانو خلکو د امير په توګه له يرغلګرو پوځونو سره په تړاو د پېښو او تاريخ عمده محرك و. لکه څرنګه چې له مخکينيو پاڼو څخه سرې پوهېږي، يعقوب خان د ګندمك تر تړون پورې د افغانانو په نزد، د هغه د شهزاده ګی پر مهال د مېړاني د سابقې له امله د يوه قانوني امير په توګه درونډ ګڼل کېده.

هغه هم په دومره کچه چې ((د زمري زوی)) به يې هم ورته ويل؛ خو د خپلو مشاورينو د مصلحت پر خلاف د معاهدې د تړون او د لوګر په خوشي کې د انګرېزانو کمپ ته په ورتګ سره خلك ورنه زړه توري شول او حتا مخ يې ورنه واړاوه، لکه څنګه يې چې رابرس د غه مطلب پخپله په دې ټکو کې څرګند کړی : ((تر هغه وخته چې زه په يوه ځای او بل ځای کې جنګېدلم، هغوی زه ښه ليدلم، څنګه چې زه امير شوم او د هغوی خير مې له تاسي سره په پام کې ونيو، زما پر ضد شول .)) 139 دا ضديت تر دومره کچې پورې و، چې حتا هغه ته يې لکه په تېر ځپرکي کې ووېل شول ((کافر)) ويل . عامه ذهنيت داسې و، چې اميريعقوب خان له انګرېزي عسکرو سره په يوځای کېدلو سره، چې د افغانستان ځيني برخې يې نيولې وې او د دغه هېواد مسلمان وګړي يې په بېلا بېلو نومونو او حتا د امير پر وړاندې د بغاوت په نامه وژل، نوريې د امارت واك او وړتيا له لاسه ورکړې وه؛ خو دغه په استعفا او تبعيد سره د خلکو ذهنيت د هغه په اړه په اساسي توګه بدلون وموند او د امير عبدالرحمن خان تر واك ناستی پورې يې د هغه پر امارت ټينګار کاوه او قرباني يې ورکړې .

138- لايل ته د رابرتس په راپور کې د افغان مشرانو ليك، ۱۸۷۹ د دسمبر ۳۰ مه، م ض.س س هه. ۲۴ ټوك، ۶۲۴ مخ.
139- له رابرتس نه نقل قول، ۴۱۴ مخ .

د دغه سلوك د بدلون لپاره دوې دلیله شته . خلکو ته په ډاګه شوه، چې امیر یعقوب خان د بهرنیو یرغلګرو له غوسې سره مخ شو او د هغوی په خپله وینا د ده مرستې ته راغلي وو او په پایله کې یې له خپل پلرنې ټاټوبې وشاړه د افغانانو انساني عواطف سره له دې، چې د جګړې پر مهال لکه د نورو خلکو غوندې؛ بلکې له هغوی نه ډېر بې رحمه او سخت زړي وو؛ د امیر د دغه مظلومیت پر وړاندې په جوش راغلل او دغو احساساتو د هغوی په کړنو کې انعکاس وموند؛ خو له دې مهم د افغانستان د خلکو د مسلمانو خلکو په توګه د امیر دریځ، یانې د هغه سیاسي شخصیت و . په افغانستان کې هم د هر اسلامي هېواد غوندې امیرالمومنین، چې د مومنانو د واکمن لقب دی، د ((خدای د سیوري)) او د ((روسول نایب)) بلل کېده. [140]

او د هغه شتون د لوړو سیاسي چارو د تنظیم لپاره، د یني فرایضو اداکولو او له اسلامي ټولنې او حقوقو څخه دفاع ؛ د ټولو هغو وسایلو او لوازمو چې په لرلو سره، چې د اسلامي شریعت د خورولو (تنفیذ) لپاره اړین بلل کېدل او په نه شتون او یا په کوم بل بهرني او نامسلمان شخص باندې د هغه تعویض ته حضار نه وو؛ خو دا چې د هغه منلو ته اړ شي . هنسمین لیکي : ((هر ډول مستبد چې په افغانستان کې واکمني کړي، رعیت یې هر وخت دا غوره ګڼلې، چې د هغه تر واکمنۍ لاندې مصیبتونه وګاللي او بهرنی لاس وهنې ته تسلیم نشي .)) [141]

نو دا عجیبه نه وه، چې افغانان د ا میر استعفا اجباري بلله او په دې اند وو چې ((پاچاه له دراني خاندان څخه اړیکې شلولې .)) [142] هغوی داسې استدلال کاوه، چې که د امیر استعفا د هغه په خپله خوښه وای، باید د هغه ځای ناستی ټاکل شوی وای او د تخت پر ګدۍ ناست وای . په دې اساس هغوی د انګرېزې لاسپوڅو (عمالو) پر دغو ژمنو باور نه کاوه، چې د کابل او د کابل او پېښور تر منځ پرتو سیمو نظامي اشغال د لنډ وخت لپاره دی.[143] په بل عبارت افغانانو د امیر تر تبعیده پورې هم خپل هېواد نیول شوی او بې امیره باله، خو د هغه په تبعید سره اغېزمن شول، لکه څنګه چې هنسمین لیکي ((د دغه تبعید خبر ډېر ژر په کابل کې خپور شو او مسلمان خلك ډېر زیات ناارام او اغېزمن دي .)) [144] د دغې اغېزې شدت دومره زیات و، چې په پایله کې یې د دسمبر عمومي پاڅون د وردګو، تاجیکو، اندړو او نورو قومونو د مشرانو په قول، د ملامشك عالم، محمدجان خان، غلام حیدرخان چرخي او سردار محمد طاهرخان په ګډون، چې ټولو ځانونه د ((مسلمانانو سرلاري او مشران)) بلل،ترسره او امیر مستقیماً تبعید او د اسلامي عقیدې جوش په خلکو کې راپیدا او د انګرېزانو د بدنیتی پر وړاندې راپورته شي .

هغوی د ۱۸۷۹ په جنوری کې رابرتس ته ولیکل : ((کله چې ستاسې د بدنیتی خبر خپور شو، امیر ته د وفادارۍ او اسلامي عقیدې احساس پر موږ غلبه وکړه او ستاسې پر وړاندې مو پاڅون وکړ . اوس ښایي برتانیې ته د اسلام زور څرګند شوی وي .)) [145] شاه غاسي محمد یوسف خان دا ټولې ستونزې او جنجالونه یوه ((د کفر او اسلام)) موضوع بللې ده . پخپله رابرتس هم په دې اند دی چې ((دا خوځښت (نهضت) د یوه مذهبي احساس پر اساس ولاړ دی .)) [146]

رابرتس په یوه مفصل یادښت کې چې د عمومي پاڅون په اړه یې برابر کړی، د امارت د موضوع په برخه کې یو شمېر نورو موضوع ګانو ته هم اشاره کړې او د هغه له دې لیکنو جوتېږي، چې د یرغلګرو پورځونو له خوا د افغانستان اسلامي هېواد داشغال او په افغانستان کې د همدې قواوو د شتون موضوع د ټولو موضوعاتو په سر کې راځي، سره له دې، چې هغه په دې نامه هغه نه یادوي . هغه لیکي : ((د تېر سپتمبر له پیښې او زموږ د استازي له وژنې وروسته د برتانوي پوځ پرمختګ دوني چټك و، چې افغانانو یې پر وړندې د مخالفت فُرصت په ځان کې ونه لید. په چاراسیاب کې هغو عسکرو چې د وژنې په پېښه کې یې لاس درلود او د ښار ناخوښه خلکو یې ملاتړ کاوه، په څرګنده توګه د جګړې په اوار میدان کې مغلوب شول ، تنظیم او ترتیب یې د یوه وسله وال پلاوي په توګه له منځه لاړ او مشرانو یې د ځان د ساتنې په پار تېښته غوره کړه. همدارنګه په غالب ګومان سره څرګندېږي، چې په

---

[140]- کاکړ محمد حسن، د امیر عبدالرحمن خان د امارت په دوره کې د افغانستان حکومت او ټولنه، د تکساس د پوهنتون خپرونه، ۱۸۷۹، ۷- ۱۱ مخونه .
[141]- هنسمین، ۹۹ مخ .
[142]- شاه غاسي ، محمد یوسف د زمینداور الیزایي صاحب خان ته، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۱۴۷۱ مخ .
[143] - هنسمین، ۲۸۴ مخ .
[144] - هنسمین ، ۱۷۵ مخ .
[145]- رابرتس خارجه سرکتر ته (تیلګرام) ، ۱۸۸۰ د جنوری ۲۳ مه، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۳۸۴ مخ .
[146]- شاه غاسي د زمینداور الیزایي صاحب جان ته، ۱۸۸۰ د جنوری ۲۷ مه، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۱۴۷۱ مخ .

((له دې وروسته داسې ښېښه شوه، چې د چاراسیاب تر عملیاتو وروسته یوه د شك او توقع مرحله رامنځ ته شوه، افغانان د پېښو (وقایعو) په تمه شول او هغه وخت، چې په هغه کې کوم ملي نهضت ممکن وای، لا نه و رارسېدلی . خو څو پېښو دې ځنډ ته دا ځانګړتیا وروښله، چې له شك پرت یې ملي غرور اغېزمن کړ او له هغه څخه د برتانیې د حکومت مخالفینو د دیني احساساتو د پارونې او شدید تعصب په هڅونه کې په څرګنده توګه ګټنه وکړه، چې د افغان کرکټر یوه قوه ځانګړنه یې د تل لپاره تشکیل کړه .))

((د یوه پردي پوځ له خوا د شیرپورد قوي حصار شبیح اشغال، چې امیر شیرعلي خان د خپل پوځ لپاره جوړ کړی و؛ د قوي توپخونو، زیاتو جنګي مهماتو په خپل واك کې راوستل (تصرف)، چې د افغانانو نظامي قدرت یې په د اسیایي ملتونو په منځ کې په یوه نامساوي کچه لوړ کړی و؛ په هغو اقدامونو سره، چې د دغه ملت د بالاحصار د تاریخي مانۍ او د پاچاهانواو اشرافو د قصر د نړولو لپاره یې کړي وو ؛ او بلاخره د امیر یعقوب خان او د هغه د مهمو وزیرانو بندي کېدل او هند ته د هغوی په تبعید سره، ټولو یو بل ته لاسونه ورکړل، هغه کرکه چې هغوی یې د یوه یرغلګر په وړاندې لرله، په کلکه توګه تحریك کړه .

او څنګه چې د خلکو طبیعیت او مزاج دا ډول و، څرګنده وه، چې یواځې متقابل حسادت او بې باورې، چې د مشرانو ترمنځ یې لیدل کېده، د دې مانع کېدله، چې زموږ پر ضد ګډه داعیه تشکیل کړي . دا هم څرګنده وه، چې که داسې احساس د هغوی په منځ کې پیدا شي، [redacted] ممکن هغوی په خپل منځ کې داسې یو قوي خوځښت رامنځ ته کړي ، چې موخه یې له هېواد څخه زموږ (انګرېزانو) ایستل وي . دا ډول محرك په دې عواملو سره برابر شو : دملا مشك عالم ... پر مذهبي احساسانو ولاړو ویناوو، د هر کلي او ښار په مسجدونو کې د انګرېزانو عمومي تقبیح،له عامه احساساتو سره د یقوب خان د کورنۍ د ښځو التماس ، د پټو خزانو توضع چې په لاس کې یې وې ، او بلاخره د برانوي کمپ په چور کې د برخې اخیستنې توقع، لنډه دا چې ملایانو پر اوضاع د غلبې لاسونه پورته کړل او څنګه چې پر دغه کار بریالي شول ، چې شخصي دوښمنۍ یې له بهرنیو دوښمنانود حسن تنفر تابع وګرځولې . دغه نهضت ډېر ژر له مذهبي مرحلې واوښت او دانګرېزي یرغلګرو پر وړاندې د یوه ملي نهضت په توګه بدل شو . د ۱۸۴۲ – ۱۸۴۱ د میصیب خاطرو ته یو ځل بیا رجوع وشوه . پر دې ټکي ډېر ټینګار وشو، هغه څه چې یو ځل پېښ شوي وي، د دویم ځل لپاره بیا تکرارېږي او خلکو ته ډاډ ورکړل شو، چې هغوی یواځې فوراً او په عین وخت کې پاڅون وکړي ، ممکن د انګرېزانو وړوکی لښکر، چې په شیرپور کې پروت دی ، راووځي او د تېر په شان د صعب المرور کوتلونو په لور چې افغانستان اوهندوستان سره بېلوي په شاتګ وکړي او له منځه لاړ شي .)) [147]

خو رابرټس ښایي د یوه بل عمده پاڅون موضوع یا یو محرك قصداً له پامه غورځولی وي او هغه د افغانانو له اعدام څخه عبارت و، چې په تېروپانو کې شرحه شوي دي . یو څو اضافي تبصرې دلته ضروري دي، څنګه چې انګرېزي چارواکي د نظامي حکومت په جریان کې د هغو اشخاصو نیولو لپاره، چې د کوګناري په وژنه کې یې برخه درلودله،پیسې ورکولې . له دې امله ډېری خلك د شخصي دوښمنیو په اساس یې خپل رقیبان په خطر کې واچول[148] او د کار د نویو مخالفتونو او دوښمنیو لامل شو، چې اصلي عاملان یې پخپله انګرېزان و . او د افغانانو د کرکې لوری واقع شول . په عین حال کې د هغو اشخاصو پر سر جایزه چې، له یرغلګرو پوځونو سره جنګېدلي وو، له خپله انده اود خلکو له انده د تحسین وړ وګڼل شول . په دې توګه دغه اعدامونه په واقعیت کې د افغانانو پر خوی تر ګردو غوره ضربه ګڼل کېدل چې له ((وطن او خپلواکۍ سره د مینې)) نه عبارت دي [149] **او ښایي له همدې امله وي، هغه افغانان چې په دار ځړول کېدل، هغه به یې پرته کش و پش څخه منل او ځان به یې د وطن، خپلواکۍ او دین دلارې شهید باله . البته دا د افغانانو د هغو خویونو ښکارندوی وو، کله به چې مظلوم واقع کېدل او ملګري او هېوادوال به یې د پردیو له خوا وژل کېدل، چوپ وو، او څنګه به یې چې**

---

[147] - د فغان _ انګلیس دویمې جګړې له رسمي شرحې نقل قول ، ۲۴۹-۲۴۷ پورې .
[148] - عین الوقایع ، ۱۸۸ مخ .
[149] - هنا ، ۳ ټوك ، ۱۰۴ مخ .

د دسمبر د پاڅون مخکښان :

دا پاڅون له مخکي چي وويل شول د دوامدارو تحريکاتو يوه نتيجه وه،چي د يرغلګرو پوځونو په رانئوتلو او بلکي تر هغو وړاندې د بهرني خطر د احساس کېدلو پر مهال د امير شيرعلي خان د واکمنی په وروستيو کلونو کې پيل شوي وو .د دوښمنو پوځونو له يرغل سره سم مسلمانانو په جوماتونو او نورو مواضعو کې خلك له يرغلګرو سره جګړې ته رابلل کېدل او د قران کريم هغه ايتونه به لوستل کېدل، چي مسلمانانو ته به يې ښوول چي د بې دينو پر ضد وجنګېږي ، ديني عالمانو به افغانانو ته ((وعده ورکوله، چي که هغوی په پوره ايمان او منظمه روحيه پر کفارو باندې تېری وکړي، مرمی به هېڅ اغېزه پرې ونه کړي، نېزې به هغوی غوڅ نه شي کړای او چيني به يې چي د توپونو مخې ته وغورځول شي، له فير او ګوزار څخه به مخنيوی وکړي .)) [151] د دغه ډول وعظونو له امله وه، چي دد انګرېزانو پر وړاندې دمقابلې احساسات را تاوده کړل او خلك را پورته شول او د جګړې د لومړيو ليکو مخکښان شول . [152]

د چاردهي په عملياتو کې داسلام بيرغچيانو ، حتا هغه مهال چي د دوښمن سوارکارانو پر هغوی ډزې کولې هم پر مخ تلل او سره له هغه چي ډېر مړه هم شول ، نور پر خپلو ارادو او عزم کلك پاته شول . هغه مهال د انګرېزانو د نهمې قطعې يوه عسکر د يوه افغان مخکښ په لور نېزه ورسيخه کړه، خو هغه افغان له د کب په څېر په ډېره چټکۍ سره لول وخوړ، نېزه يې ترې واخيستله او د چاړې په وهلو سره يې هم د نېزه باز ګوتې پرې کړې او هم يې ميله پرې کړه، تابه ويل چي له کومې نرمې مادې څخه جوړه شوې وه . [153] د دسمبر پر ۱۳ مه کله چي د های ليناددرز ۹۲ قطعې د شاه پر تخت سخت تېری وکړ ، د افغان مخکښانو ډلې په خپلو مواضعو کې ټينګې او پرځای پاتې شوې، په داسې حال کې چي ډېری ملګرو يې تېښته وکړه ، تر هغه چي د دوښمن د نېزو او ټوپکونو ترسختو ګوزارونو لاندې راغلل او له پښو وغورځېدل . [154] په بله ورځ د محمد جان خان وردګ ټولې برياوې د افغان مخکښانو د مېړانې د زعامت مرهون و ، سره له دې چي ډېری دغه سفيدجامکان مخکې له دې چي بريالي شي ، له منځه لاړل . کله چي انګرېزان د ورځې په نيمايي کې د اسمايي د غره پرېښوولو ته اړ شول ، دغه سفيدجامکان لومړني کسان وو، چي د تېرو پر سرونو راڅرګند شول او ((هغوی په داسې حال کې چي د ليندرز او ګايدز قطعې د تېښتې په حال کې وې، خپل بيرغونه يې پر اسمايي غره پورته کړل، له هره پلوه د ستايني وړ وو .)) [155]

په دې ډول سرتېرو سره بايد ډارن هم پر مخ تللای او هغه وخت چي دغو سرتېرو د اسمايي غره څوکه نيوله او له هغه ځايه يې ليدل، چي د نړۍ د يوه لوی قدرت پوځونو د شيرپور په لور تېښته کوله . دغه شېبې بايد ارومرو د هغوی لپاره د وياړ او خوښۍ وړ وای . [156] هنسمين زياتوي ((يو داسې پوځ چي زموږ پر وړاندې له دې ډول اشخاصو څخه جوړ وي؛ حتا زموږ لوړې وسلې او قوي دسپلين هم ښايي بسنه ونه کړي . [157]

---

[150]- هنا ، ۳ توك ، ۱۴۹ مخ .
[151]- هنسمين ، ۳۳۵ مخ .
[152]- هنسمين ، ۳۳۶ مخ .
[153] - هنسمين ، ۳۳۷ مخ .
[154]- هنسمين ، ۳۳۷ مخ .
[155]- هنسمين ، ۳۳۷ مخ .
[156]- هنسمين، ۳۳۷ مخ .
[157]- هنسمين ، ۳۳۸ مخ .

په جګړه کې د افغانو ښځو رول :

په عمومي توګه ښځې د جګړې په ورځو کې د نارینه وو مرستیالانې وې او په جګړه هغوی ته اوبه او خوراکي توکي د جګړې ډګر ته رسوي او په دې توګه هغوی ته د جګړې ورتیا ورکوي. ښځې چې پخوا په عمومي توګه په ستر او پرده کې وې؛ د جګړې پرمهال یې موقتاً چادرې ګانې لرې کولې او په ازاده توګه به یې خپله دنده ترسره کوله ((ډېرې هغوی د (دسمبر) په جګړه کې برخه واخیستله .)) [158] د ریاضي په وینا د دسمبر پر ۱۴ مه د اسمایي غره په اخ و ډب کې ((نژدې ۴۰۰ ښځو غازیانو ته اوبه ورکولې او ۸۳ کسه وژلې شوې هم وې .)) [159] ښځو د دسمبر پر ۱۱ مه د باغبان په اونچې کې او وروسته د چهلستون او چاراسیاب په کلیو کې به چې انګرېزي پوځونه تېرېدل، هغوی پرې د کوزیو او ګړیو ګوزارونه کول . [160]

هغه ځایونه د ((غازي اډې)) په نامه مشهور شول. ښځو په جګړه کې نارینه سخت هڅول ، لکه څرنګه چې مهیج عبدالله او د کابل د عاشقانو و عارفانو د زهرې له کیسې څرګندېږي . [161] ویل کېږي چې افغانې ښځې له انګرېزانو سره د جګړو پر مهال د شپې له خوا د جګړې ډګر ته تللې، د وژل شویو یرغلګرو نه به یې سرونه پرې کول، تېپیان او هغوی چې د جګړې په حالت کې به وو، هغوی به یې وژل . [162]

د امیر یقوب خان مور او مېرمن، چې په ترتیب سره د سعادت خان مومند او سردار یحیٰ خان لونې وې، وروسته له هغه چې امیر د یرغلګرو پوځونو لاس ته کېښوت، پر ټینګو فعالیتونو یې لاس پورې کړ؛ افغان مشران یې تر خپل نفوذ لاندې راوستل او په دې لار کې یې ډېرې پیسې ولګولې او د انګرېزانو پر وړاندې یې د هغوی په هڅولو کې ډېر منډې ترړې وکړې . [163] هغوی او د سردار یحیٰ خان مېرمن چې د وزیر محمد اکبر خان د لور په نامه مشهوره وه ((تر هغه ځایه چې په وس او توان یې پوره وه، شور او ځوړ ژوندی او لوړ وساته .)) چې وروسته رابرټس ورته د تبعید سزا واوروله . [164]

د امیر یقوب خان د مور په اړه ویل کېدل چې یوه ډېره فعاله مېرمن وه او خپله شتمني یې د یرغلګرو پوځونو پر وړاندې د افغانانو هڅولو ته وقف کړې وه او د محمد جان خا وردک په وسیله او ((ملامشك عالم او د هغه د عالمانو، د مذهبي احساساتو څپه، چې د جهاد په اعلان سره په جوش راغلې وه، هغه لور ته سوق کړه، چې لمسي یا زوی ته یې د سلطنت دبېرته اعادې ته خدمت وکړي . [165]

افغانان په ځانګړې توګه دیني پوهانو د بهرني ګواښ پر مهال خلك هڅول، چې پردي د هغوی دین او ښځو ته سپکاوی کوي . دا ډول هڅونې د افغان – انګلیس په دویمه جګړه کې هم عامې وې . [166] خو د دغو هڅونو په یو علت قوي غبرګونونه راونه پارول، چې انګرېزي لاسپوڅو (عمالو) دا ځل د خپلې پایښې (اقامې) په لړ کې، افغانو ښځو ته له لاس اچولو ځانونه وساتل . هغوی دغه احتیاط د هغې ترخې تجربې له امله، چې د افغان _ انګلیس په لومړۍ جګړه کې، چې په لړ کې یې ښځو ته په لاس اچونې سره له شدید غبرګون سره مخ شوي وو، ته پاملرنه وکړه . په دویمه جګړه کې د ښځې په اړوند یواځېنۍ سیاسي مسئله، تر پاڅون وروسته له بالاحصار څخه شیرپور ته، چې د انګرېزي پوځونو نوې اډه وه او لوی شور ماشور یې راپورته کړ؛ د امیر یقوب خان د کورنۍ محترمانه لیږدونه وه . لکه څنګه چې ریاضي وایي : ((او د نامسلمانو دوښمنانو په لاس د

---

[158] - هنسمین، ۲۲۷ مخ .
[159] - عین الوقایع ، ۱۹۰ مخ .
[160] - رښتیا ، ۲۵۷ مخ .
[161] - غبار، ۶۲۹ مخ .
[162] - مارتېن، فرانك، د مطلق العنان امیر د واکمنۍ پر مهال ، لندن، ۱۹۰۷، ۲۲۷ مخ .
[163] - هنسمین ، ۳۱۳ مخ .
[164] - رابرتس خارجه سکرتر ته ، ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۴ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۶۲۲ مخ .
[165] - هنسمین، ۲۵۶ مخ .
[166] - ۳۳۵ مخ .

د پاڅون مشران :

لومړی ټکی چې د دسمبر د پاڅون په برخه کې د يادوني دی، دادی څنګه چې پاڅون اصلاً د ولسي خلکو له خوا و، دا بديهي وه، چې بايد مشران پخپله رهبران هم واوسي . خانداني سرداران او هغه سرداران چې د دود اورواج له مخې منل شوي وو، تبعيد شوي وو او د کابل نور ډېرى سرداران انګليس پلوي وو او د خلکو عمومي باور يې له لاسه ورکړى و . د نامشهورو سردارانو له جملې څخه څو تنه د انګرېزاو سخت دوښمنان وو او د پاڅون له مشرانو څخه ګڼل کېدل . ددې واقعيت يوه مانا دا کېدله چې د مقاومت مشران لا هم د خلکو په منځ کې د مشر (زعيم) په توګه منلي او پېژندل شوي نه وو .

د دې لپاره چې په هغه عنعنوي ټولنه کې د لېدر په توګه د عوامو او خواصو له خوا دمنلو وړ وګرځي، وخت ته اړتيا وه او دا د سردار عبدالرحمن خان تر ظهور پورې د مقاومت د نهضت د کمزورۍ يو مهم ټکی ګڼل کېده. د دغه واقعيت بله مانا دا وه، چې د مقاومت د مشرانو شمېر ډېرو. په دې نهضت کې سرېبره قومي او ديني مشرانو، د امير شيرعلي خان د تيت و پرك پوځ قوماندانان د جګړې د مشرانو د يوې مهمې سرچينې په توګه ثابت شول، چې د خپلو جنګي مهارتونو په کاراچولو سره يې د افغانانو جنګي وړتيا په ځانګړې توګه په نامنظمو جګړو کې وښووله.

هغه مشران چې د کابل په حوزه کې خلك د يرغلګرو پوځونو سره د جګړې په موخه د هغوی تر شا ودرېدل . دا لاندې کسان وو: ملا مشك عالم، جنرال محمد جانخان، جنرال غلام حيدرخان چرخي، ميربچه خان. محمدسرور خان پرواني، محمد عثمان خان صافي، سردار محمدحسن خان او سردار محمدطاهر خان. دلته د هغوی لنډې سوانح پر کابل د هغوی د بريالي هجوم او انګريزي پوځونو تر محاصره کېدلو پورې راوړل کېږي.

ملامشك عالم چې اصلي نوم يې دين محمد و، د غزني د شلګر د سيمې د غلجي اندړو قوم ته منسوب و. پر ۱۷۹۰ کال زېږېدلی و او د ژوند ډېره برخه يې د ديني علومو په زده کړه تېره کړې وه. لومړی يې له ملامحمدواصل کاکړ څخه ديني زده کړې وکړې او وروسته لغمان ته لاړ او هلته د مياصاحب په کلا کې له ملا عبدالحکيم آخوندزاده څخه دوه درې کاله خپلو زده کړو ته دوام ورکړ، وروسته پېښور ته لاړ او هلته يې د ۱۸۴۵ په شاوخواکې له عبدالمالك اخوندزاده څخه پوهه ترلاسه کړه. بيا څو ځله ملاعبدالحکيم ته ورغی او د هغه له مړينې وروسته يې د ميا محمد اسلم خان لندر باغ شاګردي پيل کړه او د غه متنفذ عالم يې د خليفه په توګه غوره کړ. له هغه وروسته يې له حاجي تاج محمد خان سره، د پوشه ګار pushagar د کافرستانيانو سره په جګړه کې مرسته وکړه. له ملامشك عالم نه تر دې مهاله يو تکړه او جيد پوه جوړ شو او په غزني، وردګو، لوګر، کلات او جلال آباد کې ډېر شاګردان او مريدان موندلي وو، او د موليانو لپاره يې مدرسه پرانيستې وه.

ملا مشك عالم له اندړ او مهمندې ښځې څخه درې زامن درلودل، چې دوه تنه يې عالمان هم وو، چې له هغه سره يې د مذهبي تعليماتو په خپرولو کې مرسته کوله. ملامشك عالم د کابل له دربار سره هم تړاو درلود. او امير شيرعلي خان، سره له دې چې هغه ته په پټه ((سوداګر)) ويل، هغه ته يې پټ معاش هم ورکاوه. ملامشك عالم له خپلو پيروانو څخه نذرانه او ډېرې نغدې پيسې راټولولې. ويل کېدل هغه به کله چې خپل کوم مريد ليده، د نذرانې په توګه به يې يو څه ورنه اخيستل. ((له يوه نه يې چپنه ترلاسه کوله، له بل نه پيسې او له دريم نه پګړۍ او همداسې نور.)) هغه په شلګر کې د ډېرو ځمکو خاوند و او پر ځمکو باندې د ماليې له ورکولو څخه معاف و.

ملا مشك سرېبره پر دې له شاګردانو، مريدانو، ښو اړيکو، په ديني علومو کې بصيرت، شخصي تقوا او په کابلستان او ننګرهار کې عمومي صورت تمول له لارې په ځانګړې توګه، د غلجيو او مهمندو د قوم په منځ کې

---

[167]- عين الوقايع ، ۱۸۸ مخ .

[168]- د تفصيل لپاره ، په ۲۹ مه پېرۍ کې په افغانستان کې د ښځې دريځ ته مراجعه وکړئ، زما کتاب ((د امير عبدالرحمن خان په دوره کې د افغانستان حکومت او ټولنه .))

جنرال محمدجانخان وردګ د يرغلګرو پوځونو پر وړاندې په مبارزه کې د ملا مشك عالم ډېر نژدې ملګرى و. له شخصي پلوه يې له هغه سره ډېر توپير درلود. محمدجانخان اصلا يو عسكر او جنرال و او ښايي پوهه يې دومره نه وه؛ خو د جګړې په ډګر کې د پرديو پر ضد د لوړ احساس درلودونكى افغان و. په ځانګړې توګه د پوځ هغه برخه وه، چې د انګريزانو سخت مخالف و. هغه هم د ملامشك عالم په څېر زيات پلويان درلودل. او د جګړې په پاى کې يې دومره محبوبيت ترلاسه كړ، چې د كابل عادي خلك هغه ته د يو پير په توګه قايل شول. هر چېرې به چې تله، خلك به پرې راټولېدل او لاسونه به يې د احترام او كرامت په دود ښكلول. محمدجانخان په ننني عبارت د هېوادپالني او بهرنيانو ضد، سمبول و. محمدجان د سيدال خان وردګ زوى و او د قوم مشري هميشه د هغه پر غاړه وه؛ خو يعقوب خان تر خپل ناستي وروسته، د هغه كاكا خداى نظر خان چې د اميرشيرعلي خان په وخت کې د غزني حاكم و، د قوم د خان لقب يې وركړ او هغه د ګندمك له تړون وروسته د كولرا ناروغۍ له امله مړ شو او د قوم مشري د محمد جانخان او د هغه د مشر ورور محمد افضل خان پر غاړه شوه هغوى د مور له خوا نايب امين الله خان لوګري ته منسوب وو.

محمد جانخان يو ډېر احساساتي سړى و، په دومره كچه چې امير شيرعلي خان ((لېونى)) باله، خو همدغه (لېونى) د پوځ قطعو په خپله خوښه د ګوګناري. له وژنې وروسته هغه د غټ مشر ((جنرال)) په توګه وټاكه. او په دې ډول هغه د افغانستان لومړنى غوره شوى نظامي منصب لرونكى وي. جنرال فريدرك رابرتس چې د محمدجانخان د مخالف لوري همقطارى و، ښايي د هغه په اړه يې څرګند (افاقي) نظر درلوده، چې ويلى يې وو ((كه څه هم هغه بايد ځېنې خويونه ولري او له ټولو هغو څه نه چې زه يې اورېدلاى شم، هغه داسي يو څوك نه دى، چې خلك ورته تسليم شي، يا احتمالا هغه پر هغوى باندې كوم واقعي قدرت پيدا كړاى شي. هغه په تيرو څو مياشتو کې د قدرت د شرايطو په واسطه، نه د كوم لوى مغز با استعداد په درلودلو سره د مخالفينو يو ممثل شخص شوى دى.))[171] خو واقعيت دا دى چې محمدجان د ټاكلو له وخت نه تر مړينې پورې يې له امير عبدالرحمن خان سره د ۱۸۸۱ په دسمبر کې د ابديه كوتل کې چې په بلخ کې شتون لري، نه يوازې په جګړو کې او انساني سرچينو په تجهيز کې لويې برياوې لاس ته راوړې، بلكې د همدغو جګړو په لړ کې، له افغانستان څخه د يرغلګرو پوځونو تر وتلو پورې د غزني، كوهستان او وزيرستان دسيمو ترمنځ د خلكو په يووالي او اتحاد کې د افغانستان په تاريخ کې بې شانه مرستې كړې دي او خپل شخصيت يې په يوه بحراني حالت کې ديوه جنرال او ليډر په توګه ثابت كړ.

جنرال غلام حيدرخان چرخي دعصمت الله زوى و . د يوسفزيو ته اړوند د څرخ له لويو ملكانو څخه و. د هغه د ځوانۍ د وخت په اړه معلومات نشته ، يو څه باسواده و او د جګړې په پيل کې په علي مسجد کې د افغان پوځونو كوماندان و . امير يعقوب خان له ګندمك څخه تر راګرځېدو وروسته د هغه رتبه راكښته كړه . نوموړي د چاراسياب په جګړه کې برخه واخيسته او په عمومي پاڅون کې د څرخ، منګلو، ځدرانو او نورو قومونو رهبري پر غاړه درلوده او د انګليس له سرسختو دوښمنانو څخه و .[172]

---

[169]- مشك عالم لېيل ګريفن، ۱۸۸۰ د جون ۱۹ مه، سروو، ۲۶ ټوك، ۲ جز، ۲ مخ.
[170]- د مشرانو د ژوندانه شرح، د افغانستان سرداران او نور، (له در وروسته ش زس س ا) د برتانوي هند د حكومت خيرونه، ۱۸۸۸، ۱۴۳ ـــ ۱۴۵ مخونه.
[171]- رابرتس خارجه سكرتر ته ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۹ مه، م و س س ه، ۲۸ ټوك ، ۱۴۷ مخ.
[172]- پر ۱۸۸۰ كال په اوړي کې له سردار عبدالرحمن خان سره يو ځاى شو او د هغه د امارت په دوره کې يې په جګړو کې د خپلو برياليتوبونو په پايله کې لوړو پوړيو او مرتبو ته ارتقا وكړه او لومړى سپه سالار وبلل شو . له ۱۸۸۲ نه تر مړينې پورې يې په ۱۸۷۹ کې په ننګرهار کې د امير وايسراى او استازي په توګه په پراخو ملكي او نظامي اختيارونو سره، په ځانګړې توګه د بغاوت د غلي كولو او د كافرستان په فتح كولو وخت تېر كړ . غلام حيدرخان د مركزي حكومت د ټينګښت او پراختيا لپاره په ننګرهار کې لومړى د

میربچه د صوفي خان زوی د کوهدامن له قشقارو څخه او د انګریزانو ډېر مخالف و. د دسمبر تر عمومي پاڅون پورې د هغه ژوندانه په هکله خبر په لاس کې نشته او په هغه پاڅون کې یې د انساني پوځونو په سمبالتیا کې فعال رول لوبولی دی لکه څرنګه چې د خلکو له دغې ترانې څخه څرګندېږي:

محمدجانخان مرد میدان است = ایوب خان شیر غران است
میربچه خان رس رســـــان است = ازري فـــخر افـــغان اســـت
رایت کل لات کـــلان اســــت = بیا بیا در انـــــــــگور بخو.[173]

د محمد زیو سردارانو له جملې سردار محمد طاهر خان د سردار محمد شریف خان زوی او سردارمحمد حسن خان د سردار محمد قلیخان زوی د بهرنیو ضد فعالیتونو کې فعاله ونډه درلودله. د سردار محمد طاهر خان په اړه ډېر معلومات په لاس کې نشته او سردار محمد حسن خان چې د مور له خوا د وزیر فتح خان په لمسي مشهور و او د خپلې تورې ځېرې له امله (تور سردار) بلل کېده، ښایي یواځینی سردار وي، چې د یعقوب خان ډېر جدي او باثباته پلوی و، د انګریزانو له دویم تیرې وروسته یې جلال آباد چې حاکم یې و، پرېښود او د یرغلګرو پوځونو تر وتلو پورې یې د هغوی پر وړاندې ډېر فعالیتونه ترسره کړل.

سرور خان پرواني په ۱۸۴۵ کال زوکړی د قاضي خان په مستقیم احفاد څخه و، قاضي خان اصلا د بخارا و، د مغلي شاه جهان په مهال یې د دیني موضوعاتو کتاب لیکلی و، چې د فتاوه قاضي خان په نوم یادیده، سرور خان چې مور یې صوفي وه، د کوهستان له میراثي خانانو څخه و. خو د امیر دوست محمد په وخت کې دهغه د کاکا د زوی نادرخان تر منځ یې د خانی پر سر لانجه پیښه شوه. دا لانجه امیر په داسې ترتیب فیصله کړه، چې شمالي کوهستان لوری یې د (حصار) په نامه نادرخان ته او جنوبي برخه یې د ((شازوت)) په نامه سرور خان ته ورکړه. د شیرعلي خان په وخت کې د تول پروان خاني سرورخان ته ورکړل شوه، سربېره پر دې نوموړی د همغه حاکم هم وټاکل شو. سرور خان د انګلیس پلوي شهبار خان د واکمنۍ په مهال د رابرتس د سلام لپاره کابل ته هم راغی، خو د دسمبر د پاڅون په اوریدلو سره له خپلو ۳۰۰۰ پیروانو سره د ملا مشك علام او محمد جان مرستې ته د کابل په لور وخوځېد او د دسمبر پر ۲۳ مه یې له خپل پوځ سره د شیرپور پر شمال منځ برخې تېرې وکړ.[174]

په کابل کې د موسی خان پاچاهي:

په همدې قول چې افغان جنګیالیو د دوښمن پوځونه په شیرپور کې محاصره کړل، د هغوی څو تنه چې نومونه یې معلوم نه دي، دانګریزانو په هڅونه یې، د څو ورځو لپاره د متارکې وړاندیز وکړ، او ومنل شو.[175] دا روایت قانع کوونکی نه دی، خو په هر حال یرغلګر پوځونه له هغې ورځې (دسمبر ۱۴) نه تر ۲۳ پورې په شیرپور کې محاصره وو، او په دې موده کې د ۳۰۰۰۰ په شاوخوا کې افغانان پرته له ځینو ډزو ډوزو په ټولیزه توګه پر عملیاتو لاس پورې نه کړ، پس هغوی په داسې حال کې چې دوښمن یواځې محاصره؛ خو په هماغه قدرت سره د شیرپور د یوالو په منځ کې شتون درلود، په ښارکې څه کول او ولې یې عمومي یرغل نه کاوه. سره له دې چې محاصره شوي خلك د دفاعي ترتیباتو د نه بشپړتیا له امله د دسمبر په ۱۵ مه له حملې نه معروض وو او افغان جنګیالیو کولای شواي، د شیرپور تر زړه پورې ځانونه ورسوي[176] لکه د دسمبر له ۱۱ – ۱۴ د هغوی لپاره ممکن

---

[173]- میربچه د ۱۸۸۰ په اوړي کې له سردار عبدالرحمن خان سره یو ځای شو او تر یوه وخته د هغه مشاور و، خو کله چې په ۱۸۸۱ کې یې ورور بندي شو، له کابل نه وتښتېد او د څه وخت لپاره په تیراء، باجوړ، سواتِ او شینوارو کې پاته شو. او پر ۱۸۸۳ سردارمحمد ایوب خان ته مشهد ته ورغی او له هغه سره یې په ۱۸۸۸ کال هندوستان ته پناه یوړه. په ۱۹۰۲ کال هېواد ته راغی او امیر حبیب الله خان د هغه د غصب شویو ځمکو په بدل کې د لوګر په برکي ډېرې ځمکې ورکړې. (ش ز س ا) ، ۳۴ مخ.
[174]- ش ز س س ۱، ۱۷۳ مخ.
[175]- عین الوقایع، ۱۹۰ مخ.
[176]- هن، ۳ ټوك، ۲۴۵ مخ.

سره له دې چې رابرتس په وينا ((محمدجانخان وردګ)) د افغان جنګياليو عملي زعيم ګڼل کېده.)) [178]
دا هم بايد وويل شي، انګريزي پوځونو سره له دې چې دمحمد جانخان په وينا له قاضي کلا نه وروسته ۷ ځلي ماتي خوړلي وه، [179] او درانه تلفات وراوښتي وو جنګي قدرت يې نه و بايللی، او کله يې چې تولي تيت و پرک قطعي په شيرپور کې يو ځای شوې د مرګ او ژوند په يوه سياسي مسئله کې راګير شول او قدرت يې ناديده نشوای نيول کېدای. هره يوه افغان مشر له ځان سره له ۵۰۰ ته ۱۰۰۰ پورې يا ډېر وسله وال پيروان درلودل [180] او هغوی يوه هم او يا ټولو د هغوی د کنټرول قدرت نه درلود. هنسمين وايي ((د صفونو له خوا پر مشرانو چندان باور نه کېده.)) [181] محمد جان خان د هغه لامل داسې بيانوي چې د مسلمانانو د پوځونو شمېر ((له شمېر وتلی و، او کنترول کېدای نه شوای. او هغوی د کابل ښار مسلمان خلګ چور کړل)) او د مشرانو هڅې ګټورې نشوای کېدای. [182] خو دغو مشرانو د دې لپاره چې خپلو عملياتوته يې قانوني او حقوقي بڼه ورکړې وي، د دسمبر پر ۱۵ مه يې په ګابل کې حکومت تشکيل کړ. او د بې وسلې شوي امير زوی موسی جان يې د ((پاچا)) په توګه اعلان کړ. سردار محمد طاهر خان د سردار محمد شريف زوی او د دوست محمد خان لمسی يې وزير وباله او غلام حيدر خان چرخي د بالاحصار د والي په توګه غوره کړ. [183] دا کار د رابرتس په وينا د جنرال محمد جان خان په نوښت ترسره شو او په خپله يې د ځان لپاره کوم مقام غوره نه کړ. ملامشك عالم دغه اقدام نېکمرغه وباله او موسی جان يې ((پر تخت کښېناوه، چې د پلار حق يې و، چې د هغه په وينا په ظالمانه ډول د انګريزانو له خوا تبعيد شوی دی.)) [184] موسی جان کوتوالي خپل مقر وټاکه او مجاهدين د سيمې په اساس په ښار کې، احتمالا په مسجدونو کې او ميربچه د سردار يحيې خان په کور کې او قلعو د کابل سيند کيڼ اړخ ته اقامت غوره کړ؛ خو دغو مشرانو سره له دې چې حکومت يې تشکيل کړ، و نه توانېدل امنيت تامين کړي او ((...... د برتانيې د معلومو دوستانو کورونه چور او ويجاړ شول.)) [185] او د ځينو اماميانو او هندوانو کورونه او دوکانونه هم چور شول. [186]
تر هغه چې محمد جان خان دې تطاول ته د پای ټکی کېښود. البته د دغه عمل اغېزې ناګواره ثابتې شوې. هغه پام چې د مبذلو دوښمنانو لور ته شوی وای، د مسلمانو په کمزوری ولګېده.

سربېره پر دې د محمد يوسف رياضي په وينا((په پنځوشپږو هغو ورځو کې، چې غازيانو تاراجي مال لاس ته راوړی و، د غازي محمد جان خان شاوخوايي پرېښوول .)) ([187]) او ((له دغه امر ځخه انګريزي پوځونوته د اسودګۍ فرصت په لاس ورغی .)) ([188]) په عين حال کې د دغې موضوع پر سر مخالفت راپيداشو. او ويل کېدل، چې ملامشك عالم له موسی جان سره شخړه وکړه، چې هغه پاځون کوونکي يې پرېښي دي، چې((د ښار د مسلمانانو اوسيدونکيوکورونه چورکړي او په دې ترتيب د پاځون مذهبي ځانګړني ته صدمه ورسوي او د ناکامۍ لامل يې شي)) ([189])

---

[177]- هنا، ۳ ټوك، ۲۱۸ مخ.
[178]- رابرتس وايسرای ته، ۱۸۷۹ ، د دسمبر ۲۲ مه، م ض س س ه، ۲ ۳ ټوك، ۱۷۸۴
[179]- محمد جانخان غلام حيدر وردګ ته، ۱۸۸۰ د فبروري ۲ مه، م ض س س ه، ۲۵ ټوك، ۲۱۶.
[180]- هنسمين، ۲۶۴ مخ.
[181] - هنسمين، ۲۴۶ مخ.
[182] - غلام حيدر وردګ ته د محمد جانخان ليك، له ګريفن نه لاي ته، ۱۸۸۰ د مارچ ۵مه. م ض س س ه، ۲۵ ټوك، ۲۱۶ مخ.
[183] - ي ك ، ۱۸۷۹ د سمبر ۱۴ – ۲۰، م ض س س ه، ۲۴ ټوك، ۱۴۵ مخ.
[184]- هنسمين، ۲۲۲ مخ.
[185]-عين الوقايع، ۱۹۰ – ۱۹۲ مخونه.
[186] - هنسمين، ۲۵۹- ۲۷۲ مخونه.
[187]- عين الوقايع / ۱۹۰ مخ
[188]- سراج التواريخ/ ۳۸۵ مخ.
[189]- ش ز س س ا، ۱۴۵ مخ

ښايي د همدغو پېښوله امله وي، چې افغان مشرانو د دوليكونو په ترڅ كې، وروسته له هغه چې د انګليسن له بعيدالتي ګانو نه، چې نسبت ((افغانستان او امير)) ته خبرې وكړې، محاصره شويو انګريزانو ته يې د سولې شرايط وړاندې كړل .[190]

د وړانديزونو يوه ماه داسې وه، چې انګريزان بايد كابل تخليه كړي او هندوستان ته لاړشي [191] جنرال غلام حيدرخان د يوه ځانګړي ليك په ترڅ كې، سردار محمد ابراهيم خان ته چې له محاصره شويو سره و وړانديزكړى و، چې غلام حسن خان او محمدحيات خان دې د برتانيې د استازو په توګه پاتې شي او دوه تنه برتانوي منصب لرونكي دې دبې وسلې اميرتربلنې پورې د مشرانو په توګه وركړي شي .[192] په عين حال كې غلام حيدر خان د يوه بل ځانګړي ليك په ترڅ كې سردارولي محمدخان ته څرګنده كړه، چې ټولو مشرانو د ملامشك عالم او محمدجان په ګډون توافق كړى، چې امارت ومني . [193]د كوهستان خلكوهم د يوه ځانګړي او بېل ليك په ترڅ كې كټ مټ همدغه مطلب د يرغلګرو پوځونو له خوا د افغانستان د تخليه كولو وړانديز وكړ. [194]جنرال محمد جان، چې په دغه وخت كې يې د غازي محمداكبرخان غوندې عمل كاوه،له عصمت الله خان جبار خيل نه وغوښتل، چې د كابل او جلال اباد ترمنځ د انګرېزانو مواصلاتي او مخابراتي كرښې پرې او په خپل كنټرول كې راولي. [195]ترڅو د مرستندوى پوځ له رانوتلو څخه مخنيوى وشي او هم د يرغلګرو پوځونو د مراجعت په صورت كې د خوردكابل ځوبښت كاله وړاندې داستان تكرارشي، خومحاصره شويو انګريزانو د هغه پرخلاف، چې په سراج التواريخ كې راغلي دي، چې ((جنرال محمدجان ته يې د دوستى ورونه پرانستل)) [196]پورتنيو وړانديزونو ته يې هېڅ ځواب ورنه كړ او په بدل كې يې د دفاعي ترتيباتو په بشپړولو پيل وكړ .

پرشيرپور ناكام يرغل:

رابرتس له هماغې د محاصرې له لومړۍ مرحلې څخه د خپلو پوځونو پام د فاعي ترتيباتو ته راواړاوه. لكه څنګه چې مخكې وويل شول، په شيرپوركې خوراكي توكي هم د عسكرو او هم د حيواناتو لپاره او د سون مواد ډېر راټول شوي وو او اوبه په دننه كې موجودې وې .

رابرتس له څو ناحيو نه زړه بدى شوى و، يوشمېر محمد زيو سردارانو، سره له دې چې د هغه په لاس كې هم وو، له محمد جان او ملامشك عالم سره يې اړيكې درلودلې او له دې پلوه له هغوى نه داود شاه په ګډون يو شمېر بندي شول. را برتس داسې فكر وكړ، چې دا جنرال چې د ميربچه له نژدې خپلوانو څخه و، سره له دې چې هغه انګليس ته ډېر خدمتونه كړي وو. ممكن خطرناك ثابت شي . ([197]) په انګرېزي پوځونو كې يو شمېر سرحدي پښتانه هم وو او افغان جنګيالو هغوى د انګرېوانوپر ضد هڅول او هغوى ته يې پېغور(فحش) وركاوه، چې ولې يې د كفارو د غلامى كړى غاړو ته اچولې دي.[198]

سربيره پردې د پنجاب په نامه قطعه كې د پنجاب مسلمانوهم ګډون درلود او دا وېره موجوده وه، چې هغوى ښايي د مذهبي اړيكو له امله له افغان مسلمانو سره مرسته وكړي، ډېركارګران او باروړونكي، چې ترهغه مهاله يې په شيرپوركې كاركاوه، له شير پور نه ووتل [199] خو د رابرتس اساسي وېره د شيرپور د دفاعي ترتيباتو د ناحيې له نيمګړتياوو څخه وه .

---

[190]- ى ك/ ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۱-۲۷ م ض س س هـ) ۲۴ ټوك، ۳۲۷ مخ .

[191]- هنسمين ۲۴۴ مخ

[192]- ى، ك ، ۱۸۷۹، د سمبر ۱۴-۲۰، م ض س س هـ، ۲۴ ټوك، ۱۵۴ مخ

[193]- ايضاً، ۱۴۶ مخ

[194]- هنسمين، ۲۱۵-۱۴۴ مخ

[195]- هنسمين، ۲۷۴ مخ .

[196]- سراج التواريخ ، ۳۵۸ مخ .

[197]- رابرتس، ۴۵۷ مخ .

[198] - رابرتس، ۴۵۷ مخ

[199] - همين، ۲۲۶ مخ

شیرپور له درو خوا، ختیځ، لویدیځ او جنوب څخه دپلنو او لوړو دیوالونو په درلودلو سره او د محفوظو مرچلونو د برجونو درلودونکی و. یواځې هغه برخه یې چې له بي بي مهرو سره نښتې وه ښه نشوای مدافعه کیدلای او دایې دحصار یو کمزوری ټکی تشکیلاوه او ختیځ لوری د شیرپور او د قلعوښار ترمنځ پروت و، چې یرغلګروپوځونو وران کړ. د نورو مهمو دفاعي ترتیباتوله جملې نه، د بي بي مهرو مقآبل د ځینو برجونو جوړول، د خندقونوکندل، په بېلابېلو برخو کې د توپونو ځای پرځای کول ، د اغزنو سیمونو اچول، او دسنګرونو (مورچلو) جوړول هم شامل وو. په عمومي توګه د فاعي ترتیبات، د لومړیو ۴۸ ساعتونو په لړکې د برتانیې د پوځونو محدودیت کافي و، چې رابرتس په ډاګه څرګنده کړه، چې موږ اوس په شیرپورکې ((په ټولیزه توګه په امن کې یم)) [200]

د محاصرې پرمهال له رابرتس سره ۷۰۰۰ عسکرموجود وو . او هغه د دغه واقعیت په ملاحظې سره د محاصرې په هماغې لومړۍ ورځ د یوه تیلګرام په واسطه وایسرای ته خبر ورکړ، چې((جلالتماب، تاسې ډاډه اوسئ، هغه څه چې زما له لاسه کېږي، دریغ به یې نه کړم، خو زماوړاندوینه داده چې هرڅه وغواړم، ترسره بې کړای شم، خو په دې شرط چې هغه مرستندویه قوه پرته له ځنډ څخه راورسېږي .)) [201]د هماغې ورځې په وروستۍ ورځ رابرتس یوبل تلګرام په واسطه له وایسرانه وغوښتل چې ((موږ هرې هغې مرستې ته چې تاسې یې راولېږئ اړتیالرو)) خو هغه په عین حال کې لیتن ته چې د خپلې کابینې غړیوته یې، چې په کابل کې یې د برتاني پوځونو د نابودۍ څېره انځوروله، ډاډ ورکړ، چې ((زه د یوې دقیقې لپاره هم داسې فکرنه کوم، چې موږ نشوکولای خپل له لاس وتلی موقف بیرته لاس ته راړو.)) [202] دغه محاصره شوي جنرال په عین حال کې دوې قطعې پوځونه د چارلز او اربوت ناټ په قوماندانۍ ، چې په ترتیب سره په ګندمك او جلال اباد کې میشتې وې، په بیره کابل ته راوغوښتې او هم یې له هندوستان څخه د نظامي مهماتو بېړنۍ غوښتنه وکړه .

د ۹ ورځو په اوږدوکې محاصره شویو یرغلګرو پوځونو او مجاهدینو ترمنځ وړې ډزې ډوزې پېښې شوې، چې ټولې د افغان جنګیالیو په نوښت سره ترسره شوې . افغان جنګیالیو د سمبر پر ۱۵ مه د کابل او پېښور تر منځ تلګرافي اړیکه پرې کړه او په سهار یې د اسمایي غره او سیاه سنګ پر غونډۍ د قدرت په مظاهره لاس پورې کړ؛ خو دوښمنانو د توپونو په فیرونو سره تیت و پرك شول او بله ورځ (۱۸ دسمبر) هغوی ټولې غونډۍ بیا ونیولې او حتا ځینې د هغوی ۴۰۰ ګزه شیرپور ته نژدې شول او د دسمبر ۱۹ مې او ۲۰ ورځو تر منځ د دواړو لوریو تر منځ لنډ اخ و ډبونه را منځ ته شول. د دسمبر پر ۱۲ مه افغان جنګیالیو د فعالیت نښانې وښوولې او داسې ښکارېده، چې د عمومي عمل مقدمه وي ... د دسمبر پر ۲۲ مه د یادونې وړ پېښه رامنځ ته نه شوه؛ خو د دسمبر پر ۲۲ مه افغانانو د چارلز په کوماندانۍ د های لیندرز د ۴۰۰ عسکرو او ۴ توپونو د مرستندویې قطعې له نژدې کېدو څخه خبر تر لاسه کړ او په دې اساس مخکې له دې چې له محاصره شویو سره یو ځای شي، د عمومي تېري بنسټ یې کېښود . تر هغه وخته د ښار خلك له جنګیالیو سره یو ځای وو او په یوه شبنامه کې راغلي وو، چې ((افغانانو پخوا د شېرعلي خان له ظلم څخه د برتانیې حکومت ته د امید سترګې نیولې وې، خو اوس ثابته شوه چې انګرېزان له نور واکمنانو سره په پرتلنې تر ګردو ظالمان دي .)) [203] هنسمین د هغه پرجوشه او عمومي یرغل مشاهده، چې د دسمبر د ۲۳ مې په سهار پېښ شو او رابرتس د خپلو جاسوسانو له خوا له هغه نه خبر و ، داسې کیسه کوي ((د کابل جنګي خلکو ته په بېلابېلو مواضعو کې حملې ځایونه ټاکل شوي دي .

او د برید نښه به د اسمایي غره پر سر پر تېلو د لړل شویو باروتو لګول وي . ۴۵ دانې زینې هغو ۲۰۰۰ کسانو ته ، چې د شاهي باغ او محمد شریف خان کلا کې مېشت وو ، ورکړل شوې او په هغو سربېره به د جنوبي دېوال پر وړاندې د هغه لوېدیځ لور ته لاریون تر سره شي؛ خو دا یرغل به ګمراه کوونکی وي، اصلي یرغل به د بي بي مهرو پر قلعه او پر ختیځو خندقونو وي .))

[200] ـ رابرتس وایسرای ته، ۸۷۹، دسمبر۲۲مه، م ض س س هـ / ۲۳ ټوك، ۱۶۳۶ مخ
[201] ـ رابرتس وایسرای ته،۸۷۹، د دسمبر۱۴مه، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك، ۱۷۸۲ مخ
[202] ـ رابرتس لیتن ته ، ۱۸۷۹ ، د دسمبر ۱۴ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوك ، ۱۶۳۶ مخ .
[203] ـ رابرتس خارجه سکرتر ته ، ۱۸۸۰ ، د جنوري ۲۵ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۳۸۸ مخ .

محمد جان خان ښايي له ۲۰۰۰۰ عسکرو سره پر شيرپور يرغل کړی وي . په اسمايي غره کې د سهار پر پينځه نيمو بجو، چې هوا لا تياره وه، د يرغل نښې راپورته شوې . [204] **هنسمين اصلي يرغل داسې شرحه کوي :**

((د بي بي مهرو له اخوا غاړې او د ختيځو دېوالونو له خندقونو نه په دومره اندازه د غړونو ځوږ او شور راپورته شو، چې تهديدوونکی و . او داسې ښکارېده، چې کوم سوار ۵۰۰۰۰ کسيز لښکر د کمزرو خلکو پر کتارونو بريد کوي . د اصلي افغانانو ډلې، چې د شيرپور په ختيځو کليو او باندو کې پټې شوې وې او غازيانو يې رهبري کوله؛ په ټوليزه او منظمه توګه يې بريد پيل کړ او فضايې د الله اکبر په نارو سره ډکه کړه. څومره چې د جګړې کتارونو پرمختګ کاوه، نارې نورې هم لوړېدلې او هغه په داسې ټوپکونو سره بدرګه کېدلې، چې د يوې شپېې لپاره غلې شوې او وروسته په عمومي غږ سره راپورته شوې او موږ يې وپوهولو، چې زموږ خلکو د مارتينې او سنايدر ټوپکونو سره د دوښمن پر وړاندې هجوم راوړی او موضع ګانې يې ټينګې کړې دي . [205]

((کله چې بريد پيل شو، فضا لا هم دومره تياره وه، چې يواځې د خندقونو غاړې لړ لړ ليدل کېدای شوای . امر داسې و، چې د فير ځواب بايد د يوڅه وخت لپاره وځنډېږي، چې د افغانانو ډلې په ځرګند ډول وليدل شي .)) ((بلاخره د مه غبار په منځ کې د خلکو يوه ډله راپورته شوه، چې چاړې او تورې يې ښورولې او د جګړې نارې يې وهلې او هر څومره يې چې پرمختګ کاوه، نو پرله پسې ډزې به يې کولې .))

((له هغه وروسته بلاخره عسکرو ته د ډزو کولو امر وشو، افغانان په دې وخت کې دومره نژدې شوي وو، چې توغونديو پرې ښه ترا مرګوني اغېزه کولای شوای .)) [206]

((افغانان د ورځې په ۱۱ بجو راغونډ شول او بريد يې پيل کړ؛ خو ډېر ژر پر شا وتمبېدل او څنګه چې په دې وخت کې جلوي قطعي خبر تر لاسه کړ، چې د دوښمن تازه نفسه قوه د چارلبزګو په قوماندانۍ د لوګر له سيند نه تېرېږي، د ورځې نژدې يوه بجه له جګړې راوګرځېدل او د ښار پلو يې تېښته وکړه او په سبا يې ښار هم پرېښود او محاصره شوي پوځونه د دويم ځل لپاره په بالاحصار او ښار کې را ځرګند شول او تر خپل کنترل لاندې يې راوستل .

رښتيا([207]) او غبار ([208]) د بريد ناکامي د دوو کسانو (نوروز پاچاخان او محمد شاخان سرخابي) د خيانت پايله بولي، چې په خپله وينايې خپلې قطعې په يوه حساسه مرحله کې، چې له انګرېزانو يې رشوت اخيستی و، پر شا کړې. دا حکم بايد له سوچ او ډېر استدلال پرته رد شي . هغوی خپله منبع نه ښيي او په واقعيت کې په هېڅ داخلي او خارجي منبع کې يې نومونه په نظر نه راتلل . او سربېره پر دې څنګه ممکنه ده، چې د دغو دوو مجهول الهويه کسانو او ورسره پلويانو عمل د يوه جمعيت د ماتې لامل شي، چې له ۲۰۰۰۰ سوارو څخه جوړ و او په کلکه اراده او عزم جنګېدل . دا ماتې د محمد جان خان په وينا له دوښمن سره د مساوي وسلو، يانې توپونو د نه شتون له امله وه. ([209]) د افغان جنګياليو په صفونو کې د توپونو د نه شتون د کمزورۍ احساس له بريد نه پخوا هم محسوسېده؛ خو دا احساس ملامشك عالم داسې رفع کړی و، چې هغه د خلکو پر وړاندې سوګند ياد کړچې ((هغه به په خپله دعا سره د برتانيې توپونه غلي کړي .)) ([210]) او څنګه چې هغسې ونه شول، وروسته شکايتونه راپورته شول ([211]) او د افغانانو په راتلونکو جګړو يې ناوړه اغېزې وشيندلې. په سراج التواريخ کې د ماتې نسبت حتا محمدجان خان ته ورکړ شوی دی . ([212]) چې ګويا هغه د ۶۰۰۰۰ کلدارو په بدل کې وروسته له سرسري هڅو څخه تېښته وکړه. د غه مازې تور هم پرته له سوچ او ډېر استدلال او په ځرګندو

---

204 ـ هنسمين، ۲۵۱ مخ .
205 ـ هنسمين، ۲۵۲ مخ .
206 ـ هنسمين، ۲۵۳ مخ .
207 ـ رښتيا، ۲۶۲ مخ .
208 ـ غبار ، ۶۳۰ مخ .
209 ـ ی ك ، ۱۸۸۰ ، د جنوري له ۲۵ـ۳۱ ، م ض س س هـ، ۲۴ ټوك، ۹۶۷ مخ .
210 ـ ی ك ، ۱۸۸۰ ، د فبرورۍ ۱ـ۷ ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۱۱۷۵ مخ .
211 ـ د کرم يادښت، ۱۸۸۰، ۱۰ـ۱۹ ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۴۸۹ مخ .
212 ـ سراج التواريخ ، ۳۵۸ مخ .

دغه ((لوړ هېواد په هغه وخت کې ناکام معلومېده، خو د هغه اساسي اغېزې، د هر ډول دسته جمعي کوښښ د اغېزو په څېر په ظاهر کې په افغانستان، هند او برتانیه کې ډېرې ژر ناکامې محسوسې شوې، چې په پای کې له افغانستان څخه د یرغلګرو پوځو د وتلو عمده لامل شوې.

اووم څپرکی
د امیرعبدالرحمن خان د جلوس او مبارزې دوام او پراختیا

<u>په کابل کې نوي اقدامونه:</u>

رابرټس وروسته له بیا ځلي واکمنۍ څخه د خلکو د عامه توقع خلاف په کابل کې نسبتا معتدله وضع غوره کړه. البته له محاصرې وروسته متصل د هغه سلوك دا ډول نه و او د ریاضي په وینا ((د غازیانو له تیت و پرك کېدو وروسته، انګریزي پوځو د کابل ښار په کوڅو او بازارونو کې ګرځېدنې پیل کړې، هر ځای به یې چې کاکل لرونکی او تورزن لیده، په دې خیال چې غازي دی، هغه به یې نیوه او شیرپورته به یې وړه او هلته به یې اعداماوه.)) [216] همدارنګه انګریزانو د نظامي قطعو په زور د میربچه کلي چې په بابه قشقارکې پروت و او د پاچاه خان احمدزی کلی چې په لوګر کې پروت و ، په ګډون د مجاهدینو کلي ، چور کړل؛ حتا باغونه او ونې یې پرې کړې. [217] خو د دغو ورانیو دوره ډېره لنډه وه او د دسمبر پر ۲۶ مه نېټه عمومي عفوه اعلان شوه.

له امله یې ټول هغه افغانان چې د انګریزانو په مقابل کې جنګېدلي وو، پرته له محمدجان خان، ملا مشك عالم، سمندرخان (د غلام حیدرخان ورور) میربچه خان او سردار محمد طاهر خان څخه نور ټول وبښل شول. پخوانی نظامي حکومت له منځه لاړ او پرځای یې د سردارولي محمد په مشرۍ ملکي حکومت منځ ته راغی. خاص کابل، د ده سبز، چاراسیاب، بتخاك ترمنځ سیمې او میدان او پغمان د هغه تر واکمنۍ لاندې وګنل شوې، او دا وټاکل شوه چې مستوفي حبیب الله ، د ښار قاضي او یو څو سرداران له هغه سره د چارو په پرمخ وړلو کې مرسته وکړي . هغه په خپله د رابرټس تر مستقیم کنترول لاندې و. دغه لنډ مهاله حکومت اعلان شو او والي ته هېڅ مهمه مسئله کې واك ور نه کړل شو، یوازې په ملکي او جزایي چارو کې ورته مقید صلاحیت ورکړ شو.

---

[213] ـ هنسمین، ۲۶۱ مخ .
[214] ـ هنسمین ، ۲۷۸ مخ .
[215] ـ له باالفور نه نقل قول، ۳۹۳ مخ.
[216]ـ عین الوقایع، ۱۹۲ مخ.
[217]ـ هنسمین، ۲۷۷ مخ.

خو د تعجب ځای دا دی چې رابرتس هغه په داسې حال کې پر دغه مقام وګوماره، چې د هغه په خپله وینا((دا سردار زما په نظر کوم قوي سړی نه دی او د هغه لیاقت په اړه زیات شك لرم، چې له دې وروسته دې له مرستې پرته هېواد اداره کړای شي.))

داسې ښکاریده، چې رابرتس د هغه له انتصاب پرته بله چاره نه درلود له دې امله چې د انګریزانو په مخالف لوري کې قوي خلك شته وو او په انګلیس پلوو افغانانوکې له هغه نه پرته بل کوم غوره مشخصو نه بریښېده، لکه څرنګه چې خپله رابرتس هم وايي ((زه له هغه پرته بل کوم مناسب سړی نه وینم.))[218] په ښار کې د وسلو ګرځول د پخوا په شان منع اعلان شول.[219] خو سردارولي محمد پر خپل ځان باور نه درلود او رابرتس ته یې څرګنده کړه، چې د هغه لپاره ممکنه نه ده، د برتانیې له پوځونو پرته پر دې کار بریا ومومي او که چېرې انګریزي پوځونه کابل پرېږدي، نو هغه به یوه ورځ مخکې کابل پرېږدي[220] سره له هغه هم چې هغه د یوه بهرني مقتدر حکومت اجباري تحمیل و، پر کار یې پیل وکړ. په دې حالت کې د قدرت عملونه (کارونه) د هغه لپاره ممکن نه وو او هغه براتونه یې چې ((کوګناري زیو)) ته یې ډالۍ کړل، بېرته لاس ته نه شوای راتلای. څرنګه چې دغه سرداران د ژوندانه د وضعې د ښه والي په پار له انګریزانو سره یو ځای شوي وو، **د ناخوښۍ احساس یې وکړ .**[221] **نو د نوي والي قدرت یوازې په ښار پورې ترلی و، کوم چې بهرنی لښکرې هلته مېشتې وې .**

د کابل ښار مالي وضعیت د هغه د واکمنۍ په دوره کې ښه شو . انګرېزانو له محاصرې وروسته د کابل ځینې سرتراتیژیکې سیمې ، لکه سیاسنګ او د هغې شاوخوا غونډۍ، شېردروازه ، بي بي مهرو، او نظامي استحکامات او د ښار په د ننه کې یې د سړکونو د جوړولو کارونه یې قرار داد کوونکیو او اجاره ورکونکیو ته وسپارل . په دې ترتیب هغوی او دښار اجیرانو کارونه پیدا کړل او پیسې یې په کار واچولې، تر دې چې په هندوستان کې به ویل کېدل، چې په کابل کې پیسې په پټه توګه ورکېږي .[222] **څرنګه چې انګرېزانو خوراکي توکي او د څارویو خوراکه د نظامي قوې په زور په پیسو اخیستل، نو له دې اړخه هم خلکو نغدې پیسې په لاس راوړای شوای . څرنګه چې افغانانو خپله متاع دهندي کلدارو په بدل کې نه تبادله کوله ؛ نو د سردار ولي محمد خان حکومت په ضراب خانه کې سل کلدارې په ۱۲۶ کابلیو روپیو بدلولې . انګرېزانو د دغه اصل په پیروۍ، چې په اقتصادي برخه کې د آزاد عمل د اسعارو او نورو مالونو بیې ازادې پرېښوې، چې له دې امله ډېرې پیسې په دوران کې شوې او سوداګرۍ پرمختیا وکړه . هنسمین چې په کابل کې ګرځېدلی را ګرځېدلی و، لیکي ((شتمن شوی کابل، پرځان ویاړمن تجاران هېڅکله دومره غني شوي نه وو او عامو وګړو هم هېڅ وخت په بازارونو کې دپیسو دومره لوی دوران نه و لیدلی . تر دې بریده چې هندوان هم زموږ د بداینې څخه خبر او حیران شوي دي .))**[223] **او زیاتوي چې هندوان او د ښار امیان چې د کابل ښار د سوداګرۍ غوره برخه جوړوي .**

((زموږ د تېرې په وخت کې یې ډېره شمېر پیسې سپما کړې دي .))[224] **خو انګرېزانو چې د افغانستان لپاره هر ډول پالیسي غوره کوله، هغه یوازې په کابل پورې اړه نه درلودله، باید اطرافي سیمې هم که په هر شکل وې، تر نفوذ لاندې راولې . ددې موخې لپاره رابرتس داسې پرېکړه وکړه چې د کابل ولایت بېلابېلو سیمو ته د نایب تر نامه لاندې واکمنان اومرستیالان ولېږي . او هر یوه ته د دې جواز ورکړي، کومې پیسې چې دوی یې په واك لري، د هغې سیمې او ولایت د پراخوالي او اهمیت په تناسب سواره، پلې سپاهیان تهیه کړي او په هغو کړنو قدرت ورکړي ، مګر دا پروګرام هم د نورو تېرو پروګرامونو په شان له دې امله پلی نه شو، چې دا سیمې د انګرېزانو تر کنټرول بهر وې او د افغانانو تر ولکې لاندې وې . د بېلګې په توګه سردارمحمد هاشم خان ته ټاکل شوې وه، چې ۸۰۰ پلې او ۳۰۰ سواره کسان تنظیم کړي، څو په غزني کې حکومت وکړي ، په داسې حال کې چې دانښار د شېرپور له پېښې وروسته د ملي مقاومت د مرکز په توګه بدل شوی و، چې وروسته به بحث پرې وشي .**[225]

---

[218] - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوك، ۷۷۵ مخ.
[219] - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوك، ۳۴۳ مخ.
[220] - ي ك، ۱۸۸۰ د جنوري ۱۸ – ۲۴ -، م ض س س هه، ۲۴ ټوك، ۸۳۲ مخ.
[221] - ي، ك ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱- ۷ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۱۱۷۵ مخ .
[222] - هنسمین ، ۴۰۷ مخ .
[223] - هنسمنین، ۴۰۷ مخ .
[224] - هنسمین ، ۴۱۳ مخ .
[225] - رابرتس به لایل ، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۷۷۵ مخ .

د افغانستان د وېشلو پلان او پسرلني عمليات :

لیتن سربېره پردې او ښايي د دسمبر د توپان له امله د افغانستان د خلكو او هېواد ځخه د غچ اخيستلو په باب تینګار كاوه . او حاضر نه و، چې په خپله تګلاره كې د دسمبر د پېښو اغېزې منعكسې كړي او د جنوري پر ۷ مه يې د افغانستان د وېشلو پلان د كاغذ طرحه كړ، چې د هرات ولایت دې د ځينو شرطونو لاندې په موقتي توګه فارس ته تخصيص وركړي او په كابل و كنداهار كې يو ځانګړې دولت منځ ته راشي او بې وسلې شوی امیر په هېڅ صورت كې بیا د واك ګدی تر لاسه نه كړي . لیتن په دې برخه دومره ټینګار كاوه، چې ویل به يې كه چېرې لندن د بې وسلې امیر په اړه بل فكر ولري، هغه حاضر دی، چې له خپلې دندې استعفا وركړي او د هغه په وينا كه چېرې د يعقوب خان پر ځای یو له ((د مشهورو سردارانو له جملې چې د كورنيو اړيكو په درلودلو او د هغه شخصي سیمه ييز نفوذ له مخې د كابل د دولت حكمران وټاكل شي .)) ښايي د امينت په ټينګښت كې مرسته وكړي او دا طرحه يې ((په افغانستان كې د چارو نظم په نامه وبلله .)) [226]

د دې طرحې د پلي كولو لپاره د برتانيي د قدرت لاريون د يوې لښكر كشۍ په توګه په بېلابېلو سيمو كې په پام كې ونيول شو، چې باید په راتلونكي پسرلي كې عملي شي او د ((پسرلني عملیاتو)) په نامه وبلل شي او همداشان يو تكړه ديپلومات د لیپل ګريفن (lepel Griffin) په نامه كابل ته ولېږل شو ، چې د غې طرحې په اړينو خبرو اترو په ځانګړې توګه د باانتصابه ټاكنو په اړه د كابل لپاره يوه نوی حكمران لپاره پر مخ يوسي. هغه د مارچ پر ۱۹ كابل ته ورسېد .

دا پسرلني عمليات د داونلدستيورات دلشكر كشۍ په ګډون له كندهار نه كابل او د رابرتس كوهستان ته تر باميانو پورې وو . جنرال برايت بايد له ننګرهار او يوه بله قطعه له شترګردن ځخه كابل ته راوخوځېږي . [227] د دغو عملياتو له سرته رسولو ځخه يوه موخه دا وه، چې افغانستان بايد تر راتلونكي مني پورې تر هغه اندازې ارام شي، چې خلك يې د ليتن نوی طرحه ومني . ستيورات وروسته له هغه چې د كندهار ځخه كابل ته لاړ شي او د رابرتس پرځای د ((شمالي افغانستان)) د نظامي او سياسي چارو عمومي امر شي . په كندهار كې امير شيرعلي خان په هغه ولايت كې د خپلې كورنۍ د واكمنۍ د ميراثي كېدلو په بدل كې د انګريزانو ته د تابع كېدلو ټول شرايط ومنل .سره له دې چې د كورنۍ ځينې نژدې غړي يې هم ورسره مخالف شول . خو هرات د انګرېزنو له ولكې وتی او د سردار محمد ايوب خان په لاس كې و او په دې توګه د ليتن د نوې طرحې تطبيق په هغه ځای كې عملي نه ښكارېده . ليتن د شمالي سيمو په ځانګړې توګه د بدخشان په اړه بې پروا و .

د لښكر په اړه داسې پرېكړه وشوه، چې له ژمي مخكې او د مني په رارسېدو به لښكر كشيو په بشپړتيا سره دې هندوستان ته لاړ شي . ليتن په دې اړه قاطع درځ لاره ، لكه ځنګه چې ګريفن ته د هغه له دې لارښووني ځرګندېږي چې ((وايسرای غواړي، په پام كې ولرئ، چې د افغانستان د تخليې سياست به په هېڅ وجه د يوه نوي دوست امير په ټاكلو او يا دكابل د حكمران سره د دوستانه اړيكو په ټينګښت پورې تړلی نه وي، يا داچې هغه به مطلوب وي .)) [228] تخليه د دې لپاره ضروري ګڼل كېدله، چې ((برتانيي د جګړې درانه لګښتونه د لږو يا هېڅ عايداتو په بدل كې وركول، نو لندن د دوامداره اشغال په اړه ناخوښي او نارامي كوله او حاضر نه و، چې هغه دې تر دې زيات ومني او د برتانيي كابينه تر دې بريده تنګه شوې وه، كه څه هم په دې ښه پوهېدل، چې د افغانستان مسئله لاينحل باقي پاتېدله، نه دا چې د برتانيي لښكرو له خوا د دوامداره اشغال اجازه وركړي)) [229] په داسې حال كې چې د افغانستان بحران دوام درلود.

د ۱۸۸۰ د اپريل پر ۲۸ مه د عمومي ټاكنو په اثر د يوه محافظه كار (ياتوري) حكومت پر ځای د ګليدستن تر قوماندانۍ لاندې يو نوی حكومت منځ ته راغی . د افغان مسئله د برتانيي د ټاكنو عمده موضوع وه او د لبرال نوی حكومت د محافظه كارانو د حكومت پاليسي پيه ځانګړې توګه د افغانستان په اړه د ليتن پاليسي په كلكه تقبيح كړې وه . د دغه نوي حكومت په راتلو سره د افغانستان پر مسئله ډېر تاثيرات وارد شول . د ليتن

---

[226]- لايل به رابرتس ، د ۱۸۸۰ د جنوري ۲۶ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۶۲۷ مخ .
[227] - رابرتس ، ۴۶۵ مخ .
[228]- خارجه سكرتر ګريفن ته ، ۱۸۸۰ د مى ۱۵ مه ، م ض س س هـ ، ۲۵ ټوك ، ۸۹۹ مخ .
[229] - سنكهل ، ۵۹ مخ .

د پاڅون د مشرانو او رابرتس ترمنځ ناکامې خبرې اترې :

د پاڅون مشرانو له هغه وروسته چې کابل یې تخلیه کړ، هغه حکومت ته چې په کابل کې یې تاسیس کړی و، په غزني کې هم دوام ورکړ او هغه ښار یې د مقاومت په یوه غوره ښار بدل کړ، چې ژر به بحث پرې وشي . هغوی د جنرال محمد جان خان تر مشرۍ او فعالیت لاندې، چې موخه یې له افغانستان څخه د یرغلګرو پوځونو ایستل او د محمد یعقوب خان واک ته رسېدل وو، هم یې د انګرېزي چارواکو سره د خبرو اترو لار په پام کې ونیوه او هم یې د انساني قوتونو په مجهزولو کې د یرغلګرو پوځونو د مقابلې په موخه د راتلونکي پسرلي لپاره تیارۍ ونیو . او د تبعید شوي امیر د بیا غوښتنې موضوع ته د لومړیتوب حق ورکړ شو او د پاڅون مشرانو د دوو هغو لیکنو په ترڅ کې چې د جنورۍ په نمایي کې یې رابرتس ته استولي وو، څرګنده کړه چې ((موږ مسلمانان د برتانیې له حکومت سره کومه دوښمني نه لرو، موږ یواځې د امیر د خوشې کېدو غوښتنه کوو .

موږ به وروسته له دې ستاسې د دوښمنانانو دوښمن او ستاسې د دوستانو دوستان واوسو . څو چې تاسې امیر له بند نه راخوشې نه کړئ، موږ به هېڅکله هم له خپلې غوښتنې تېر نه شواوتر هغه وخته چې څو مو په بدن کې ساه وي، زاړه او ځوانان به له تاسې سره وجنګېږو .)) [230] **سربېره پر دې محمد جان خان هم د دوو بېلو بېلو لیکونو په ترڅ کې رابرتس او د هغه مرستیال او نواب غلام حسن خان ته هم د دغې مطب غوښتونکی شوی و، چې ((د هېواد د دغې برخې ټول مسلمانان چې د ولیعهد د درناوي لپاره راغلي دي، وایي تر هغې چې د برتانیې حکومت امیر له بند نه راخوشې کړی نه کړي او د ولیعد رتبه ونه پېژني، د ځان او سر په بیه به هم د جګړې لاې پرې نه ږدي او له خپل عزم نه به وانه وړي او په دې لپاره ټول مسلمانان سره یوه خوله او یو موټی شوي دي .))** [231] **محمدجان خان ته د رابرتس ځوابیه لیك منفي و او څرګنده کړې یې وه، چې ((که چېرې تاسې اوس خپل مخالفت ته د پای ټکی کېږدئ او کابل ته راشئ، ستاسې درناوی به وشي او که پخپله موجوده لار باندې ټینګار وکړئ تاسې او ستاسې سره بې فکره کسان به ټول برباد شئ .))**

خو رابرتس له دې فضا نه چې ممکن مذاکره یې جوړه کړې وه، ګټه واخیستله او یو پلاوی یې د مستوفي حبیب الله په مشرۍ په دې موخه غزني ته واستاوه، چې : ((امکان لري دا مشران دې ته وهڅوي، چې د هېواد د حکومت لپاره یو داسې نظر ورکړي، چې د عملي کېدو وړ وي .)) [232] **د مقاومت مشران په لومړي سر کې غزني ته د مستوفي د راتلو لپاره د برتانوي مقاماتو سره خبرو اترو ته حاضر نه وو او سردار محمد طاهر خان او محمد جان خان په ځانګړې توګه ددې مخالفت کاوه، چې د امیر شیرعلي خان د کورنۍ له غړیو څخه پرته دې بل څوك د افغانستان امیر وي . خو مستوفي ورو ورو پر دوی باندې مسلط شو او داسې استدلال، څرنګه چې انګرېزانو ژمنه کړې، چې افغانستان به تخلیه کوي؛ نو له د هغوی له شر څخه د خلاصېدلو یواځېنۍ لار په خبرو اترو کې ده، نه په مقابله کې . او وسله واله مبارزه د افغانستان په تاوان ده . ملا مشك عالم چې تر ګردو د انګرېزانو د سطې مخالف و، یو څه مخالفت وکړ، خو وروسته مستوفي لومړی د وردګو او بیا د ټولو خلکو موافقه او ملاتړ ترلاسه کړ .** [233] **له هغوی سره د ۲۰۰ تنو په شاوخوا کې کابل ته راغلل؛ خو ټول نامهم کسان وو؛ خو په ورسره هغه لیك کې چې د ټولو مشرانو لاسلیك او مهر ورباندې شتون درلود، پخوانۍ غوښتنې په دې شرحه پکې تکرار شوې وې : ((۱ – زموږ پاچا یا واکمن باید له بنده خلاس شي او بېرته دې پر خپل پخوني مقام پاته شي او زموږ قومي خلك د دې ضمانت کوي، چې ... هغه به د برتانیې له حکومت سره دوامداره او صمیمي دوستي ولري . ۲ – د برتانیې استازی هرڅوك چې وي، باید مسلمان وي او د برتانیې پوځونه دې زموږ له هېواد څخه ووځي . ۳ – د افغانستان هېواد او سیمې یې باید ټولې بېرته اعاده شي .))** [234]

---

[230]- خارجه سکرتر ته د ۸۰ تنو افغان مشرانو لیك، درابرتس په تلګرام کې ، د ۱۸۸۰ د جنوري ۲۳ مه .
[231] - جنرال محمد جان خان غلام حسن خان ته ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۳ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۳۲۶ مخ .
[232]- رابرتس ، ۴۵۸ مخ .
[233]- هنسمین ، ۳۶۶-۳۶۵ مخ .
[234] - کاکړ، محمد حسن، افغانستان ، د کورني انکشاف سیاسي مطالعه ، ۱۸۹۶-۱۸۸۰ ، لاهور ۱۹۷۱ ، ۲۹ مخ .

دې مشرانو د اپرېل پر ۱۳ مه له رابرټس سره په يوه دربار کې خبرې اترې وکړې او ګريفن هم هلته جوته کړه، چې د يعقوب خان دويم ځلي راتګ ناممکن دی او بل هرڅوك چې د امارت لپاره د خلکو د منلو وړ وي، هغه به د غور لپاره وايسرای ته واستول شي . هغه زياته کړه چې د افغانستان د پيوستون عزم هم نشته او د هېواد هېڅ سيمه پرته له هغو سيمو، چې د هند د سرحدي سيمو د دفاع لپاره ضروري وي، تر ولکې لاندې را نه شي . کله چې هېواد ارام شو او د انګرېزانو د خوښې امير وټاکل شو؛ نو بيا به انګليس لښکرې له افغانستان څخه وځي؛ خو کندهار به بيا په کابل پورې و نه تړل شي . [235] د هغه دې ځواب د خبرو اترو چانس له منځه يوړ، ځکه ځواب پرېکنده (قاطع) و او د برتانيې د حکومت نظر افغاني مشرانو ته په ډاګه شو .

د ملي مقاومت بڼې او مرکزونه :

د کابل تر خالي کېدو وروسته د پاڅون مشرانو په غزني کې د سرادر موسی جان حکومت ته دوام ورکړ او د هغه په ټينګښت لګيا شول او د دغه حکومت د ټينګښت لپاره يې هر اړخيزې هلې ځلې وکړې، چې له جملې يې د ځمکو د ماليو لاس ته راوړل، د يوه منظم پوځ جوړول، له پنجشېر نه تر وزيرستانه پورې د بېلابېلو قومونو د مشرانو راغوښتل، څو په غزني کې له موسی جان سره وګوري او د قومي دوښمنيو له منځه وړل او د مشرانو ساتل او په هغوی کې د جهاد روحيه ژوندۍ ساتل .

وړوکی موسی جان او واقعي حکومت د سردار محمدطاهرخان او محمد جان خان په لاس کې و او دوی د هغه نايبانو په توګه عمل کاوه، چې البته دغه ډول حکومت په افغانستان کې سابقه درلوده . په خپله موسی جان د هغه د وزيرله قوله سردار محمد طاهر خان او د هغه مشر ورور محمد يوسف ((حافظ باله ، دربار يې کاوه، ساعت تېرې يې کوله او خلکو هغه پاچاه باله .)) [236] سره له دې څرنګه چې د هغه کورنۍ په کابل کې وه، هغې ته ډېر اندېښمن و . عمده مسئله د ماليانو لاس ته راوړل او د پوځ تنظيم و، چې د افغانانو بريالیتوب په هغو پورې ډېر تړلی و او دې کار د لوګر، کوهستان او غزني د سيمو په بېلابېلو درجو دوام درلود . په کوهستان کې جنرال مير سيدجان استالفي او خواجه خان د موسی جان په نامه ماليات راټولول ، پخوني عسکر به يې تنظيمول .

د فبرورۍ تر پايه پورې د لوګر ملکانو هم ۱۲۰۰ عسکر تنظيم کړل او د نهو کليو ماليات يې د موسی جان په نامه راټول کړل [237] په لوګر کې د دغه کار په تر سره کولو سرېېره د سردار محمد حسن خان او سردار محمد طاهر خان له خوا د پخوانيو وسلو راټولول پيل شوي وو؛ خو په هغه برخه کې ((ځينو ملکان د هغوی غوښتنې ته تيار وو او ځينو نورو دغه بار ته اوږه نه ورکوله .)) [238] او ټولو ((د لوګر ملکانو په قران کريم سوګند ياد کړ، چې د بې وسلې شوي امير پر موضوع پاڅون وکړي او ژمنه يې وکړه چې له عسکرو سره به د وسلو او پيسو مرسته وکړي .)) [239] جنرال مير سيدجان استالفي هغه کسان، چې د ماليانو دراټولو په پروګرام کې يې برخه نه اخيستله د کورونو په سوځولو به يې ګواښل . د هغه پليوني ورځ په ورځ زياتېدل او په چاريکارو کې يو شمېر انګليس پلوي ملکان له ښار څخه وايستل شول . [240]

د کوهستان ملکانو دغلام قادر چاريکاري په لمسون پرېکړه وکړه، چې د هغه ځای حاکم سردار شهبازخان، چې د رابرټس له خوا ټاکل شوی و، و ايستل شي . [241] په همدې وخت کې سردارمحمد علم خان د غزني او ميدان تر منځ سيمو ماليات راټولول ، په داسې حال کې چې محمدجان او سردارمحمدطاهرخان، چې له ۸۰۰- ۱۰۰۰ کسانو پورې د موسی جان په نامه د ماليانو په راټولو بوخت وو او د توخي خلك ، اندړ او هوتك يې دې ته

---

[235]- رابرټس ، ۴۶۲ مخ .
[236]- د وليعهد مور ته د سردارمحمد طاهر خان ليك، ۱۸۸۰ د جنوري ۳۱ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۳۴۳ مخ .
[237] - رابرټس خارجه سکرتر ته ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۲۶ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۱۹۸ مخ .
[238]- ی ك ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱۵- ۲۱ ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۴۷۵ مخ

[239] - ی ك ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۳-۲۸ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۵۳۱ مخ .
[240] - ی ك ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱۵-۲۱ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۹۶۷ مخ
[241] - ی ك ، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۵-۳۱ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۹۶۷ مخ

زه په دې نژدې وخت کې وزيو ، کاکړو او سليمان خېلو ته لاړم ، له هغو خلکو سره مې وليدل او د هغوی ملکان مې د تره کي او علي خېلو له ملکانو سره يوځای غزني ته د وليعهد حضور ته راوستل . ما هغه دوښمنۍ چې له کلونو راهيسې د هغوی ترمنځ وې، له منځه يوړې او هغوی مې د خدای (ج) په لار کې تقويه کړل .)) [248] البته د دې ټولو هڅو موخه دا وه، چې څو بياپر کابل د پرديو پوځونو پر وړاندې مارش وکړي . پر کابل د دويم مارش اوازې، حتا د جنوري د مياشتې په وروستيو کې هم خورې شوې او ويل کېدل، چې سردار ايوب خان او جنرال غلام حيدرخان هم رابلل شوي دي، څو په مارش کې برخه واخلي، خو وروسته محمد جان خان د يورش او يرغل نېټه د مارچ ۲۱ و ټاکله . [249] خو دا يورش د مستوفي د پلاوي د پايلو تر معلومېدو او وروسته دسردارعبدالرحمن خان د ظهور او له هغه سره د خبرو اترو د زمينې تر برابرولو پورې و ځنډېد. او د هغه په برياليتوب سره هېڅکله هم عملي نه شو، که څه هم د هغو هنګامې او ترتيباتو د انګرېزانو تر وتلو پورې له د پخوا په شان دوام درلود .

---

242 - سان جان خارجه سکرتر ته ، ۱۸۸۰ د جنورئ ۲۶ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۳۸۹ مخ
243 - ی ك ، ۱۸۸۰ د فبرورئ له ۸-۱۴ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۳۵۷ مخ
244- ی ك ، ۱۸۸۰ د فبرورئ له ۲۲-۸۲ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۵۳۱ مخ

245- جنرال واتسن خارجه سکرترته ، تيلګرام ، ۱۸۸۰ جنوري ۱۹ مه ، م ض س س هـ، ۲۴ ټوك ، ۳۷۴ مخ .
246- محمد جان او موسی جان دلاورخان دواب ته ، ۱۸۸۰ د فبرورئ ۱۲ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۱۹۱ مخ .
247- ی ك ، ۱۸۸۰ د جنورئ ۲۵-۲۶ ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك، ۹۶۷ مخ .
248- محمدجان خان غلام حيدروردك ته ، د ګريفن به لايل په راپور کې ، م ض س س هـ ، ۲۵ ټوك، ۲۱۶ مخ .
249- رابرتس خارجه سکرتر ته ، تلګرام، ۱۸۸۰ د مارچ ۵ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوك ، ۱۳۵۱ مخ .

د امیر عبدالرحمن ناستی او د جګړې پای :

دا موضوع زما له اثارو څخه په یوه کې په بشپړه توګه څېړل شوې ده .[250] دلته یواځې یو څو مهم ټکي د وروستي بحث په توګه په دې اثر کې راوړم .

سردار عبدالرحمن خان پر ۱۸۸۰ کال د فبرورۍ په لومړیو کې په تاشکند کې له (۱۱) کلن اقامت وروسته له یوڅه پیسو او لږ شمېر وسله والو پیروانو سره د تزاري روسیې د چارواکو په اجازه، بدخشان ته ننوت . او هلته په قصدي توګه د هغه ځای دځینو امیرانو په مرسته او میر سلطان مراد قطغني ۱۲۹۷ (مارچ ۲۱) له نوروز مخکې تالوقانو ته ننوت . په تالوقانو کې د سوارو یوه قطعه، چې د ترکستان د نایب الحکومه غلام حیدرخان له خوا چې د سلطان مراد میر قطغني د باخبرئ لپاره روانه شوې وه، له عبدالرحمن خان سره یوځای شوه . دې پوځ له هغه سره د واکمنی د عملي قدرت په جوړښت کې مرسته وکړه او د قطغن سیمې، تالوقان او بدخشان د هغه تر ولکې لاندې راغلل . په داسې حال کې چې لږ څه وروسته سردارمحمداسحق خان چې د هغه د تره زوی او پلوی و او له هغه سره یوځای ترکستان ته تللی و، په دې بریالی شو، چې جنرال غلام حیدرخان له هغه ځایه د بخارا په لوري وشړي او پرته له میمنې څخه د هغه ځای واکمني په لاس کې واخلي . په دې ترتیب سردارعبدالرحمن خان پر ۱۲۹۷ کال د مارچ پر ۲۱ مه په نوروز کې په دې بریالی شو، چې د شمالي هندوکش د واکمن په توګه پرته له دې، چې کوم رسمي لقب یې ځان ته غوره کړی وي، د قدرت چارې تر سره کړي، له هغه وروسته کندوز ته لاړ .

دا هغه وخت و چې په کابل کې د لیپل ګریفن، چې د افغانستان لپاره یې د لیتن نوې پالیسي اعلان کړې وه . ځینو ځان غوښتونکو سردارانو لکه د سردارمحمد شریف خان زوی سردار محمد هاشم خان د امارت پلویان شوي وو، خو دا چې هېڅ یوه ونه شوای کولای، چې د غزني د ملي پارټی له ملاتړ پرته د قدرت او تخت واګې تر لاسه کړي، هې څوك پر ځان باوري کېدای نه شوای . په ځانګړې توګه ورسته له هغې ملي پارټۍ چې په سر کې یې ملا مشك عالم او محمد جان خان وو، د امارت لپاره د امیر شیرعلي خان د کورنی د یوه غړي پلویتوب کاوه . خو لویه ستونزه دا وه چې لیتن او د انګلیس کړنې په کابل کې د هغوی پر وړاندې په یوه مقابل او مخالف لوري کې واقع وې . سردار عبدالرحمن خان په داسې حال کې چې د قدرت د ټینګښت لپاره یې هڅې کولې له خپل مقر څخه یې د ملامشك عالم او محمد جان خان په ګډون د ملي نهضت له ډېرو مشرانو سره مکاتبه وکړه او د هغه د مکاتبو روحیه داسې وه، چې هغوی باید د جګړې لپاره تیار وي، خو پخپله دې اقدام نه کوي . دغو مکاتیبو ملي جهاد ته نوې او تازه ساه ورکړه او هر چا هیله څرګندوله چې د غه خانداني لایق مشر په راتګ او مشرتوب سره به د یرغلګروانګرېزانو مسئله یو اړخیزه شي .

دې وضعې په کابل کې انګرېزي چارواکي په اندېښنه کې واچول، خو لیتن د عامه هیلو خلاف په عمدي توګه، له دې امله چې سردار عبدالرحمن خان له ده غوندې د امیر شیرعلي خان د خاندان مخالف و او حتا کله چې نوموړی سردار په بدخشان کې و[251]، تصمیم یې درلود، چې د کابل د امارت په اړه د خبرو اترو درزازه خلاصه شي، لکه څنګه چې لیدل کېږي دغو خبرو اترو په اسانی سره پر مختګ ونه کړ . کله چې نوموړی سردار په کندوز کې و، د همدې موخې لپاره د انګرېزانو له خوا ورته ۳ استازي ورولېږل شول .

لیتن له سردار عبدالرحمن خان سره د خبرو اترو لپاره دومره میلان ښووۀ، چې د سردار عبدالرحمن خان اقامت یې په روسیه کې نادیده وګڼه او داسې فکر یې وکړ، چې نوموړی سردار به دومره منندوی شي، چې د کابل امارت به د هغه له طرحې سره سم ومني . هنسمین ولیکل د ((د دغه سردار راتګ زموږ لپاره له شمال څخه د یوه روحاني شخص په توګه ګڼل کېږي .))[252] یو استازی د محمد سرور غلجي په نامه د اپرېل پر لسمه کندوز ته ننوت، نوموړي د ګریفن شفاهي پیغام سردار ته واوراوه، چې انګلستان د کابل لپاره دا سې یو امیر غواړي چې د هغوی دوست وي . برتانوي لښکر له افغانستان څخه وځي او د برتانیې حکومت په روسیه کې د سردار د اقامت په وجه له هغه سره دوښمني نه لري او په دې به وتوانېږي چې د روسیې په تناسب له هغه سره

[250]- افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو څېړنه ، ۱۸۸۰-۱۸۹۶ ، لاهور، ۱۹۷۱ .
[251]- هنا ، ۳ ټوك، ۳۶۵ مخ .
[252]- هنسمین، ۴۰۳ . مخ .

سردار عبدالرحمن خان په همدې وخت کې د افغانانو د بېلابېلو قومونو مشرانو ته ليکونه واستول . د دغو ليکونو موخه دا وه چې افغانان بايد جګړې ته ځانونه تيار کړي او په دې مبارزه کې له چا سره هېڅ ډول معامله ونه کړي، مګر تر هغې پورې چې د خبرو اترو پايلې نه وي راوتلي، تر هغې په وسله وال اقدام نه کوي . په همدې وختونو کې جنرال غلام حيدرخان او ميربچه خان له هغه سره يوځای شول او د جهاد ولولې په هماغه پخواني شکل تودې وې . په کابل کې له سردار عبدالرحمن خان سره د خبرو اترو افشاکېدل د يوشمېر زياتو بدلونو نو لامل شول . سردار ولي محمد خان او سردار محمد شريف خان د امارت اميد له لاسه ورکړ؛ خو جنرال محمدجان خان نور هم د يعقوب خان په بېرته راتګ ټينګار کاوه. سردار طاهر خان ګريفن ته وليکل، چې يعقوب خان يواځېنی سړی دی، چې په هېواد کې يې امن راوستی دی. خو هغه چا چې د خبرو اترو په ناکامۍ کې يې عملاً اقدام وکړ، هغه مستوفي حبيب الله خان وردګ و، چې ډېر ژر هندوستان ته تبعيد شو .

د خبرو اترو په ځنډېدلو په برخه کې د امير عبدالرحمن خان تکتيکونو، په کابل کې ګريفن او نور انګرېزي چارواکي انديښمن کړل، هغوی په دې فکر کې شول، چې لکه چې سردار پوهېده،چې انګرېزان په راتلونکي مني کې له افغانستان څخه وځي، نو هغه غواړي د انګرېزانو په مرسته نه؛ بلکې په خپل زور سره واك تر لاسه کړي او سربېره پر دې هغوی نوي وايسرای رپن ته وړانديز وکړ، چې له هغه سره دې له خبرو اترو نه تېر شي او بې وسلې شوي امير ته دې اجازه ورکړل شي، چې بېرته خپل هېواد ته لاړ شي . رپن د هغوی دليلونه ډاډ ور ونه بلل او ويې نه منله او لارښوونه يې وکړه، چې يو ځل بيا له سردار سره خبرې اترې وکړي، هغوی همداسې وکړل؛ خو عبدالرحمن خان په خپلو ځانګړو وړانديزونو سره بيا داسې يو ځواب ورولېږه، چې د انګليس چارواکو ته د ډاډ او قناعت وړ نه و. او دا ځل يې ټينګار وکړ، چې د امير دوست محمد خان د وخت افغانستان بايد د هغه تر ولکې او قلمرو لاندې وي . ګريفن د دويم ځل لپاره له هغه سره د خبرو اترو د پرېکون او د سلطنت لپاره د يعقوب خان د راتګ وړانديز وکړ. دا ځل د ويسرای رپن لارښوونه دا وه، چې د وروستي ځل لپاره نوموړی سردار په دې وپوهوي، چې کابل ته راشي او کندهار له کابل نه يوه بېله سيمه وبولي او د کابل د امير په توګه دېری هېوادونو سره مستقيم تړاو ونه لري او چېرې هغه په لږ وخت کې مثبت ځواب ورنه کړ؛ نو د شېرعلي خان له کورنۍ له يوه تن څخه به وغوښتل شي، چې د حکومت د جوړښت اقدام وکړي؛ خو دا ځل د ليك له رارسېدو سره سم سردارعبدالرحمن خان د برتانيې ټول شرطونه ومنل او بې له ځنډه يې د کابل په لور حرکت وکړ، چې د جولای پر ۱۴ مه د پروان تتمدرې سيمې ته ورسېد . د امير دا بدلون چې هېڅ هيله يې نه کېده، په هرات کې د سردار ايوب خان د حرکتونو سره په تړاو کې شرحه کېدای شي.

سردار ایوب خان د سردار عبدالرحمن خان په پرتله په درانیو، غلجیو او ملي پارتۍ کې ډېر محبوبیت درلوداو پخوا عبدالرحمن له انګرېزانو سره د مقابلې پر ضد د هغه غوښتنه نه وه منلې . سردار ایوب خان د جون پر ۹ مه ؛ یانې درې اونۍ مخکې له هغه، چې عبدالرحمن خان د کابل په لور روان شي، له خپلو پوځونو سره د کندهار په لور حرکت کړی و. عبدالرحمن خان باید ارومرو له هغه نه خبر شوی وي . ځکه هغه پوهېده چې کندهار ته د ایوب خان په ننوتلو سره به غلجیان او دراني د هغه تر مشرۍ لاندې سره یو موټی کېږي؛ ممکن د انګلیس چارواکو چې د افغانستان د پرېښوولو ژمنه یې کړې وه، له هغه سره د امارت په اړه جوړ جاړي ته ورسیږي. په دې اساس پخپله له هغه څخه مخکې هلته لاړ او د انګلیس شرطونه یې ومنل .

په هر حال د جولای پر ۲۰ مه سردار عبدالرحمن خان د قومي مشرانو او خلکو له خوا، چې ټولیز شمېر یې له ۲۰۰۰۰ زرو څخه زیات و، د امیر په توګه اعلان شو او ورپسې د جون پر ۲۲ مه په کابل کې د ګریفن او ستیورات د یوه دربار په ترڅ کې په رسمي توګه د هغه امارت ومنل شو . د ۱۸۸۰ کال د جولای پر ۲۷ مه افغانانو د سردار ایوب خان په مشرۍ د جنرال به رو (Burrow) په مشرۍ د انګرېزانو یو پوځ د کندهار په میوند کې سخت وځاپه او پخپله کندهار چې هلته د برتانیې نور پوځونه مېشت و، محاصره کړ. په کندهار کې د انګرېز لاسپوڅي سردار شېرعلي خان تر واکمنۍ لاندې د انګرېزانو واکمنۍ سقوط کړ او په کندهار کې د پاڅون ساحه دومره ارته شوه، چې رښې یې ان تر کوټې پورې ورسېدلې .

په دې اساس سردار ایوب خان هم د انګلیس او هم د نوي امیر لپاره یو د ناځاپه یو لوی ګواښ (خطر) رامنځ ته کړ. ګریفن او امیر د هغه د له منځه وړلو لپاره یو د بل مرستې ته اړ شول . په ډېره بېړه یې سرای خواجه ته نژدې د ذمه د غونډۍ په سیمه کې یې د جولای پر ۳۱ مه او د اګسټ پر لومړۍ نېټه د شېرو ساعتونو لپاره دوه ځلې غونډه وکړه او داسې پرېکړه یې وکړه، چې انګرېزي پوځونه دې له ځند پرته کابل ترک کړي او انګرېزي چارواکي دې نولس نیم لکه روپۍ،چې نمایي یې بخشش او نیمایي یې په افغان خزانې پورې اړوندې وې، امیر ته ورکړي . د امیر پر وړاندې یې ژمنه وکړه غلجي خلک به دې ته وهڅوي،چې پرهغو انګرېزي لښکرو باندې بریدونه ونه کړي، چې درابرټس په مشرۍ کندهار ته لېږل کېږي. موخه یې دا وه چې سردار ایوب خان له کندهار څخه وشړي. سره له دې چې امیر پر هغه ډېر ټینګار هم وکړ؛ خو بیا هم د هغوی تر منځ د هېڅ ډول معاهدې تړون ونه شو .

د رابرټس په مشرۍ د انګرېزي پوځونو له ۱۰۰۰۰ زرو عسکرو څخه جوړ او ټاکل شوی لښکر د اګسټ پر لسمه د کندهار په لور روان شو او هلته یې وروسته له هغه، چې د سردار ایوب خان پوځونو ته یې ماتې ورکړه، د کوټې له لارې هند ته لاړل. په داسې حال کې، چې په کابل کې مېشت د انګرېزانو یو بل پوځ د ستیورات تر مشرۍ لاندې، چې شمېر یې ۲۰۰۰۰ کسه و، د شترګردن له لارې هند ته تللی و. په دې ترتیب د امیر عبدالرحمن په ناستې او د انګرېزي پوځونو په وتلو سره د افغان _ انګلیس دویمه جګړه پای ته ورسېده .

په بل کال (۱۸۸۱) په کندهار کې مېشتو انګرېزي پوځونو دبېلابېلو دلیلونو له مخې په اپرېل کې کندهار هم تخلیه کړ او د هغه ولایت اداره یې امیر ته پرېښووه. خو د هماغه کال دجون په میاشت کې دویم ځل لپاره سردار ایوب خان بیا له هرات نه پر کندهار وروخوځېد او هغه یې لاس ته راوړ؛ خو له امیر سره په مقابله کې چې له زیات پوځ سره هلته تللی و، ماتې وکړه او فارس ته یې پناه یوړه . هرات او کندهار د نوي امیر لاس ته ورغلل . پر ۱۸۸۴ کال د میمنې ولایت هم، چې تر هغه وخته پورې د یوه خپلواک امیر تر واک لاندې و، د امیر تر ولکې او قلمرو لاندې راغی . په دې ترتیب د لیتن د ډېر ټینګار او طرحې پر خلاف افغانستان یو موټی او متحد شو؛ خو ځیني سمیې چې د ګندمک په تړون کې راغلې، له افغانستان نه بېلې شوې او د هغو بهرنۍ خپلواکي سلب شوه .

پای او پایله

د دغه اثر له لوستلو ښکاره ده، چې په افغانستان کې په سیاسي ساحه کې، په ځانګړې توګه د هېواد د امنیت او د دولت د نظم دورانکارۍ او بیارغاونې کارونه ځنګ په ځنګ په ډېر زور او شدت سره روان وو . دا عملیه دسدوزیو د کورنۍ تر سقوط وروسته پر ۱۸۱۸ کال ښکاره شوه او د نګلیس د لومړي تېري تر پیل پورې په ۱۸۳۸ د دولت دبیارغاونې چارو په اخر کې غلبه وکړه اود االحمدزیو د واکمنۍ بنسټوال، امیر دوست محمد خان د دغې عملیې ممثل وپېژندل شو . دانګرېزانو لومړي تېري دغې عملیې ته د پای ټکی کېښود او افغانستان د پردیو پر ضد د جګړو او مبارزوپه دوره کې خپل مرکزي حکومت له لاسه ورکړ. له مرکز څخه تښتېدلې قوې تقویه شوې؛ او افغانستان په وړو واحدونو ووېشل شو . په دې ترتیب د افغانانو لومړی برخورد له پر مخ تللو او پر عصري وسایلو سمبال اروپایي انسان وژونکو سره په نظامي ډګر کې و او په دې اساس د هغه اغېزې تل پاتې او منفي ثابتې شوې .

امیر دوست محمد خان د خپلې دویم ځلي پاچاهۍ پر مهال خپلې پخوانۍ سیاسي رغاونې دا ځل په یوه پرخه کچه په ډېر تدبیر سره له سره پیل کړې او د خپل عمر تر پایه پر دې بریالی شو، چې افغانستان له آمو تر پېښوره په سیاسي لحاظ یوموټی او متحد کړي .

Download from: aghalibrary.com